

**ÓZBEKSTAN RESRUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW,
PA'N HA'M INNOVASIYALAR MINISTRILIGI**

**QARAQALPAQ MÁMLEKETLIK UNIVERSITETI JANÍDAĞÍ
PEDAGOG KADRLARDÍ QAYTA TAYARLAW HÁM OLARDÍN
QÁNIGELIGIN JETILISTIRIW AYMAQLÍQ ORAYÍ**

**«QARAQALPAQ ÁDEBIYATTANÍWÍ HÁM ÁDEBIY SÍN
TARIYXÍ»**

MODULÍ BOYÍNSHA

OQÍW-METODIKALÍQKOMPLEKS

Qánigeligin jetilistiriw kursı baǵdarı: Qaraqalpaq tili tálim baǵdarı ushın

Tınlawshılar kontingenti: Joqarı oqıw ornı oqıtıwshıları

Nókis–2024

Oqıw-metodikalıq kompleks Joqarı bilimlendiriw, pán hám innovaciyalar ministirliginiń 2023 jıl “ 7”-декабрдеги 648-sanlı buyırığı menen tastıyıqlanǵan úlgili oqıw reje hám baǵdarlama tiykarında islep shıǵılǵan.

Dúziwshi: filologiya ilimleri doktorı (DSc) **PerdebayNurjanov**

Pikirdiriwshiler: filologiya ilimleri kandidatu, docent **Barlıqbay Dáwletov**
Filologiya ilimleri boyınsha filosofiya pánleri doktorı(PhD) **Jupar Qaniyazova**

Oqıw-metodikalıq kompleksbaǵdarlama Berdaqatındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Ilimiy-metodikalıq keńesinide usınıs etilgen (2023 jıl “”- -sanlı protokol).

MAZMUNÍ

I.	JUMÍS BAĞDARLAMA.....	4
II.	MODULDÍ OQÍTÍWDA PAYDALANÍLATUGÍN INTERAKTIVOQÍTÍWMETODLARÍ.....	11
III.	TEORIYALÍQSABAQMATERIALLARÍ.....	36
IV.	ÁMELIYSABAQMATERIALLARÍ.....	63
V.	KEYSLER.....	89
VI.	GLOSSARIY.....	91
VII.	PAYDALANÍLĠANÁDEBIYATLAR.....	101
VIII.	PIKIRLER.....	104

JUMÍS BAĞDARLAMA

KIRISIW

Dástúr Ózbekstan Respublikasınıń 2020-jıl 23-sentyabrde tastıyqlanǵan “Tálimhaqqında”ǵı Nızamı, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2017-jıl 7-fevraldaǵı “Ózbekstan Respublikasınıń jánede rawajlandırıw boyınsha Háreketler strategiyası haqqında”ǵı PF-4947-san, 2019-jıl 27-avgusttaǵı “Joqarı oqıw ornı basshı hám pedagog kadrlardı úzliksiz qánigeligin jetilistiriw sistemasın islep shıǵıw haqqında”ǵı PF-5789-san, 2019-jıl 8-oktyabrdegi “Ózbekstan Respublikası joqarı talim tarawın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasını tastıyqlaw haqqında” ǵı PF-5847-sanlı Pármanları hám de Ózbekstan Respublikası Minisrler Keńesiniń 2019-jıl 23-sentyabrdegi “Joqarı oqıw ornı basshı hám pedagog kadrlardıń qánigeligin jetilistiriw sistemasın jáne de rawajlandırıw boyınsha qosımsha is-ilájlar haqqında”ǵı 797-sanlı Qararlarında belgilengen wazıypalardıń mazmunınan kelip shıqqan haldad úzilgen bolıp, ol joqarı oqıw ornı pedagog kadrlarınıń kásiplik sheberligi hám de innovacion kompetentligin rawajlandırıw, tarawǵatıy isler teltájiriye beleri, jańa bilimler diózlestiriw, sonday-aq ámeliyatqa endiriw kónlik pelerin rawajlandırıw.

I. Moduldiń maqseti hám wazıypaları

«Qaraqalpaq ádebiyatınıń hám ádebiy sını tariyxı» moduliniń **maqseti:** pedagog kadrlardı innovaciyalıq usıllar tiykarında oqıw-tárbiyajumısların joqarı ilimiy-metodikalıq dárejede jobalastırıw, tarawdaǵı aldınǵı tájiriye beler, zamanagóy bilim hám tájiriye belerdi ózlestiriw hám ámeliyatqa engiziw ushın zárur bolatuǵın kásiplik bilim, kónlik pehám tájiriye belerdi jetilistiriw, sonday-aq qolardıń dóretiwshilik iskerligin rawajlandırıwdan ibarat.

«Qaraqalpaq ádebiyatınıń hám ádebiy sını tariyxı» moduliniń wazıypaları:

«Qaraqalpaq ádebiyatınıń hám ádebiy sını tariyxı» baǵdarında pedagog kadrlardıń kásiplik bilim, kónlik pehám tájiriye belerdi jetilistiriw hám rawajlandırıw;

-pedagoglardıń dóretiwshilik-innovaciyalıq iskerlik dárejesin arttırıw;

-qánigelik pánlerdioqıtıw barısında zamanagóyaxborot-kommunikaciyalıqtexnologiyalardıhámshet tillerin nátiyjelitúrdeendiriwditámiyinlew;

-arnawlı pánler tarawın oqıtıwdıń innovaciyalıq texnologiyaların hám aldınıǵıshet eltájiriybelerinózlestiriw;

«Qaraqalpaqádebiyattanıwıhámádebiysıntariyxı»baǵdarındaqaytatayarlaw hám tájiriye arttırıw barısın ilim hám islep shıǵarıwdaǵıinnovacıyalarinenen óz-araintegraciyasıntámiyinlew.

Kurs juwmaǵında tınlawshılardıń bilim, kónlikpe, tájiriye hám kompetentligineqoyılatuǵıntalapar:

«Qaraqalpaqádebiyattanıwıhámádebiysıntariyxı»modulıboyınshatınlawshılardıń tómendegi jańa bilim, kónlikpe, tájiriye hám kompetenciylarǵa iyebolıwı talapetiledi:

Arnawlıpánlerboyınshatınlawshılardıńtómendegijańabilim,kónlikpe,tájiriye hám kompetenciylarǵa iyebolıwı talapetiledi:

Tınlawshı:

–Qaraqalpaqádebiyattanıwıhámádebiysınınıpaydabolıwhámqalıplesiwin;

–Dáslepkinsınmaqalalarmazmunın;

–1940-50-

jıllardaǵıilimiyizertlewler:monogrfiya,broshyura,ilimiyhámádebiysınmaqalalardıńproblematikasın;

–1960-80-

jıllardaǵıilimiyizertlewler:monogrfiya,broshyura,ilimiyhámádebiysınmaqalalardıń xalqımızdıńruwxıyturmısındaǵıtutqanornınbiliwikerek.

Tınlawshı:

–Ǵárezsizlik dáwirindegi ilimiy izertlewler: monogrfiya, broshyura, ilimiyhám ádebiy sın maqalalardı búgingi kúngi ruwxıy turmısımızdaǵı ózgerislermenen salıstırıp bahalaybiliwi;

–xalqımızdıńruwxıydúnyasındaalmaqlıorınǵaiyeádebiyatın,onıń

ajıralmas bir bólegi bolǵan ádebiyattanıw hám ádebiy sınnıń teoriyalıq hámádebiyáhmiyetintúsindiriw;-

–ata-babalarımızdın ádebiy hám ilimiy miyrasın oqip úyreniwkónlikpelerineye bolıwı lazım.

Tınlawshı:

–ádebiyattanıw hám ádebiy sın baǵdarındaǵı qubılıslardı bir-biri menensalistırıp úyreniw arqalı jámiyet ushın áhmiyetli juwmaqlar shıǵarıw, búgingierkinhámazat turmıstınqádirine jetiw;

–ádebiyattanıw hám ádebiy sındı rawajlandırıwǵa úlken úles qosqan belgiliwákillerdin ilimiy iskerligine bahaberiw, anıq mısallartıykarında olardıń iskerliginiń xalıqtın ruwxıy dúnyasın rawajlandırıwdaǵı ornın túsindiriwge umtılıw;

–ádebiyattanıw hám ádebiy sın qubılıslarınawızekihám jazbatırde, ádebiy til normaları tiykarında óz kóz qarasın erkin sáwlelendire biliwi, ilimiy tiykarlangan hádiyseler boyınsha erkin pikirge iye bolıwı hám olarǵa sanalıqatnas bildire alıw kónlik pesineye bolıwı zárúr.

Tınlawshı:

–Ózbekistanda ilim tarawında alıp barılıp atırǵan reformalardıń teoriyalıq konceptual máselelerin;

–Ózbekistanda ámelge asırılǵan ekonomikalıq reformalardıń mánis-mazmunın;

–Ǵárezsizlik dáwirinde ádebiyattanıw hám ádebiy sın boyınsha ámelge asırılǵan izertlewlerde innovaciya hám jańalıqlardıń áhmiyetin analizlew kompetenciyalarınaiye bolıwı lazım.

Modulboyınshasaatlardıń bólistiriliwi:

	Modul temaları	Tińlawshınıń oqıw júklemesi, saat			
		Auditoriyalıq oqıw júklemesi, saatı			
		Ulıwma	Sonnan		
			Teoriya	Ámeliy	Qospa shınıgi wlar
1.	Qaraqalpaq ádebiyatınıń hám ádebiy sını tariyxı pániniń maqseti hám wazıypaları	2	2		
2.	1940-50-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiy sını hám ádebiyat ilimi	2	2		
3.	Ádebiyatın w hám ádebiy sında qaraqalpaq poeziyası máseleleri	2	2		
4.	Qaraqalpaq ádebiyatınıń hám ádebiy sında proza máseleleri	2	2		
5.	Qaraqalpaq ádebiyatınıń hám ádebiy sında dramaturgiya máseleleri		2		
	Jami:	24	8	10	6

TEORIYALI QSHINI ĞIWLARTEMASI

- 1- tema:** Kirisiw. Ádebiyattanıw hám ádebiysın pán sıpatında, maqseti hám wazıypaları. Ádebiyattanıw hám ádebiy sınnıń ózine tán ózgeshelikleri. Qaraqalpaq ádebiyattanıw hám ádebiysınıń qalıple siwi (2 saat)

Jobası:

1. Ádebiyattanıw iliminiń paydabolıw kórinisleri.
2. Ádebiyattanıw iliminiń payda bolıwına obektiv hám subektiv jaǵdaylardıń tási retiwı.
3. Ádebiyat qahám folklorǵa tiyisli shıǵarmalardıń yınawdın massalıq qolǵa alınıwı.
4. Dáslepki sın maqalalar. Olarǵa sholıw jasaw. Olardıń xarakterli belgileri. Jetiskenlikleri hám kemshilikleri.
5. Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń paydabolıwınahám qalıple siwine basqaxalıqlar ádebiyattanıw iliminiń tási ri.

- 2- tema:** 1940-50-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiysını hám ádebiyattanıw ilimi.

(2

saat) Jo

bası:

1. XX ásir diń 40-50-jıllarındaǵı ádebiyattanıw ilimi
2. 1940-50-jıllarındaǵı ádebiysın
3. Qaraqalpaq folklorın izertlew máseleleri
4. Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde XIX ásir klassik ádebiyatın izertlew máseleleri

- 3- tema:** Ádebiyattanıw hám ádebiysında qaraqalpaq poeziyası máseleleri.

(2

saat) Jo

bası:

1. Qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi hám ádebiy sında 1960-70 jıllardaǵı poeziya máseleleri
2. Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde XX ásir diń 80 jıllardaǵı qaraqalpaq poeziyasın izertlew máseleleri

4- tema: Qaraqalpaq ádebiyatın wıhámádebiysında prozamáseleleri

(2

saat) **Jo**

bası:

1. Qaraqalpaq ádebiyatın wıliminde XX ásir diń I yarımındaǵı prozanıń izertleniwi
2. Qaraqalpaq ádebiyatın wıliminde XX ásir diń 60-80-jıllarındaǵı qaraqalpaq prozasın izertlew máseleleri
3. Qaraqalpaq ádebiyatın wıliminde T. Qayıpbergenov prozasın izertlew máseleleri

ÁMELIYSHININIǴIWLAR

1-mavzu: 1-tema: Qaraqalpaq ádebiyatın wı hám sında dramaturgiyamáseleleri (2saat)

Jobası:

1. Qaraqalpaq ádebiyatın wıliminde milliy dramaturgiyanıń tuwılıwı hám qáleplesiwi máseleleri
2. Ádebiysında qaraqalpaq dramaturgiası máseleleri

2-tema: 1960-80-jıllardaǵı ádebiyatın wılimi hám ádebiy sını (2

saat) Jobası:

1. Qaraqalpaq ádebiyatın wıliminde qaraqalpaq folklorı máseleleri
2. Qaraqalpaq ádebiyatın wıliminde klassik ádebiyat máseleleri

3-mavzu: Nájim Dáwqaraev hám qaraqalpaq ádebiyatın wı hám ádebiysını Job

ası:

1. Nájim Dáwqaraev miynetlerinde qaraqalpaq klassik ádebiyatın izertlew máseleleri
2. Nájim Dáwqaraev miynetlerinde qaraqalpaq folklorın izertlew máseleleri

4- **tema:**M.Nurmuxammedovhámqaraqalpaqádebiyattanıwıhámádebiysını

(2

saat)Jo

bası:

1. M.Nurmuxammedovtıńilimiy-izertlewjumıslarınaqısqashasholıw.
2. Iimpazdıńádebiybaylanıslar,OrtaAziyaxalıqlarıádebiyatındajazbahámawızek i ádebiyattıń sintezimáselelerinizertlewi.
3. M.Nurmuxammedovqaraqalpaqprozasınızertlewshi.
4. Iimpazdıń ilimiy-izertlew jumısları usılınıń basqa ilimpazlarga tásiri.Iimpazdıń baskadabaǵdardaǵı izertlewlerinesholıw.

5-tema: S.Axmetov hám qaraqalpaq ádebiyattanıwı hám ádebiy sını (2

saat)Jobası:

1. S.Axmetovádebiyatizertlewshisihámsınshı.
2. Iimpaz XX ásir qaraqalpaq poeziyasın izertlewshi. Iimpazdıń ádebiyattıńteoriyalıq máselelerinizertlewi.
3. Ádebiyattariyxı,ádebiyatteoriyasıboyınshasabıqlıqlardıńavtorısıpátında.
4. S.Axmetov ádebiy sınıshı. Ol qaraqalpaq ádebiy sınınıń tariyxın hám bultarawboyınshasabaqlıqlarjaratıwshısıpátında.Iimpazdıńsınmaqalaları hám bibliografiyalıqmiynetlerinesholıw.

II. MODULDI OQÍTÍWDA QOLLANÍLATUǴÍN INTERAKTIV TALIMMETODLARÍ

1-tema: Kirisiw. Ádebiyattanıw hám ádebiy sını pánisipátında, maqseti hám wazıypaları. Ádebiyattanıw hámádebiy sınınıń ózine tán ózgeshelikleri. Qaraqalpaqádebiyattanıwıhám ádebiysınınıńqalıplesiwi

1-temaushın1a-qosımsha

Húrmetlińlawshılartó mendegisorawlarǵabirgelesipjuwaptabayıq

- Kritika teoriyanıń praktikada qollanılıw kórkemlikni zamnıń sistemalasqan ar monikalıq birligi, teoriyası, kritika dayıqozǵalı stabiladı. Alǵarawajlanıp bar adı. Ilimushın jańa materiallar jańa maǵlıwmatlar jıynaydı. Ol hárekettegi esteti ka» degen pikir dialǵasúr gen ilimpaz kim?
- Kritika qanday dabolmasıná debiy shıǵarmalardıń jetiskenligi hám kemshilikle ri haqqında pikir júrgiziw. Sonıń maqseti jurtsılıqtıń jaqsı pikirlerinsáwlelendiriwge xızmet etiw hám usılardı massaǵataratıwǵa járdemetiw pikir kimge tiyisli.
- «Xalıq debiyatın úyreniwge úlken kewil bólinsin» maqalasınıń avtorı.
- Qaraqalpaq folklorı menen revolyuciyaǵa shekemgi debiyattarıyxı boyınsha ádewir maǵlıwmatlardı óz ishine alatuǵın «Qaraqalpaq debiyatınıń túrleri» miynetiniń avtorı.

1-temaushın 1b-qosımsha

1-tema boyınsha sorawlar:

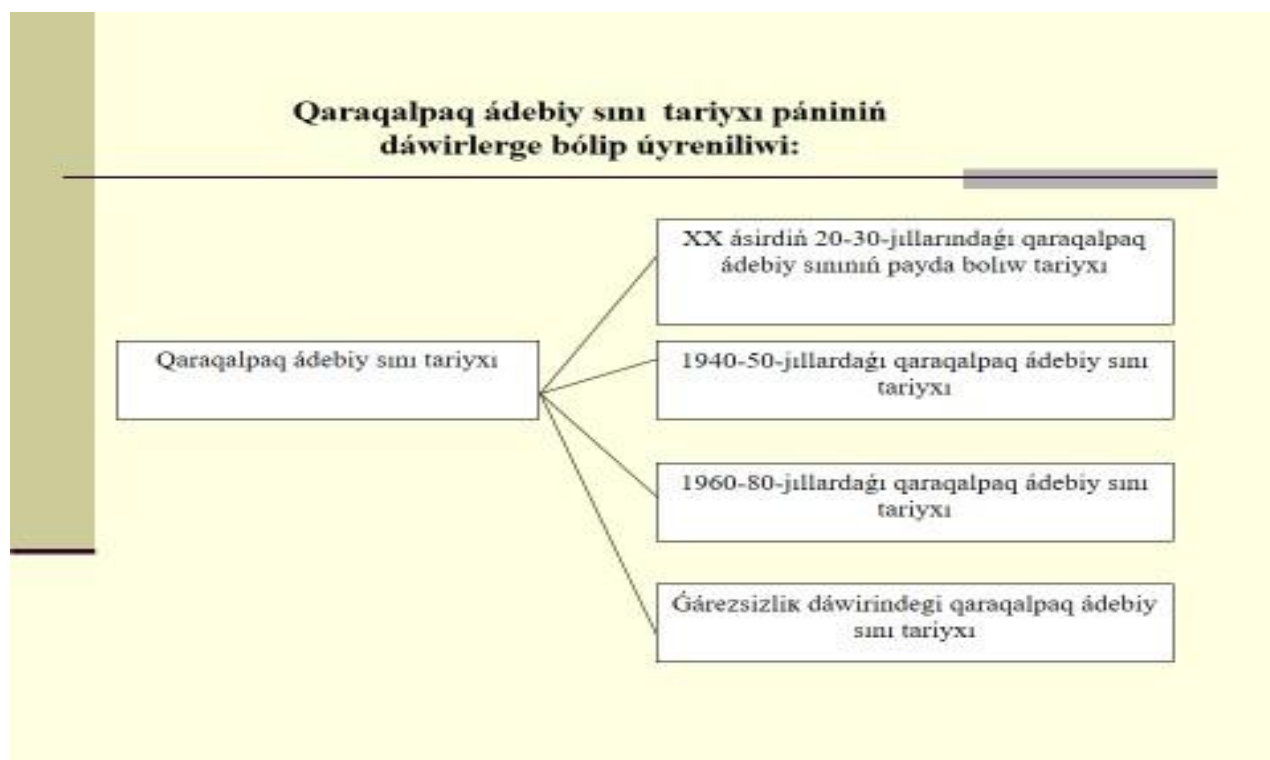
1. Kritika sóziniń máninsinesıpatlama?
2. Rus debiyatshıları debiy sınıtuwralıqanday ilimiy teoriyalıq pikirler dialǵasúredi.
3. Ádebiy sınıń aldına qoyǵan maqseti ne?
4. Ádebiy sınıqanday wazıypalardıń amelge asıradı?
5. Ádebiy sını boyınsha izertlew jumısınalıp barǵan jergilikli ilimpazlardankimlerdi bilesiz?

1-temaushın(2-qosımsha)

Birgeliktetekseremiz

Bilinskiy	«Kritikateoriyanıńpraktikadaqollanılıwkórkemliknızamınıńsistemalasqangarmonikalıqbirligi,teoriyası,kritikaudayıqozǵalıstaboladı.Alǵarawajlanıpbaradı.Ilim ushın jańa materiallar jańa maǵlıwmatlar jıynaydı.Olhárekettegiestetika»degenpikirdialǵasúrgenilimpaz kim?
Chernichevskiy	Kritikaqandaydabolmasınádebiyshıǵarmalardıńjetiskenligi hámkemshiliklerihaqqındapikirjürgiziw.Sonıń maqseti jurtsılıqtıń jaqsı pikirlerin sáwlelendiriwge xızmetetiwhámusılardımassaǵataratıwǵajár demetiwpikirikingetiyisli.
A.S.Morozova	«Xalıq ádebiyatın úyreniwge úlken kewil bólinsin»maqalasınıń avtorı.
Q.Ayımбетov hámO.Kojurov	Qaraqalpaqfolklorımenenrevolyuciyaǵashekemgiádebiyat tariyxı boyınsha ádewir maǵlıwmatlardı óz ishinealatuǵın«Qaraqalpaqádebiyatınıńtúrleri»miynetiniń avtorı.

1-temaushın(3-qosımsha)

2-tema: 1940-50-jillardaǵı qaraqalpaq ádebiy sını hám ádebiyattanıw ilimi

2-temaushın 1a-qosımsha

Húrmetlińlawshılartó mendegisorawlarǵa birgelesip juwaptabayıq

- Ádebiy sınıń ayymı grek tilindegi «kritika» degen sózden alınǵan bolıp qanday máni bildiredi.
- ..... – bul ádebiyattanıwdıń úlken bir tarawı bolıp, ol kórkem ádebiyattıń payda bolıwın, qalıplesiwın, rawajlanıw jolların, milliy ádebiyatlarǵa bóliniw tariyxın úyrenedi.
- ..... – bul kórkem sóz óneriniń ulıw mazańlılıqların, kórkem ádebiyattıń tariyxıy rawajlanıw jolların, kórkem obraz jaratıwda tiykarǵı nızamların, ádebiy janlardıń, syujetlerdiń kórkemliktábiyatın, kórkem shıǵarmanıń mazmunı menen formasınıń sáykesligin úyrenedi.
- «Berdaqtıń shıǵarmalarınıń kórkemlik ózgesheligi» miynetiniń avtorı kim?

2-temaushın 1b-qosımsha

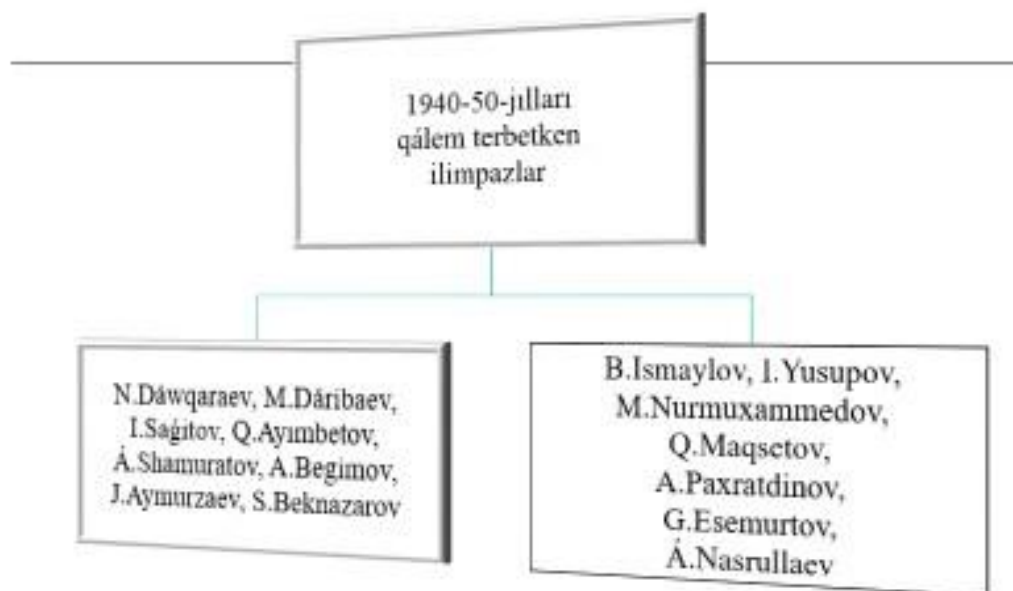
1-tema boyınsha sorawlar:

1. 1940-jillardaǵı ádebiy sını hám ádebiyattanıw ilimi
2. 1950-jillardaǵı qaraqalpaq ádebiy sını hám ádebiyattanıw ilimi
3. N. Dáwqaraevtıń «Urıskúnlerinde qaraqalpaqıskusstvosı» hám M. Dáribaevtıń «Sapalı ádebiyat ushın», «Shayırlar Watandarlıq urıs kúnlerinde» degen maqalalarında qanday máseleler sóz etiledi?
4. 1940-jılları teatrda qoyılǵan spektakllerge baylanıslı qanday recenziyalar járiyalandı.
5. I. Saǵıytovtıń «Patriotshayı» maqalasınatalqı.
6. Q. Ayımbetov óziniń «Aral qızı» pesasınıń qoyılıwına baylanıslı jazǵan recenziyasınatalqı?
7. Á. Shamuratovtıń «Jigirma jıldı qaraqalpaq sovet ádebiyatı» degen maqalasınatalqı.
8. S. Beknazarovtıń ádebiy sınıǵa arnalǵan maqalaların hámolarǵatalqı.

2-tema ushın (2-qosımsha) BIRGELIKTETEKSEREMIZ

Pikirlew, tallaw	Ádebiysınáyyemgigrektinidegi «kritika» degensózdenalınǵa n bolıppqandaymáni bildiredi.
Ádebiyattariyxı	..... – bul ádebiyattanıwdıń úlken bir tarawı bolıp, olkórkemádebiyattıńpaydabolıwın, qalıplesiwin, rawajlanıwj olların, milliyádebiyatlarǵabóliniwtariyxın úyrenedi.
Ádebiyatteoriyası	.....– bulkórkemsózónerinińulıwmazańlılıqların, kórkemádebiyatt ıńtariyxırawajlanıwjolların, kórkemobrazjaratıwdatiykarǵı nızamların, ádebiyanrlardıń, syujetlerdińkórkemliktábiyatın, kórkemshıǵarmanıń mazmunımenenformasınıńsáykesliginúyrenedi.
I.Saǵıtov	«Berdaqtıń shıǵarmalarınń kórkemlik ózgesheligi» miynetiniń avtorıkim?

2-temaushın(3-qosımsha)

2-temaushın(4-qosımsha)

2-temaushın(5-qosımsha)

3-

tema: Ádebiyattanıwhámádebiysınd

3-temaushın1a-qosımsha

Húrmetlińlawshılartómendegisorawlarǵabirgelesipjuwaptabayıq

- ..... -bul atama latıntilindegi sózden alınıp, tiykarın salıwshı, dúziwshidegendiańlatadı.
- Qosıqqurılısıhaqqındaáslepkipikirlerdibaslapbergenkim.
- «Poeziyahaqqındaoylar»miynetikimnińqáleminetiysli.
- Dáslepki oqıw materialları retinde "Erkin Qaraqalpaqstan" gazetası neshinshijıldanbaspadanshiqtı.

3-temaushın1b-qosımsha

1-temaboyınshasorawlar:

1. 1960-80 jillarda qaraqalpaq ádebiy kritikasınıń rawajlanıwına úles qosqansınshılarkimler?
2. M.Nurmuxammedovtıń«Túrkiytillesádebiyatlardaawızekihámjazbatradiciyal ardıńsintezihıaqqında»(1981-jıl,Ámiwdárya№7)degenmaqalasınatalqı.
3. Q.Kamalovtıń«Tariyxıytemadaǵıshıǵarmalardıńqáliplesiwjolları»(Ámiwdárya a№10,1981) maqalasınatalqı.
4. Qaraqalpaqpoeziyasınıńteoriyalıqmáselerinearnalǵanhámúlkenqızıǵıwshılıqt uwdırǵanA.Álievtiń«Qaraqalpaqlirikasındaǵanrıqformalardıńrawajlanıwmáselesine»(Ámiwdárya,1964,№2)hám «Qaraqalpaqpoeziyasınıńritmituwralıgeyparaoylar»depatalǵanproblemalıq maqalalarındanelersóz etiledi?
5. M.Nurmuxammedovtıń«Qaraqalpaqádebiyatındaóz-arabaylanıslarhámóz-ara tásirlerdiń geypara máseleleri»(«Ámiwdárya»,1978, №10) maqasınatalqı.
6. N.Japaqovtıń «Ózbek hám qaraqalpaq ádebiyatınıń óz-ara baylınısmáselesine»(Ámiwdárya,1963,№10) maqalasınatalqı.
7. B.IsmayılovtıńHamzahaqqında«Jalnlıxalıqxızmetkeri»,«Polyaxalqınıńullısh ayırı» maqalasına talqı.
8. I.Saǵıytovtıń «Qaraqalpaq ádebiyat iliminiń hám ádebiy kritikanıńrawajlanıwı», «Ádebiy kritikanıń jaǵdayı» degen obzorlıq maqalalarındaqandaymáseller sózetiledi?

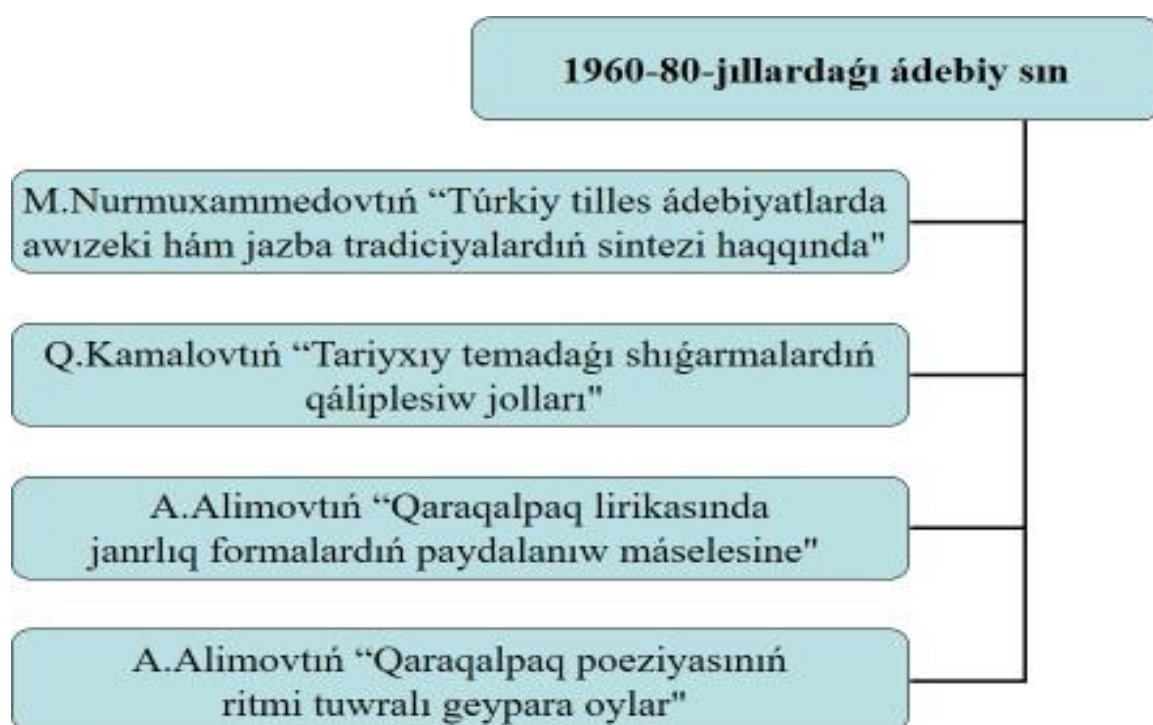
3-tema ushın (2-qosımsha) BIRGELIKTETEKSEREMIZ

Avtor	.....- bulatamalatıntilindegisózdenalınıp, tiykarınsalıwshı, dúziwsh i degendiańlatadı.
Q. Ayımbetov	Qosıqqurılısı haqqında dáslepki pikirlerdi baslap Bergen kim.
T. Mámбетnıyazov	«Poeziya haqqında oylar» miynetikimniń qáleminetiysli.
1924-jılı	Dáslepki oqıw materialları retinde "Erkin Qaraqalpaqstan" gaza tasıneshinshi jıldan baspadan shıqtı.

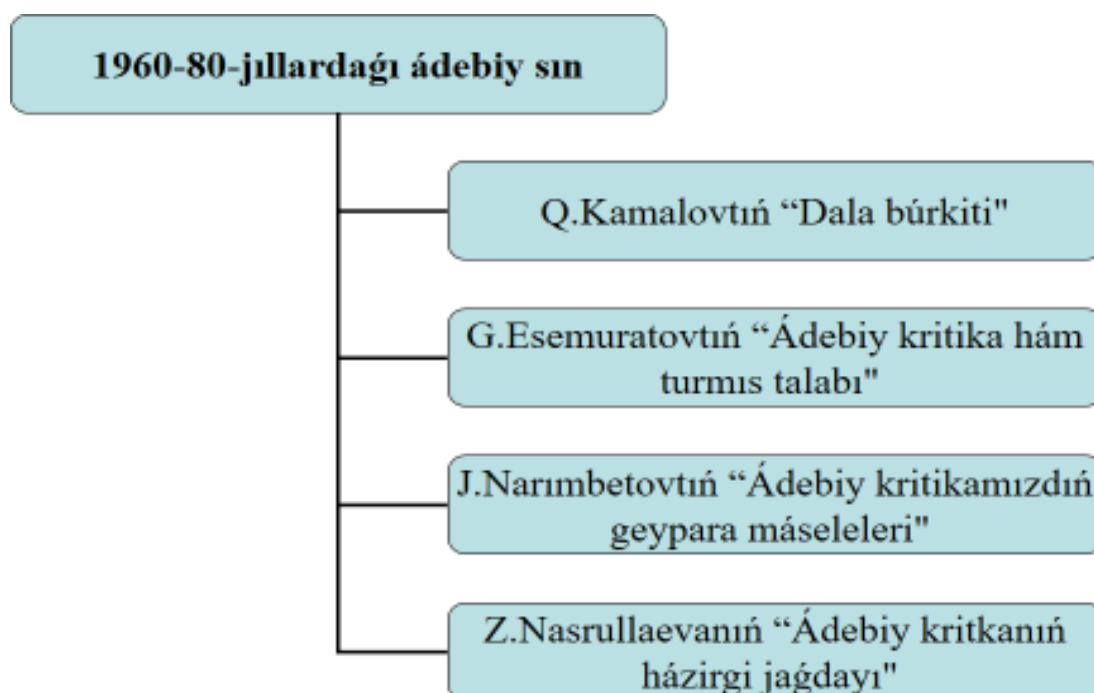
3-tema ushın (3-qosımsha)

«Sinkveyn» (5 qatar) texnikası	
1-qatar	Qaraqalpaq ádebiy sınıniń maqseti hám wazıypaları
2-qatar	Qaraqalpaq ádebiy sınıniń payda bolıwı hám qáliplesiwi
3-qatar	1930-jıllardaǵı ádebiy sın
4-qatar	1940-50-jıllardaǵı ádebiy sın
5-qatar	1960-80-jıllardaǵı ádebiy sın

3-temaushın(4-qosımsha)

3-temaushın(5-qosımsha)

4-tema: Qaraqalpaq ádebiyatınıwı hámádebiy sındaproza máseleleri

4-temaushın1a-qosımsha

Húrmetlińlawshılartómen degisorawlarǵabirgelesipjuwaptabayıq

- I.Saǵıyovtıń «Novator shayırdıń poeziyası» miynetı kimniń dóretiwshiligine arnaladı.
- .....-bul kórkemsóz dóretiwshisi.
- .....-bul dáslepki háriplerin joqarıdantómen qarapoqıǵanda qosıq baǵıshetilgen adamnıń atı yamasa avtırdıń óziniń atı kelipshıǵadı.
- Lirikanıń qaysı túrishıǵıspoeziyasındaǵı muwashsha janrına uqsap ketedi.

4-temaushın1b-qosımsha

4-tema boyınsha sorawlar:

1. 1960-80-jıllarda proza, poeziya, dramaturgiya boyınsha ádebiy-sınlıq maqalalarǵatalqı.
2. «Ámiwdárya boyında» romanına arnalǵan ádebiy-sın maqalalarǵatalqı.
3. Jazıwshı K.Sultanovtıń «Aqdárya romanı haqqında» baspa sózde járiyalanǵan maqalalarǵatalqı
4. M.Nurmuxammedov hám qaraqalpaq ádebiysını
5. A.Bgimovtıń «Balıqshınıń qızı» romanına arnalǵan sın maqalalaǵatalqı.
6. T.Qayıpbergenovshıǵarmaları hám ádebiysın

4-tema ushın (2-qosımsha)BIRGELIKTETEKSEREMIZ

I.Yusupov	I.Sağıytovtıń «Novator shayırdıń poeziyası» miynetini kimniń dóretiwshiligine arnaladı.
Jazıwshı	.....-bul kórkemsózdóretiwshisi.
Akrostix	.....- bul dáslepki háriplerin joqarıdantómen qarap oqıǵanda qosıqbaǵı shetilgen adamnıń atı yamasavtırdıń óziniń atı kelipshıǵadı.
Akrostix	Lirika nıń qaysı túrishıǵıspoeziyasındaǵı muwashshaq janrın auqsap ketedi.

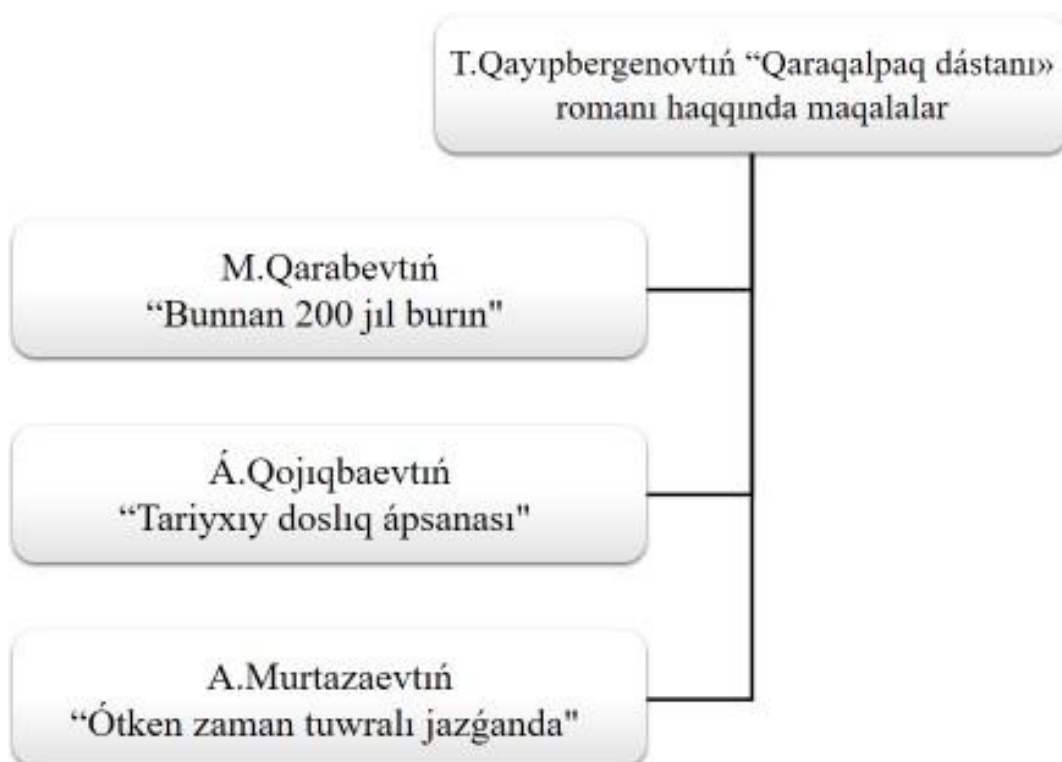
4-tema ushın (3-qosımsha)

4-temaushın(4-qosımsha)

4-temaushın(5-qosımsha)

5-tema: Qaraqalpaq ádebiyatınıw hám sındadramaturgiyamáseleleri

5-temaushın1a-qosımsha

Húrmetlińlawshılartómendegisorawlarǵabirgelesipjuwaptabayq

- Qaysı princip boyınsha ádebiy shıǵarmalardı talawdasúw retlengen shınlıqtur mısqa jazıwshınıń qatnasımınen xarakterlenedi
- .....-bulonıń ideyalıq-tematikalıq tiykari yaǵnıy shıǵarmada sáwlelengen turmıs shınlıǵı, oǵan jazıwshı tárepinen berilgen baha.
- Q. Maqsetovtıń «Watandarlıq urıs dáwiri haqqında haqıyqatlıq» maqalasında qaysı shıǵarma haqqında sóz boladı.
- K. Sultanovtıń «Ájiniyaz» romanı haqqında qazaq ádebiyatshısı T. Álimqulovtıń qanday miynetibaspadan shıqtı.

5-temaushın1b-qosımsha

5-tema boyınsha sorawlar:

1. «Aygúl-Abat» draması boyınsha shınlıq maqalalar
2. «Súymegenesúykenbe» komediyası boyınsha shınlıq maqalalar
3. T. Seytjanov hám dramaturgiya
4. J. Aymurzaev hám T. Allanazarovlardıń «Ráwshan» miynetine arnalǵan maqalalarǵa talqı
5. J. Aymurzaevtıń «Qádirdandoktor» miynetine aralǵan maqalalarǵa talqı
6. T. Seytjanov hám B. Qalimbetovlardıń «Qırılısqpaqlar» miynetine arnalǵan maqalalarǵa talqı
7. S. Xojaniyazovtıń «Talwas» piesasını talqı
8. I. Eshmatovpenen R. Eshimbetovlardıń «Jaylawdatoy» pesalarını talqı.
9. B. Tursunov hám dramaturgiya

5-tema ushın (2-qosımsha) BIRGELIKTETEKSEREMIZ

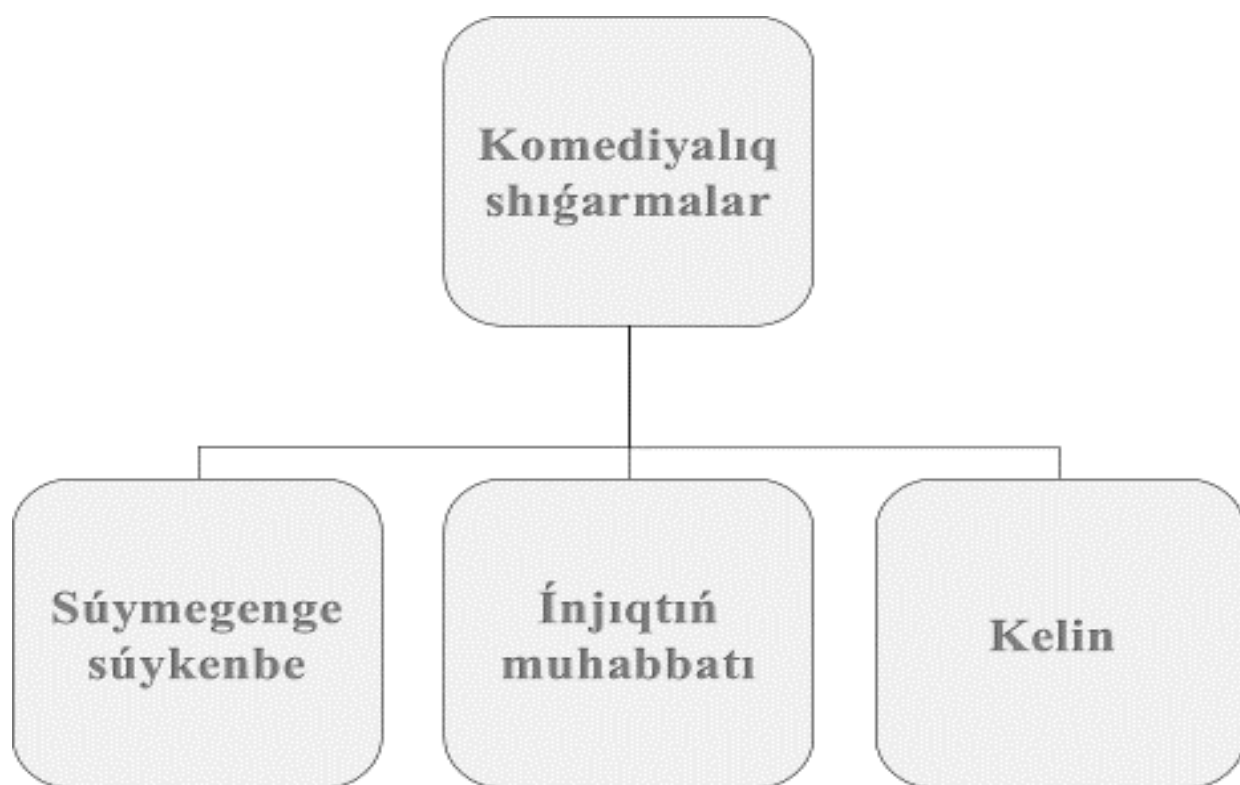
Tariyxıy princip	Qaysı princip boyınsha ádebiy shıǵarmalardı tallasda súwretlengen shınlıq turmısqa jazıwshınıń qatnası menen xarakterlenedi
Shıǵarmanıń mazmunı	.....- bulonıń ideyalıq-tematikalıq tiykariyaǵnıy shıǵarmada sáwlelengen turmıs shınlıǵı, oǵan jazıwshı tárepinen berilgen baha.
K.Sultanov «Ájiniyaz» romanı	Q. Maqsetovtıń «Watandarlıq urıs dáwirini haqqında haqıyqatlıq» maqalasında qaysı shıǵarma haqqında sóz boladı.
Biruwıstıpıraq	K.Sultanovtıń «Ájiniyaz» romanı haqqında qazaq ádebiyatshısı T. Alimqulovtıń qanday miyneti baspadan shıqtı.

5-tema ushın (3-qosımsha)

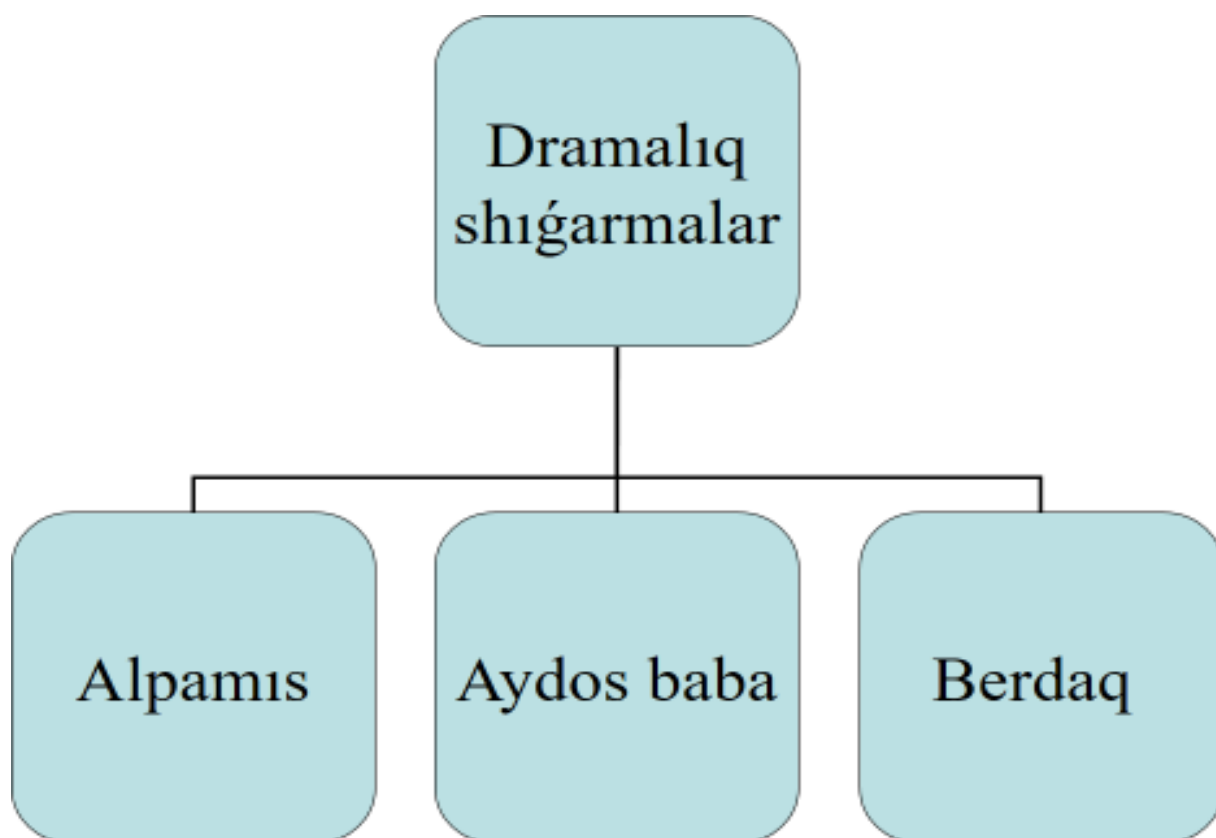

5-temaushın(4-qosımsha)

5-temaushın(5-qosımsha)

6-tema: 1960-80-jillardaǵı ádebiyattanıw ilimihámádebiysın

6-temaushın1a-qosımsha

Húrmetlińlawshılartómendegisorawlarǵabirgelesipjuwaptabayıq

- «Ámiwdáryaboyında»romanınıńavtorıkim.
- Qaraqapaqádebiyatındaeńdáslepkiromannıńavtorıkim.
- .....“Seydanǵarrınıńgewishi”gúrrińinjazdı.
- A.Begimovqatıyisliromandıatań.

6-temaushın1b-qosımsha

6-temaboyınshasorawlar:

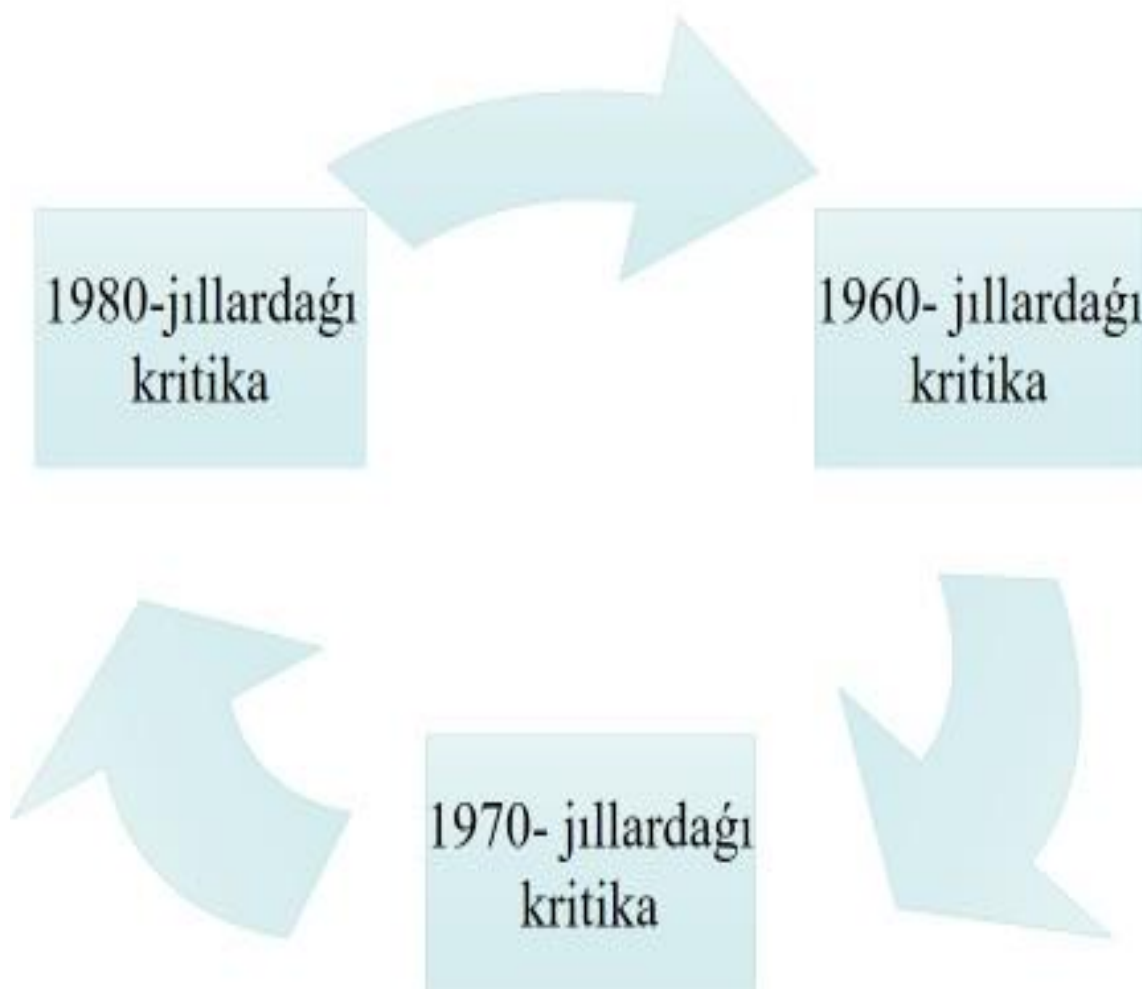
1. XXásirdiń60-80-jillardaqaraqalpaqádebiyattanıwiliminińhártáreplemeósiprawajlanıwı.
2. Ádebiyattanıwiliminińqánigelikadrlarmenentámiyinleniwi.
3. Ádebiyattanıwilimitarawlarınıń(ádebiyattariyxı,ádebiyatteoriyası,ádebiysın)rawajlanıwı.
4. Q.Ayımbetovhámádebiysın
5. N.Japaqovhámádebiysın
6. M.Nurmuxammedovhámádebiysın
7. I.Saǵitovhámádebiysın
8. S.Axmetovhámádebiysın
9. Q.Maqsetovhámádebiysın
10. K.Mámbetov hámádebiysın
11. S.Bahadırovahámádebiysın

6-tema ushın (2-qosımsha) BIRGELIKTETEKSEREMIZ

J.Aymurzaev	«Ámiwdáryaboyında» romanınıńavtorıkim.
A.Begimov	Qaraqapaqádebiyatındaeńdáslepkiromannıńavtorıkim.
I.Yusupov	.....“Seydańǵarınıńgewishi” gúrrińinjazdı.
«Balıqshınıńqızı»	A.Begimovqatıyisliromandıatań.

6-temaushın(3-qosımsha)

1960-80-jıllardaǵı kritikanı 3 ke bólemiz

7-tema: Nájim Dáwqaraev hám qaraqalpaqádebiyattanıwıhám

7-temaushın1a-qosımsha

Húrmetlińlawshulartómen degisorawlarǵabirgelesipjuwaptabayıq

- Kólemijaǵınan ortasha bolǵan epikalıq shıǵarmanıń birtúri bul -
- turmıstıq shamjáneqısqatúrdesáwlelendiretuǵın kish janr. Bul- .....
- Túrki tilles xalıqlarında besqatardan, on bes, on altı buwınnan turatuǵın qosıqtıń forması bul- .....
- .....házirgi turmıstıń waqıyaları hám qaharmanları súwretlenedi. Olanıq materillarǵa, faktlarǵa, maǵlıwmatlarǵa kóbirek súyenedi, jazıwshınıń fantaziyası (kórkemqıyalı) sheklengen boladı.

7-temaushın1b-qosımsha

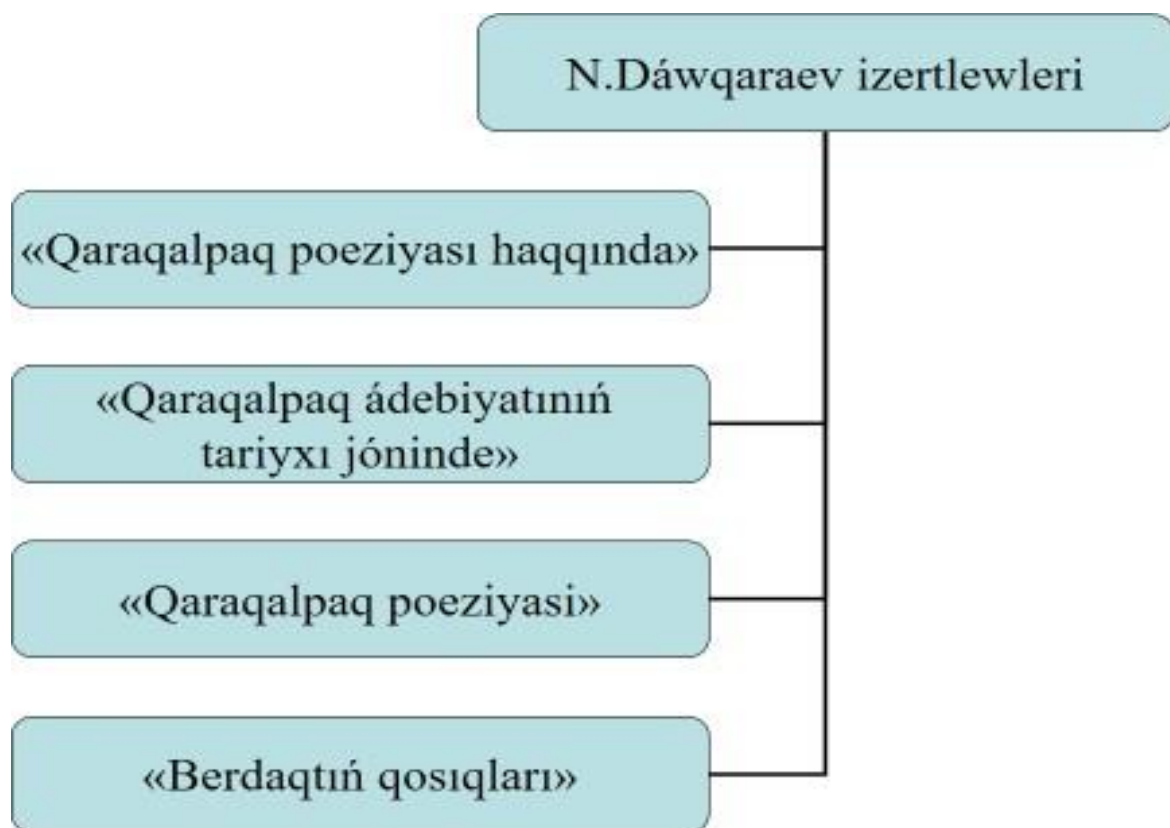
7-tema boyınsha sorawlar:

1. N. Dáwqaraevtıń poeziya máselelerine arnalǵan miynetlerine sholıw
2. N. Dáwqaraevtıń klassik ádebiyattı izertlewlerinesholıw
3. N. Dáwqaraevtıń folklorlıq shıǵarmalardı izertlewi

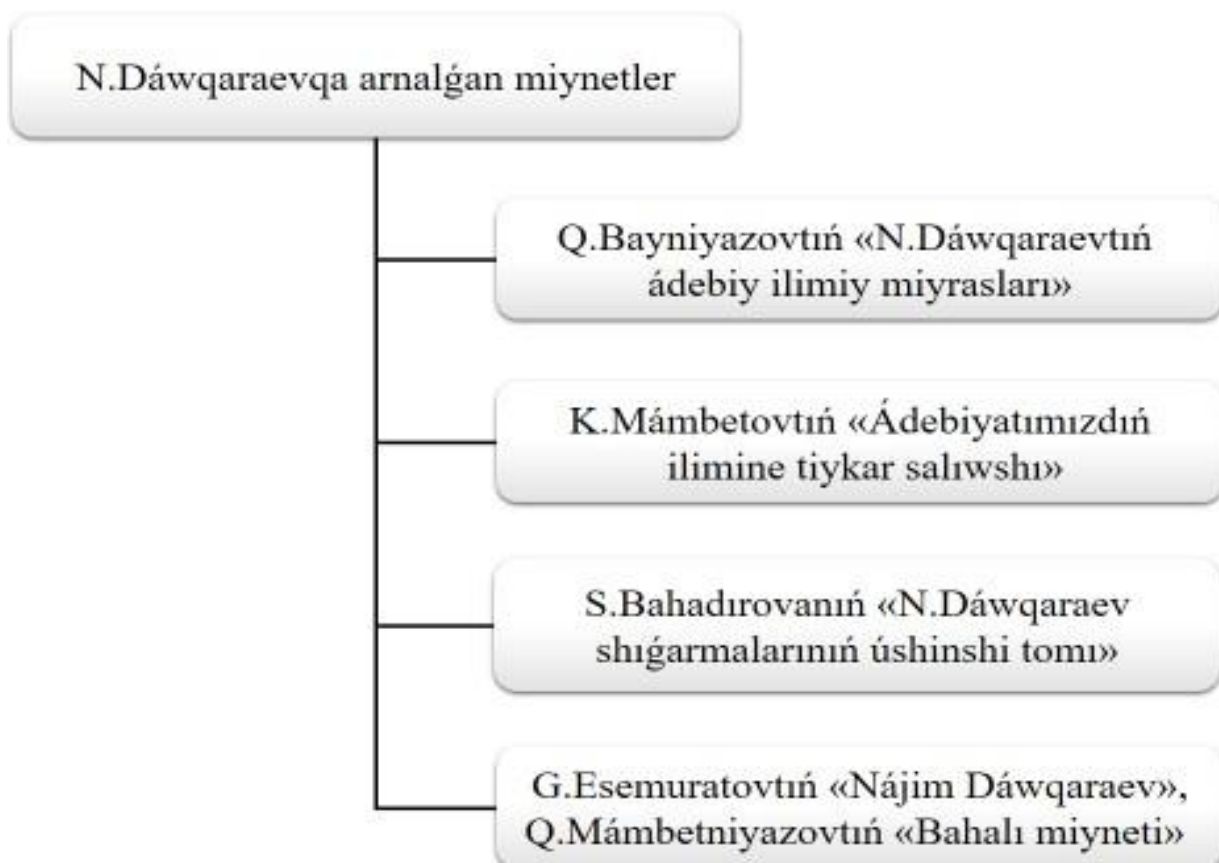
7-tema ushın (2-qosımsha) BIRGELIKTETEKSEREMIZ

Povest	Kólemi jaǵınan ortasha bolǵan epikalıq shıǵarmanıń birtúri bul -
Gúrriń	turmıstıq shamjáneqısqatúrdesáwlelendiretuǵın kish janr. Bul-.....
Muhalles	Túrki tilles xalıqlarında besqatardan, on bes, on altı buwınnan turatuǵın qosıqtıń forması bul-.....
Ocherk	.....házirgi turmıstıń waqıyaları hám qaharmanları súwretlenedi. Olanıq materillarǵa, faktlarǵa, maǵlıwmatlarǵa kóbirek súyenedi, jazıwshınıń fantaziyası (kórkemqıyalı) sheklengen boladı.

7-temaushın(3-qosımsha)

7-temaushın(4-qosımsha)

8-tema: M.Nurmuxammedov hám qaraqalpaq ádebiyatın wıhám

8-tema ushın 1a-qosımsha

Húrmetlińlawshılartó mendegisorawlarǵa birgelesip juwaptabayıq

- “Súymegengesúykenbe” dramasınıń avtorı.
- Turmıstagey paraqolaysız momentlerdik úlkiarqalı súwretlew usılı.
- «Xalıqdanalığı» kitabınıń avtorı kim.
- Jiyen jıraw tvorchestvosı boyınsha izertlew júrgizgenalım.

8-tema ushın 1b-qosımsha

8-tema boyınsha sorawlar:

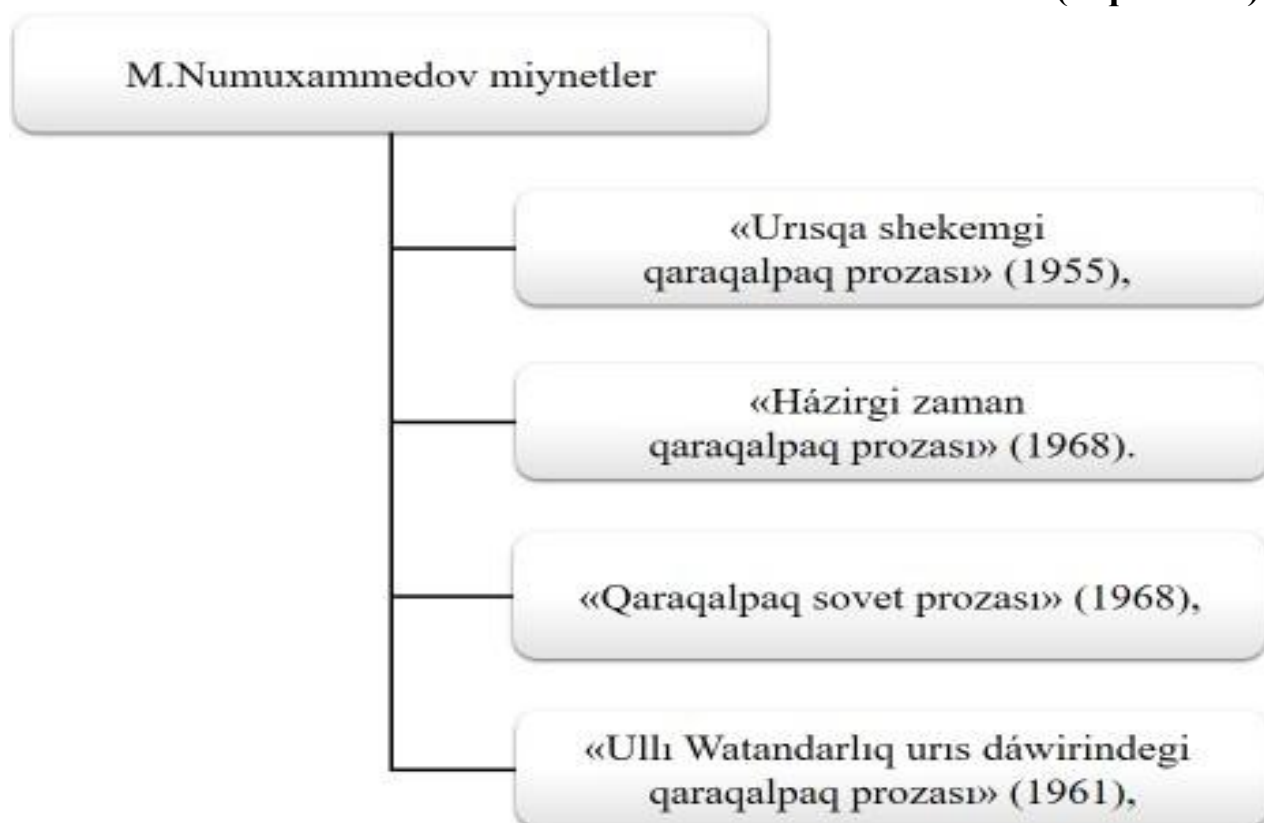
1. M.Nurmuxammedovtıń prozatarawına qosqan úlesi
2. M.Nurmuxammedovtıń tańlamalıshıǵarmalarına analiz
3. M.Nurmuxammedov hám qaraqalpaq prozası
4. M.Nurmuxammedovtıń ilimiy-izertlew jumıslarına qısqashalıw.
5. Ilim pazdıń ádebiy baylanıslar, Orta Aziya xalıqları ádebiyatında jazba hám awızeki ádebiyatıń sintezimáselelerin izertlew.

8-tema ushın (2-

qosımsha) BIRGELIK TETEKSEREMIZ

Ó.Xojaniyazov	“Súymegengesúykenbe” dramasınıń avtorı.
Yumor	Turmıstagey paraqolaysız momentlerdik úlkiarqalı súwretlew usılı.
Q.Ayımбетov	«Xalıqdanalığı» kitabınıń avtorı kim.
A.Karimov	Jiyen jıraw tvorchestvosı boyınsha izertlew júrgizgenalım.

8-temaushın(3-qosımsha)

8-temaushın(4-qosımsha)

■ M. Nurmuhammedovtıń qaraqalpaq prozası boyınsha salǵan ilimiy jolın 1960-70 jılları bir qatar jas ádebiyatshılar dawam etti. Olardan J.Narımbetov, Á.Qojıqbaev qaraqalpaq romanınıń janrlıq rawajlanıwı, syujet hám konflikt máseleleri boyınsha, S.Bahadırova qaraqalpaq gúrrińleriniń janrlıq rawajlanıwı hám qaraqalpaq romanında folklorizm máseleleri boyınsha, Q.Kamalov, J.Esenov qaraqalpaq povestleri boyınsha tabıslı izertlewler alıp bardı. Al ádebiyatshılar Q.Sultanov, Z.Nasrullaeva, T.Qurbanbaevalar házirgi qaraqalpaq prozasınıń ulıwma rawajlanıw jolların, qaraqalpaq romanında tiplik qaharman, xarakter, sonday-aq romanlarda syujet hám kompoziciya máselelerin tabıslı sheshti. Bul miynetler 1970-80 jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń jetiskenlikleri boldı. Olardıń ayırımları mámleketlik sıyıqlardı jeńip aldı. Mısalı, J.Narımbetov «Qaraqalpaq romanı» monografıyası ushın Berdaq atındaǵı mámleketlik sıyıqtı, S.Bahadırova «Istoriya karakalpaks koy sovetskoy literaturı» degen jámáátlik fundamental izertlewge jedel qatnasqanı ushın Beruniy atındaǵı Mámleketlik sıyıqtı avtorlar jámááti menen birge jeńip aldı.

9-tema: S.Axmetov hám qaraqalpaq ádebiyatın wıhámád

9-temaushın 1a-qosımsha

Húrmetlińlawshılartó mendegisorawlarǵa birgelesip juwaptabayıq

- «Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxını nocherkleri» degentemadadoktorlıq dissertaciya jaqlaǵanalım?
- K.Mámbetovtıń «Ádebiyatımızdın ilimine tiykar salıwshı» miynetlerinde belgili ilimpaz ..... ilimiy jumıslarınaberilgen obektiv bahanıtabıwǵa boladı.
- Ádebiyatın wıliminde eń birinshi 44 jasında akademik bolǵan ilimpaz kim.
- «Qaraqalpaq Sovet poeziyası» atlı miynettiń avtorı kim.

9-temaushın 1b-qosımsha

9-tema boyınshasorawlar:

1. S.Axmetovtıń ilimiyaqalalarınasholıw
2. S.Axmetovtıń monografıyalarınasholıw
3. S.Axmetovtıń poeziyatarawındaǵı izertlewleri
4. S.Axmetov sabaqlıqlarınasholıw
5. Ilimpazdın ilimiy-izertlew jumısları usılınıń basqa ilimpazlarǵa tásiiri. Ilimpazdın basqadabaǵdardaǵı izertlewlerine sholıw.
6. S.Axmetov ádebiyat izertlewshisi hám sınıshı.
7. Ilimpaz XX ásir qaraqalpaq poeziyasın izertlewshi. Ilimpazdın ádebiyatıń teoriyalıq máselelerin izertlewi.
8. Ádebiyat tariyxı, ádebiyat teoriyası boyınshasabaqlıqlardıń avtorı sıpatında.
9. S.Axmetov ádebiysınıshı. Ol qaraqalpaq ádebiysınıń tariyxın hám bultaraw boyınshasabaqlıqlar jaratıwshı sıpatında.
10. Ilimpazdın sınımaqalaları hám bibliografiyalıq miynetler inesholıw.

9-tema ushın (2-qosımsha) BIRGELIKTETEKSEREMIZ

N.Dáwqaraev	«Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxını nocherkleri» degen temadadoktorlıq dissertaciya jaqlaǵanalım?
N.Dáwqaraevtıń	K.Mámbetovtıń «Ádebiyatımızdın ilimnetiykar salıwshı» miynetlerinde belgili ilimpaz ..... ilimiy jumıslarınaberilgen obektiv bahanı tabıwǵa boladı.
M.Nurmuxammedov	Ádebiyattanı wiliminde eń birinshi 44 jasında akademik bolǵan ilimpaz kim.
S.Axmetov	«Qaraqalpaq Sovet poeziyası» atlı miynettiń avtorı kim.

9-tema ushın (3-qosımsha)

• Qaraqalpaq xalıq dástanların, qaraqalpaq ádebiyatı klassikleri Berdaq, Ájiniyazdıń ólmes shıǵarmaların, ulıwma milliy ádebiyat materialların klasslıq gúres yaki revolyuciyalıq ideyalar usáǵan tar túsiniqlerge kózsiz qurbanlıq qılmay obektiv tańlawǵa háreket etti. Mısalı, onıń B.Ismayılov penen birge jazǵan 8-klass ushın qaraqalpaq ádebiyatı, Q.Kamalov penen birge 11-klass ushın qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlıqları kúta jaqsı tallawları menen ajralıp turadı. Olardıń bayanlawı ápiwayı, túsiniqli, ádebiy tildin normalarına tiykarlanǵan, sonıń menen birge ádebiy materiallar ilimiy jaqtan tereń tallanǵan.

10-tema: Gárezsizlik dáwirindegi ádebiy sınıń rawajlanıwózgeshelikleri

10-temaushın1a-qosımsha

Húrmetlińlawshılartómendegisorawlarǵabirgelesipjuwaptabayıq

- «Házirgidáwirdegiqaraqalpaqlirikasındakórkemlikizleniwshilik»degen miynettińavtorıkim.
- «XIXásirqaraqalpaqlirikasınıńjanrlıqqásiyetlerihámrawajlanıw tariyxı»degenmiynettińavtorıkim.
- «Házirgizamanqaraqalpaqpoeziyasındaxalıqawızekipoetikasınıń dástúrleri (70-80-jıllar)» (Nókis, 1995) degen temada kandidatlıqdissertaciyajaqlaǵankim.
- «Ádebiyatteoriyası»degenmiynetkimnińqálemine tiyisli

10-temaushın1b-qosımsha

10-tema boyınshasorawlar:

1. Gárezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq poeziyası hám ádebiysın
2. Gárezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq prozası hám ádebiysın
3. Recenziya-degenimizne?
4. Q.Sultanov hám ádebiysın
5. Q.Bayniyazov ádebiysın
6. B.Qálimbetov ádebiysın
7. K.Allambergenov ádebiysın
8. Q.Orazimbetov ádebiysın
9. P.Nurjanov ádebiy
10. Z.Bekbergenova

**10-tema ushın (2-
qosımsha) BIRGELIKTETEKSEREMIZ**

Q.Orazımbetov	«Házirgidáwirdegiqaraqalpaqlirikasındakórkemlik izleniwshilik»degenmiynetnińavtorıkim.
Q.Járimbetov	«XIXásirqaraqalpaqlirikasınıńjanrlıqqásiyetlerihám rawajlanıwtariyxı»degenmiynetnińavtorıkim.
Z.Bekbergenova	«Házirgi zaman qaraqalpaq poeziyasında xalıq awızekipoetikasınıńdástúrleri(70-80-jıllar)»(Nókis,1995)degen temadakandidatlıqdissertaciyaajaqlaǵankim.
K.Mámbetov	«Ádebiyatteoriyası»degenmiynetkimnińqálemine tiyisli

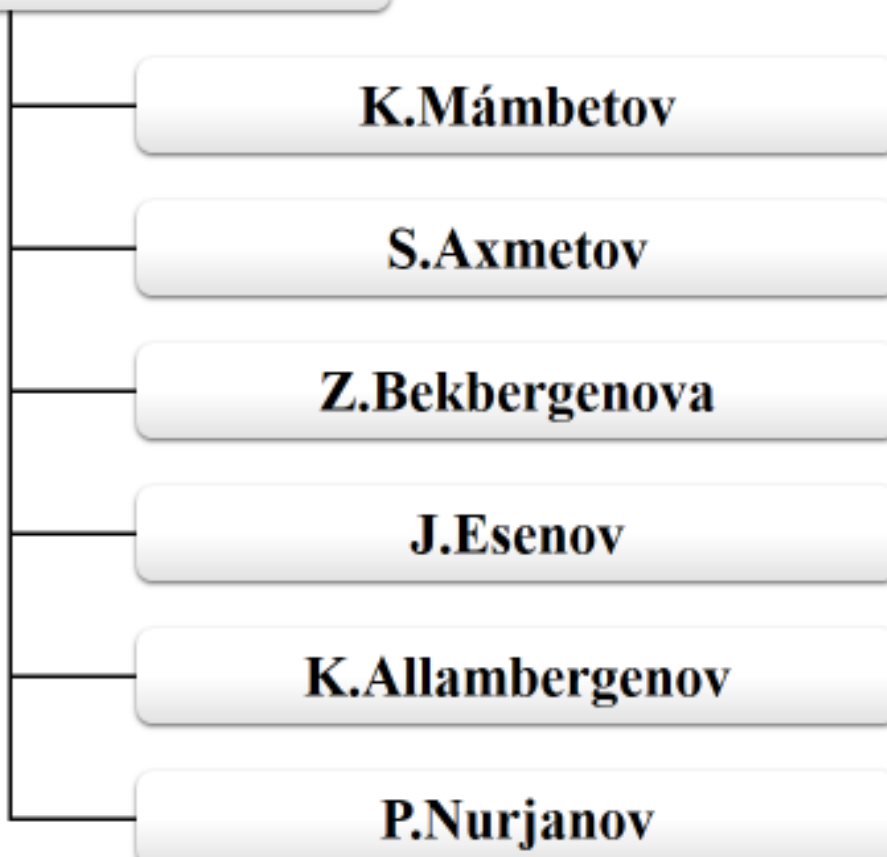
10-temaushın(3-qosımsha)

Poeziyağa sin maqala jazğanlar

Prozağa sin maqala jazğanlar

«QARAQALPAQ ÁDEBIYATÍN OQÍTÍWDÍN ILIMİY METODIKALÍQTIYKARLARÍ»MODULILEKCIYALARTEKSTIMATE RIALLARÍ

**1-TEMA: KIRISIW. ÁDEBIYATTANIW HÁM ÁDEBIY SIN
PÁNSIPATINDA, MAQSETI HÁM WAZIYPALARI. ÁDEBIYATTANIW HÁ
M**

ÁDEBIY SINNIŃ OZINE TÁN OZGESHELIKLERI.

QARAQALPAQ ÁDEBIYATTANIWI HÁM ÁDEBIY SININIŃ OÁL.

Jobası:

Ádebiyattanıw iliminiń paydabolıw kórinisleri.

Ádebiyattanıw iliminiń paydabolıwına obektiv hám subektiv jaǵdaylardıń tási retini.

Ádebiyatqa hám folklorǵa tiyisli shıǵarmalardıń jıynawdın massalıq qolǵaalınıwı.

Dáslepki sınmaqalalar. Olarǵa sholıw jasaw. Olardıń xarakterli belgileri. Jetiskenlikleri hám kemshilikleri.

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń paydabolıwına hám qalıptesiwine basqaxalıqlar ádebiyattanıw iliminiń tási.

***Tayanış sózler:** Ádebiyattanıw, ádebiy sin, kritika, folklor, sınmaqala, ádebiyat teoriyası, ádebiyattariyxı*

XX ásir diń ekinshi yarımında «Qızıl muǵallım» jurnalında hám oblastlıq baspasózde birinshi ádebiy kritikalıq maqalalar kórine basladı. Kritikakórkem shıǵarmalardı jańa tariyxıy jaǵdayǵa baylanıstırıp bahalawǵa talpındı. Biraq, geyde hár bir qosıqtadıǵı mayda-shúydeler ushın bir tárepleme pikir júritiw, geyde keyiwgeshe kem barıw, qalıptesken ádebiy kritikalıq princip tiń jetispewi sol dáwirdegi ádebiy kritikanıń eleqalıptespegeni kórsetedi.

Kritika - grek sózi bizińshe bahalaw, pikir júritiw degen mánini ańlatadı, eger debizulıwma ádebiyattıwralı ilimde ádebiyat teoriyası, ádebiyattariyxınıń izertleytuǵın obektleri barekenligine sapqaalsaq, kritikanıńda ózineti yisli obektibar.

Ádebiy kritikanıń wazıpası óz waqtınıń kóz qarası menentalabına baylanıslık kórkem shıǵarmalardı bahalawdan ibarat, kórkem

shıgarmanı bahalağanda ol

ádebiyat tariyxı, ádebiyat teoriyalarınıń sonday-aq óz waqtınıń siyasıy jámiyetlik,estetikalıq-epikalıq normaları tiykarında pikirjürgizedi.

«Kritikateoriyanıńpraktikadaqollanıwıw kórkemliknızamnıńsistemalasqangarmoni kalıqbirligi,teoriyası,kritikadayıqozǵalıstaboladı.Alǵarawajlanıpbaradı.Ilimushınjań amateriallarjańamaǵlıwmatlarjıynaydı.Olhárekettegiestetika»(Belinskiy)

Kritikaqandaydabolmasınádebiyshıǵarmalardıńjetiskenligihámkemshiliklerihaqq ındapikirjürgiziw.Sonıńmaqsetijurtshılıqtıńjaqsıpkirlerinsáwlelendiriwge xızmet etiw hám usılardı massaǵa taratıwǵa járdem etiw,-dep jazdıChernıshevskiy. Ullı oyshıldıń bul anıqlaması házirgi dáwirdeń kritikasına da tolıqqatnaslıhámóz bahasınjoyıtpaǵan.

Kritikakórkemshıǵarmanıbúgingizamantalabıtiykarındaallaydıhámbahalaydı,onıńıdeyalıq,estetikalıqbaylıǵınhámózinsheliginashadı,onıqoqıwshılarǵa bolǵan tásirsheńligin támiyinleydi hám bekkemleydi. Solay etip turmıshaqıyqatlıǵın seziwge hám qabıl etiwge járdemlesedi. Bul arqalı ol jazıwshınıń jolında wam etedi, oǵan óz usılı, óz quralı, ayqın baǵdarı menen búgingi kún talabınanshıǵıp bahaberedi.

Ádebiy kritikanıń ózine tán jáne bir ózgesheligi sonda, ol kórkem shıǵarmalardı talap, bahalaw arqalı turmısqa aktiv aralasıw múmkinshiligine iye boladı. Jazıwshıtárepinen dóretilgen obrazlarǵatiykarlanıpóz waqtınıń jámiyetlik kóz-qarasın,áhmıyetli máselelerin ortaǵa qoyadı, waqıt tárepinen alǵa qoyılǵan talaslı máselelergeaktiv qatnasadı,sóytipshıǵarmaǵa tiyisli bahaberealadı.

Sonıńmenenqatarádebiykritikabirnesheshıǵarmalardı,ondaǵııdeya,obrazlardıqata rsalıstırıpta,sonday-aqbirneshejazıwshınıńhártúrlıjanrdǵıshıǵarmalarındahártúrlı tariyxıydáwirdeń dóretpelerinsalıstırıptabahaberiwisózsis. Usı arqalı ol burın ayılmaǵan pikirdi óziniń juwmaǵı sıpatında ortaǵa salıwımúmkin.

Ádebiy kritika birinshi rette óz waqtınıń shıǵarmalarına dıqqat awdaradı, sonıńmenenbirgeótkendáwirlerdeńádebiydóretpelerindebúgingikúnproblemasınabaylanıslı qarastıradı, onıń dóretilishilik principlerin tastıyıqlaw ushın gúrestin aktivquralı,kórkemshıǵarmalardıbahalawdıńhám tallawdıńusılı.Ádebiykritiksóz zgeri bolıp esaplanadı, ol da jazıwshı sıyaqlı dóretilishilik xızmetin aktiv wákili.Sonlıqtan jazıwshıǵa kórkem tilge baylanıslı qanday talap júklense, bul kritikaǵa datiyis.Tildińanıqlıǵı-obrazlılıǵı ádebiykritikanıń tiykarǵı sıpatıbolıwkerek.

QaraqalpaqádebiyatınwiliminińpaydabolıwXXásirdin20-jıllardıńortalarına tiyisli: qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxına arnalǵan maqalalar járiyalandı,jurnalda, oqıw kitaplarında, sabaqlıqlarda, xalıq awızeki dóretpeleriniń úlgeri basılıpshıqtı.«Qızılmuǵallım»,1930,№1(10)sanlarında)

Qaraqalpaq ádebiyatınıń 30-jıllardaǵı rawajlanıw procesinde kózge túsetuǵın úlken bir ózgeris-ádebiyat kritikası menen ádebiyattanıw iliminiń qalıplese baslawı. Bir jaǵınan kúndelikli ádebiy processke baǵıtsıl tep, kórkem shıǵarmaların jetiskenlik, kemshiligin túsindiıw, qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxın izertlew sıyaqlı zárúrlıkten kelip shıqqan kritika menen ádebiyat izertlew ilimi XX ásirdeń 20-jıllardıń aqırlarında-aq kóringen edi, biraq ol azlı-kópli jumısın, yaǵnıy shıǵarmaǵa konkret baha beriwdi 30-jıllardıń ishinde kórsete basladı. Óziniń bir qansha kemshiligine qaramastan, ádebiyat kritikası bir qansha paydalı jumıslar isledi, bul jumıslar qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıwında belgili rol oynadı. Ádebiyat kritikası menen shuǵıllanıwshılar, tiykarınan, alǵanda jazıwshı-shayırlardıń óziboldı. Bular A. Begimov, A. Matyakubov, M. Darıbaev, N. Dáwqaraev, Q. Ayımbetov, O. Kojurov, I. Saǵıytovlardı.

Xalıq awızekı dóretpelerdiń úlgerin hám klassik shayırlardıń shıǵarmaların jıynaw hám izertlew tariyxıy estetikalıq zárúrlıkten kelip shıqtı. Ádebiy miyraslar dı jazıpalıw XIX ásirde usı izertlewshiler itárepinen qolǵaalın sadailimiyaylanısq a XX ásirde túsirildi. Xalıq ádebiy miyrasların jıynaw hám izertlewde N. Dáwqaraev, Q. Ayımbetov, O. Kojurov, N. Japaqov, S. Máwlenov, SH. Xojaniyazov, A. Begimovlarkóp jumıs isledi. Xalıq dástanları menen qatar Jiyen jıraw, Kúnxoja, Ótesh, Ájiniyaz, Berdaq, Ótesh, Omar shayır dóretpeleri jazıp alındı, olardıń ayırım úlgeri 30-jılları dúzilgen ádebiyattan oqıw kitaplarına kirgizildi.

1930-jıllarda mádeniy miyraslarǵa kúshli dıqqat awdarıwshılıq xarakterli. Ulıwma qaraqalpaq ádebiyatında ádebiy miyraslar dı jıynaw, klassik shayırlardıń, xalıq shayırlarınıń shıǵarmaların bastırıp shıǵarıw, olar menen kúndelikli jumıs alıp barıw, xalıq awızekı dóretpeleriniń kóp sanlı úlgerin jıynaw hám bastırıp shıǵarıwǵa mámleketlik isıp atında qatnas jasaw pútkilaw qamlıq keńes jazıwshılarınıń 1-sezdinen baslap qolǵa alındı. Qaraqalpaq xalqınıń ádebiy miyrasların jıynaw keńes dáwirinde, ayrıqsha 20-jıllardıń aqırlarında baslandı. Bul úlken jumıstı baslaw hám háwıjlendiriwde A. L. Melkov, A. S. Morozova, N. A. Baskakov, A. A. Sokolov, h. t. b. úl esqostı.

A. S. Morozova «Xalıq ádebiyatın úyreniwge úlken kewil bólinsin» («Miyne t ádebiyatı», №2, 1932) maqalasında ádebiy miyraslar dıń áhmiyetin keń túsindirgen.

Qaraqalpaq folklorı menen revolyuciyaǵa shekemgi ádebiyat tariyxı boyınsha ádewir maǵlıwmatlardı óz ishine alatuǵın Q. Ayımbetov hám O. Kojurovlar dıń «Qaraqalpaq ádebiyatınıń túrleri» («Qaraqalpaq ádebiyatını hám iskustvosı», №4, 5, 6, 7. 1939 hám, №1, 2, 1940) miynetı dıqqatqa ılayıq. 1940-jılı bul miynet ózaldınakitap bolıp basılıp shıqtı.

Jumısta qaraqalpaq tariyxına baylanıslı kóp maǵlıwmatlar bar, bular

tiykarinan professor P.P. Ivanov tıń pikirlerines úyene otırıp, óz pikirlerin bayanlangan, qara qalpaq dástanların dúwirinaniqlaw boyınshada izlenisler azemes. Avtorlar

qaraqalpaq awızeki ádebiyatın 13 túrge ajıratadı, olardıń ayırım túrlerine misallarkeltirip, óz pikirlerindálillepotırǵan.

Jumısta «Alpamıs» dástanı keńirektallanadı. Dástandaǵı bazı biratamalar, tariyxıy derekler jóninde qızıǵarlı maǵlıwmatlar berilgen, batırlıq dáwir tuwralı daboljawlar bar. XIX ásirde qaraqalpaq ádebiyatınıń klassik shayırlarınıń dóreti wshiligiboyınshadáslepki qızıqlı maǵlıwmatlar beriledi.

1940-

jıl Qaraqalpaqstanda Berdaqtıń qaytısbolǵanına 40 jıl tolıw kúni belgilendi. Bul sánege baylanıslı baspas sózde Berdaq dóreti wshiligi haqqında O. Kojurovtıń «Berdaq» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №208, 209, 211, 1940), M. Dáribaevtıń «Berdaqtıń qosıqları haqqında» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №287, 290, 291, 1940), I. Mamıraev «Berdaq qaraqalpaq ádebiyatınıń klassigi», Q. Ermanovtıń maqalaları járiyalandı.

XX ásirde 30-

jılları N. Dáwqaraevtıń qaraqalpaq klassikalıq ádebiyatı, atapaytqanda Berdaq shayırdóreti wshiligiboyınsha izertlewlerimenen qaraqalpaq ádebiyatın wilimin basladı. Onıń «Qaraqalpaq poeziyası haqqında», «Berdaqtıń qosıqları», «Qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxı jóninde» maqalaları usı dáwirde jazıldı.

Álbette, bulardıń hám mesinde de Berdaqtıń ullı shayır bolǵanlıǵın dálillewge urınıwshılıq bar. Bul ilimiy miynetlerden sonday juwmaq shıǵarıwǵa boladı: olar qaraqalpaq ádebiyatın wilimine baslama boldı, sońǵı waqıtları ósip rawajlanıwdabelgili rolatqarǵan qısqa izertlew maqalaları dep qarasa boladı. Qaraqalpaq ádebiyatın wiliminiń payda bolıwı, rawajlanıwı rus ilimpazlardıń miynetine, olardıń jetiskenligine baylanıslı. Rus ádebiyatshıları menen bir qatarda ádebiy sını menen ádebiyatın wilimi tuwralı dáslepki pikir aytıwshı jazıwshı-shayırlar tuwısqan qazaq, ózbek, tatar ádebiyatshılarınıń jumı súlgilerinende paydalandı, olardan úlgi aldı.

XX ásirde 30-jılları ádebiyatın wiliminde gikemshilikler bir qatar maqalalarda sóz etken obekti bir-birewge ókpe-giyne, bolmasa jala jabıw sıyaqlı unamsız momentlerden, geyde tallap otırǵan shıǵarmaǵa nadurıs baha beriwshilik tendei barat boldı.

Qaraqalpaq ádebiy kritikasınıń dáslepki dáwiri 30-jıllardı óz ishine aladı. Bulonıń dórew dáwiri bolıp, dáslepki sını pikirler baspa sózde kórine basladı. Bular azlı-kópshilik shıǵım recenzialardan ibarat boldı hám tiykarınan jazıwshı-shayırlardıń ózleridáslepki ádebiy kritikalıq maqalalardıń avtorları edi.

Ádebiy kritikası menen aktiv shuǵıllanatuǵınlardıń qatarında A. Begimov, X. Axmetov, A. Matyakubov, T. Seytmuratov, Q. Áwezov, Q. Ayımbetovlardı kórsetiwge boladı. Qaraqalpaq ádebiy kritikasınıń baslanıwı da usı jazıwshılardıń atınabayanlıshedi.

Egerde qaraqalpaq ádebiyatında kritikanıń dórew dáwirine dıqqat awdarsaq, soldáslepki maqalalardıń ózinde-aq «biz de ádebiy sını bar ma? bar bolsa onıń dárege qanday? degenge usıǵan sorawlar jıyınshı rasadı. Usı soraw joqarıda atıalǵan

ádebiy kritikadadáslep kikóringen jazıwshılardıń kópshiligini tiyisli. Olar baspasózde orın alǵan ádebiyat qabaylanıslı pikirler menen on shellike bermeydi yasa jazıwshı-shayırlarǵa baǵdar beriwshi ádebiy sınıń joqlıǵın geyde tómenligin ortaǵa saladı. 1930-jıllardıń bas gezinde jazılǵan O. Qosekeevtiń «Táji Axmettiń «Oktyabr kúninesin» degen maqalasın («Qızıl Qaraqalpaqstan» №6, 1932) gazetasında járiyaladı. Bunda poeziyada ádewir tájiri bes bar shayır Seytmamutovtiń qosıqları sınılǵan. Maqala avtorı shayırdıń ayırım qosıqlarındaǵı gey para pikirlerine orınlı daw aytadı. Ulıwma kórkemliktiń tómenligin durıs eskertedi. Sonı menen qatar kritikahaqqında óz pikirini ortaǵa salǵan: «Ádebiyathaqqında gey para jol daslardıń óz ara sóz júzindegi gúń kildileri bolmasa gazeta, jurnal betlerinde aytıp shıǵıp mınanı mınaday kemshilikleri bar, bunı bılay dúzetiw kerek degen pikirler bolǵan joq» dep jazadı (sonda).

Ekinshi maqalada sol shayırdıń «Kolxozshılar seyili» degen qosıǵına taǵı da sımpikir basıldı.

Poeziyanı talabına juwap bermewshiligi, teńewsúwretlerdiń, qosıqtexnikasınıń tómenligi ulıwma durıs sınıladı.

Qullası joqarıda úzindi keltirilgen eki maqalada itibarǵa alatuǵın orınlar joqemes. Bularda tiykarǵı pikir shayır Tajiaxmet Seytmamutovtiń shıǵarmalarınıń oqıwshı talabınan tómen jazılǵanlıǵı durıs sınılǵan. Ayrıqsha onıń «Estemes», «Kolxozshılar seyili» qosıqları kórkem ádebiyat talabına juwap bere almaǵanlıǵı anıq mısallarmen endá lillengen.

Al Palwan Seytmamutovtiń «Kim aytpay júripti» degen maqalasında taǵı da, ádebiy kritikalıq máseleler hám T. Seytmamutovtiń basqadabır qatar qosıqları («M. Gorkiy ge», «Oktyabr kúni») sınılǵan. Maqalada jas qaraqalpaq ádebiyatınıń azda bolsa tolısqı atırǵanlıǵı, biraqta ayırım shayırlardıń waqıt talabına juwap bererlik shıǵarmalarınıń joqlıǵı kórsetilgen.

Ádebiy kritika máselesine baylanıslı K. Kuzembaevtiń «Qaraqalpaq ádebiyatı haqqında sózden iske» maqalasında bir qansha itibarlı pikirler bar. («Miyet kesh qaraqalpaq» 1930, №66) Avtor shıǵarmalarǵa durıs bahar beriwshi maqalalar dıń zárúrligine diqqat awdaradı, kritikanıń ádebiy processte giaktivligini kórinbey atırǵanlıǵın eskertedi. «Ádebiyat kritikası kórkem ádebiyattı keńeytiwdiń jaraǵı» dep durıs eskertedi.

Qaraqalpaq ádebiy kritikasınıń baslaması recenziyalıq maqalalardan baslanǵanlıǵı belgili. Bunday recenziyalıq maqalalar eń aldın menen jazıwshı-shayırlarımızdıń qálemin tiyisli. Shayır A. Begimovtiń «S. Májitovtiń ádebiyat jıynaǵına sını» maqalası eń dáslepki recenziyalardan ibarat boldı. Málim bolǵanıday 1928-jılı S. Májitovtiń xrestomatiasıp atındaǵı ádebiyattoplamı basılıp shıqtı. Maqalada S. Májitovtiń shıǵarmaları haqqında bir jaqlama ayıplaw xarakterindegi pikirler basımorında iyeleydi. «Bul kitaptıń deydı avtor qay jaǵınan bolsada

jámiyetke payda bererlik jaǵı joqtıń qasında» («Jańa ádebiyat jurnalı» №8, 1930). Solay etip maqalada jazıwshınıń poeziyasına baylanıslı keskin pikirler ayıldı. Usı maqaladaǵı pikirler kóp jıllar boyı dawam ettirildi.

Dáslepki recenziyalardıń qatarına A. Matyakubovtıń «Badıraq» pesasına T. Seytmam utovtıń shıǵarmalarına arnalǵan O. Qosekeevtıń («Miyetkesh qaraqalpaq», №59, 1931) «Qara kúshler» pesasına arnalǵan X. Axmetovtıń («Qızıl Qaraqalpaqstan», №23, 1932), A. Qıdırbaevtıń («Qızıl Qaraqalpaqstan» №131, 1934-j) maqalaların jatqarıwǵa boladı. Usılardıń ishinde X. Axmetovtıń recenziyası belgiorını yeleydi. Pesada klasslıq gúrestemasınıń jeterli ashılmawı, qosıqtıń tekstlerinde gıqayǵılıp pessimistlik motivler disınǵa aladı. Al, A. Qıdırbaev bul pesadaǵı obrazlardıń jasalırwınıń talapqajuwap bermeytuǵınlıǵın kórsetken.

Sunday-aq ayırım jazılǵan recenziyalardıń arasında poeziyalıq shıǵarmalardıń haslı mánisine túsinbewshilik, tırnaqtıń astınan kir izlewshiler de bolmay qaladı... Bunday recenziyalarda ádebiyattıń máselesin engóre bir-birewdi kemsitiwshilikke beyimlilik anıq sezilip turadı.

Shańbas Ermekbaevtıń shayırlı. Fazılovtıń «Jeńis jolında» toplamı haqqında recenziya sıtek kemshilik izlewge qaratılǵan. («QQ», №118|94)

Sonıń sebebinen 30-

jıllardıń basında I. Fazılovtıń shıǵarmalarınıń átirapında ádewiraytıspikirler orındı. Kritik keqarsı jazılǵan I. Fazılovtıń «Shańbastıń shańǵıtına qarsı», Shańbastıń oǵan juwap retinde jazǵan «Shańǵıtıma shańǵıtım» (1934, №131) maqalalarınıń xarakteri usınday. Negizgi másele bir jaqta qalıp ókpegiyne, bir-birewden min izlew ádebiyattıń paydasına qosılǵan joq. Usınday talaslı máselelerge bir qansha anıqlıq kirgizgen N. Japaqov, D. Nazbergenovlardıń avtorlıǵına tiyisli maqalası boldı dep qarawǵa boladı. Avtorlar ayırım kritiklerdiń pikirlerinde gıburmalawshılıqlardıń adurıs bahalawshılırdı durıs áshkara etedi.

Q. Ayımbetov óziniń «Ádebiyat máselesi menen qaraqalpaq jas jazıwshılarınıń wazıypaları» degen maqalasında bazı bir máselelerge juwap bermekshi boladı.

Avtor, ádebiy ómirdegi ullı ózgerislerdi, onıń tiykarların jas jazıwshılardıń jetisip atırǵanlıǵı ndá lilep kórsetti.

«Sonıń menen birge proletariat ádebiyatınıń baslanıwınıń izibar. Qallash ádebiyatı qashan baslandı, dewge juwap beriw hár kimge de awır túsedı. 16-jıldan baslandı dewgetolı qdálill bola almaydı, kim biledi, onnandaburın baslanganshıǵar... jańa qurılıs dáwirimizge jańa kórkem óner, jańa ádebiyat kerek, buǵan basbolatuǵın jas jazıwshı, jas shayırlarımız boladı», - degen durıs juwmaq qakeledi. Sunday-aq Q. Ayımbetov eń birinshilerden bolıp qaraqalpaq jazıwshılarınıń dóretiwshilik úyreniw máselesin ortaǵa qoyadı. Bul jas ádebiyatımızdıń rawajlanıwı ushın eń zárurli

jaǵdaybolǵanlıǵın esapqaalıwımızkerek.

1930-jıllardıń ortalarınan baslap, ádebiy kritikadaǵı recenziyalıq maqalalarda birqanshailgeriwshiliktibayqawǵaboladı. Qaraqalpaqstan jazıwshılarawqamınıń dúzilw i, onı bek kemlew máseleleri boldı.

Qaraqalpaqstan jazıwshılarınıń organı «Miyet ádebiyatı» jurnalınıń ay sayınshıǵıpturıwı, respublikalıq gazetalar, arnawlı ilimizertlew institutınıń ashılıwı, muǵalimler institutında qaraqalpaq ádebiyatınıń pán sıpatında oqıtılıwı, baslanǵısh hám tolıq emes orta mekteplerge arnalǵan ádebiyat kitaplarınıń shıǵarılıwı, ádebiy kritikalıq oy-pikirdiń bir qansha janlanıwına, xalıq sistemalı ráwishte hám bastırılıp shıǵılıwına jol ashtı.

Qaraqalpaq ádebiyatında kritika máseleleri tuwralı jazıwshılarımızdıń birinshisezinde keń pikir alısıwı boldı. J. Aymurzaev sezde arnalǵan maqalasında óziniń birqansh shıǵarmalar jazǵanlıǵın, biraq oǵan tiyisli simbolmaykiyatırǵanlıǵın kórsetedi. J. Aymurzaevtıń «Meniń shıǵarmalarımsınal maykiyatır», N. Japaqovtıń «Jas jazıwshılarǵa járdemetiw kerek», T. Seytmamutovtıń «Bolsheviklik kritika» degen maqalaları boldı.

1930-jıllardıń ortalarında qaraqalpaq ádebiyatınıń bir qansha rawajlanǵan janrı poeziya hám dramaturgiya edi. Soǵan baylanıslı jazılǵan sınmaqalalar hám recenziyalar da usı janrlardıń átirapında bolǵanlıǵı belgili. Bul waqıtları ayırım sınmaqalalardakórkem-ádebiy analiz ornınasıyasıy ideyalıqtallaw jasawǵa umtılwshılıq basım keldi. Kóbirek shıǵarmanıń kemshiligin tabıwǵa urınıwshılıq xarakterli, kórkem shıǵarmanıń atap aytqanda, recenziyalardaǵı az da bolsa tereńlik, obektiv pikiraytıw belgili jazıwshı Q. Áwezovtıń qáleminetiyisli boldı.

Onıń recenziyalarınıń ishinde Q. Ermanovtıń, S. Májitovtıń, J. Aymurzaevtıń shıǵarmaları haqqında jazılǵan maqalalarına dıqqat awdarıwımız kerek. Q. Áwezovtıń 1935-jılı Moskvada basılǵan J. Aymurzaevtıń «Qosıqlar» toplamınabergen recenziyası ádewir tolıq hám isenimli. J. Aymurzaev shıǵarmalarınıń tematikasız waqtınıń shınlıǵı menen baylanıslı, onıń agitaciyalıq xarakterli, klassıq gúrestisúwretlewdegi jas shayırdıń jetiskenlikleri durıs tallanǵan. Q. Áwezovtıń «Baǵdagúl» pesası tuwralı recenziyası tek pesahaqqında ǵana emes, al ulıw maspektakdiń axnalastırılıw, muzıka rollerdiń orınlanıw dárejesin qarastıratuǵın sawatlı jazılǵan miynet.

A. Begimovtıń 1935-jılı jazılǵan «Gúres balası» poemasınıń realizm metodınan shetlewshiligi tuwralı N. Japaqov hám O. Kojurovlardıń «Idealizmiń realnıy qáwpiyamasatúskeseli» (QQ 1935) degen maqalasındaǵı ayırım pikirlerge qosılıwǵa bolm aydı.

N. Japaqovtıń «Ardaqlı shayırımız Asanǵa» degen xatı tutas alǵanda kórkem ádebiyattıń áhmiyetli máselelerin ortaq asaladı.

M.Dáribaevtiń «Bul kim», «Berdaqtiń qosıqları», «Dramaturgiya haqqında»
t.b.maqalaları soldáwir ádebiyatıushınbelgiorıntuttı.

A.Begimovtın «Bulkim» pesasınabergen M.Darıbaevtın bahası birqanshadurıslıqqa keledi.

I.Sağıytov «Qaraqalpaq ádebiyatı hám onıń jas jazıwshıları haqqında» maqalasında ja sjazıwshılardıń dóretiwshiliginde ádebiyatımızdın rawajlanıw máselelerin ortaq qoyadı.

Sorawlar hám tapsırmalar:

1. Kritikasóziniń máninsinesipatlama?
2. Rus ádebiyatshıları ádebiysıtuwralıq anday ilimiy teoriyalıq pikirlerdi alǵasúredi.
3. Ádebiysın nıń aldına qoyǵan maqsetine?
4. Ádebiysın qanday wazıypalardı ámelge asıradı?
5. Ádebiysın boyınsha izertlew jumısınalıp barǵan jergilikli ilimpazlardankimlerdi bilesiz ?

2-TEMA: 1940-50-JILLARDAĞI QARAQALPAQ ÁDEBIY SINI HÁMÁDEBIYATTANIWILIMI

Jobası:

XXásirdiń40-50-jıllarındaǵıádebiyattanıwılimi

1940-50-jıllarındaǵıádebiysin

Qaraqalpaqfolklorınızertlewmáseleleri

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde XIX ásir klassik ádebiyatın
izertlewmáseleleri

Tayanısh sózler: 1940-jıllardaǵı ádebiyattanıw ilimi, 1950-jıllardaǵıádebiyattanıwılimi, klassikádebiyat, maqala, pyesa

Ullı Watandarlıq urıs dáwiri qaraqalpaq ádebiyatınıń aldına da jańa wazıypalardıqoydı. Jazıwshılarımızǵaxalqımızdıń tariyxınakórmegen qaharmanlıǵın, tıldaǵı miynetkóterińkiligin súwretlew kóp milletli xalıqtıń jeńis haqqında jırlaw baslı másele boldı.

Qaraqalpaq ádebiyatı qaraqalpaq xalqınıń qaharmanlıq kúshin sáwlelendiriwshı jawınger, optimistlik ádebiyat bolıptı. Solaytip qaraqalpaq ádebiyatı tiykarınan poeziya menen xarakterlenedi.

Urıs jılları qaraqalpaq ádebiyatınıń anaǵurlım rawajlanǵan dáwiri boldı. Soǵanqaramastan waqıtta talabınan onda, poeziya, ocherk, gúrriń bir aktli pesalar operativ xızmet atqardı.

Al, ádebiyat kritikasınıń aldında urıs jıllarında jazılǵan shıǵarmalardıń ayırım toplamlardıń óz aldına qoyılıp otırǵan jawıngerlik minnetlerin qalayınsha orınlapatırǵanlıǵın túsindiriw, ádebiyatımızdıń ulıwma waqıt talabına at salıw dárejesin ańlaw wazıypası turdı.

XX ásir diń 40-jılları ádebiyattanıw iliminde Berdaqtıń tvorchestvosı boyınsha I. Saǵıytov hám S. Bassinniń kitapshaları payda boldı. Urıstan sońǵı jılları ádebiy sını menen ádebiyat ilimi óz-ara baylanıslı rawajlanadı. Ádebiy sını menen shuǵıllanıwshı jazıwshı-shayırlar menen ilimiy kadrlar jetilise basladı.

1940-jıllardıń ortalarınan baslap Berdaqtıń tvorchestvosı boyınsha maqalalar, eposlar tuwralıǵey parabol jawlar júzege keldi. I. Saǵıytovtıń «Berdaqtıń shıǵarmalarınıń pedagogikalıq aǵımiyeti» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №125, 1947),

«Qaraqalpaq ádebiyatı mektebi Berdaqtıńń átirapında boldı» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №186, 189, 1947), S. Bekmuratovtıń «Qaraqalpaq ádebiyatınıń tiykarın salıwshı kimboldı degen másele tuwralı» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №28, 1948) sıyaqlı bir-birinbiykarlawshı maqalalar jazıldı.

Qaraqalpaq ádebiyatınıń wiliminiń rawajlanıwında unamlı qubılıs sıpatında bahalana tuǵın maqalalar Kunxoja, Ájiniyaz, Omar shayırlardıń 1949-jılǵı toplamlarınıń basılıwınabaylanıslı N. Dáwqaraev jazǵan «Kirissózler», solavtırdıń «Berdaq shayı» monografiyası, K. Berdimuratovtıń «Omar shayı hám onıń ideyası» («Qızıl Qaraqalpaqstan», 5-oktyabr, 1948), I. Saǵıtovtıń «Berdaqtıń shıǵarmalarınıń kórkemlik ózgesheligi» («Jeńis leryoshi», Ádebiyalmanax», Nókis, 1952, 183-208bb), B. Ismaylovtıń «Qaraqalpaq klassik poeziyasınıń jazba ádebiyatlıq xarakter haqqındaǵı máselege» («Jeńis yoshi», «Ádebiyalmanax») sıyaqlı izertlewler, maqalaların kórsetiwge boladı. Bularda ádebiyattariyxınıń áhmiyetli máseleleri kóterildi.

«Qızıl Qaraqalpaqstan» gazetasınıń 1943-jıl 27-iyun sanında «Qaraqalpaq ádebiyatın taǵı darawajlandırayıq» degen bas maqala járiyalandı.

N. Dáwqaraevtıń «Urıskúnlerinde qaraqalpaqıskusstvosı» (1942-jıl, 8-avgust «QQ») M. Dáribaevtıń «Sapalı ádebiyat ushın», «Shayırlar Watandarlıq urıskúnlerinde» («QQ» 1941-j) degen maqalalarında urıs jaǵdayına baylanıslı qaraqalpaq jazıwshılarınıń wazıypaları tuwralı pikirleraytıwdan ibarat, sonıńmenen birge ádebiyattıń genjelep qalıpotırǵan janrların rawajlandırıw boyınshagey parasha qırıqlar bar.

Bulardan basqateatrda qoyılǵan spektakllerge basılıpshıqqan toplamlarǵa recenziyalardı atap ótiwge boladı. I. Saǵıtovtıń «Patriot shayı» maqalasında Sadıq shayırdıń 1942-

jılı shıqqan «Jeńimpaz xalıq» toplamı tallaydı, xalıq shayırdıń patriotlıq sezimdi jırlawshı qosıqlarınıń poeziyamızdaǵı ornın ashıwǵa erisedi. Q. Ayımbetov óziniń «Aral qızı» pesasınıń qoyılıwınabaylanıslı jazǵan recenziyasında (1941, №192 «QQ») pesanıń mazmunın bayanlaǵan Gúlzada, Elmurat, Grigoriy Mixaylovich, Polina sıyaqlı qaharmanlardıń obrazlarına toqtalıp, pesanıń temajaǵınan aktuallıǵın kórsetken.

Á. Shamuratovtıń «Jigirmajıl da qaraqalpaq sovet ádebiyatı» (1944. 23-dekabr «QQ») degen maqalasında Qaraqalpaqstanınıń 20 jılıǵınabaylanıslı usı dáwirishindeǵı ádebiyatımızdıń rawajlanıw jolınatallaw jasaǵan.

Urısqa shekemgi dáwirdeǵı degen aq, urıs jıllarında Berdaq shayırdıń tvorchestvosı ózine tiyisli dıqqat awdardı. Izertlew xarakterindeǵı I. Saǵıtov hám S. Bassinlerdiń Berdaq shayırdıń haqqındaǵı kitapshaları basılıpshıqtı. Berdaq shayırdıń dóret pesijóninde jazılǵan dálep kókólemlimiy netsıpatında I. Saǵıtov, S. Bassinlerdiń kitapshal arıullı shayırdıń dóretpelir bunnan bılay daterńirek izertlewge umtıldırdı.

Bul jılları qaraqalpaq ádebiyatı tuwralı ádewir maqalalar jazıldı, bularda ayırımjanlardıńayırıqshaprozanıńrawajlanıw máselelerikóbireksózboldı. S. Beknazarovtıń «Qaraqalpaqprozasınıń házirgi jaǵdayı» (QQ. 1946. 8-iyun) atlı maqalasında prozanıń paydabolıw waqtınan baslapsolkúngeshekemgi jolisózboldı. Ádebiyatımızdıń salmaǵın bildirerlik roman, povestlerdiń joqlıǵı jazıwshılarımızdıń izleniwshiliginen, prozanıń ózinsheligin iyeley almawshılıǵınandep túsindirilgen.

S. Beknazarov bulardan basqa «30-jıl da qaraqalpaq ádebiyatı», «Biz J. Aymurzaev tansapalı shıǵarmalarkútemiz» degen maqalaları járiyalandı, bul maqalalarda ulıwmalı qústirtinliktiń birkórinisibolıp, kóbineseshıǵarmalardıń mazmunın bayanlawshılıq, shıǵarma avtorına ayılǵan kótermelewshipikirlerdeńgana ibarat boldı. Máselen 30-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiyatı tuwralı jazǵanda ol tektabıslardı dizip beredideqandayda bir problemaǵa jaqınlaspaydı.

Al J. Aymurzaev haqqında maqalasında ol jazıwshınıń klassik dárejesin kóteredi, onıń shıǵarmalarınan kemshilik kórmeydi.

Bir jaqlama maqtaw hám kótermelew J. Aymurzaevtıń tvorchesvosı haqqındaǵı X. Seytovtıń «Jolmurzanıń shıǵarmaları haqqında» degen kólemlı maqalasında tán (Ádebiy almanax «Ullı jolda» 1950-jıl) Bunda avtor jazıwshınıń ózinshelik belgisinashıw arqalı ǵana onıń ádebiyattaǵı ornına joqarıdaǵı maqaladaǵı sıyaqlı jazıwshınıń adresine kótermelewshisózlerdi úyiptókken, solayetip onı klassik dárejesine kótergen. Álbette, bunday kritikadan jazıwshıǵa keler payda az.

A. Begimovtıń «Súyińiz» (1949) toplamı haqqında J. Aymurzaevtıń «Turmıstans qosıqlar» (QQ. №3 1950) degen recenziyası basıldı. Maqala avtorı ádiltúrde A. Begimovtıń qaraqalpaq ádebiyatındaǵı ornın durıs kórsetiw menen birge, onıń bul toplamda ózin ózi qaytalawın, qosıqlarındaǵı mánissizlikti, uyqastıń tómenligin, sonlıqtan ulıwma alǵanda, toplamnıń shayırdıń ósiwshiligin kórsete almawshılıǵın ádil eskertken.

I. Saǵıyovtıń «Jolmurzanıń tasqın toplamı haqqında» kólemlı recenziyası (Qızıl. QQ. 1996-j.) basıldı.

Bul maqalada shayırqosıqlarınıń kemshiligi isenimlifaktler menen sınaǵan.

40-jıllardıń ishinde qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha jazılǵan maqalalardıń kólemlisi I. Saǵıyovtıń «25 jıl da qaraqalpaq ádebiyatı» degen obzorlıq maqalası boldı. (Almanax XXV jıl Nókis, 1949). Bunda ádebiyatımızdıń negizgi etaplarınatallaw jasalıp, obzor berilgen. Maqalanıńaldına qoyǵan maqseti boyınsha quwatlı awǵa boladı. Óytkeni avtor onıń hár bir dáwirin alıp, sol dáwirde ornı bar jazıwshılardıń shıǵarmaları boyınsha xarakterlewdi oylaǵan. Biraqta maqala avtorınıń tájiriyesine qaramastan onıń tallaw principleri menen kelisiw múmkinemes. Eń baslıq kemshilik bunda sózetip otırǵandáwirishindeǵı ádebiyatımızdıń ayqın kartinası joq, sol dáwir di xarakterleytuǵın temaǵa toqtalmaǵan. Ádebiyatıńaldında

qanday máseleler turdı. Buǵan jazıwshılarımız qalayınshajuwapbergenligi ashılmaydı.

Ekinshiden, avtor tek poeziyalı qayırımshıǵarmalarǵa toqtaladı, olardı ústirtin tallaydı. Hár bir dáwir dıń salmaǵın kóterip otırǵan poeziya, proza, dramaturgiyanıń jetiskenlikleridiqqattanshetteqaladı. Eńtiykarǵısı usı jıll arishindegi ádebiy kritika, izertlew jumısları haqqında, hesh qanday pikir bildirilmegen. Ádebiyattıń teoriyalıq máselelerintereń bilmewshilik tenshıǵarmaǵa esteti kalıq bahaberilmeydi, hátte kisapasızshıǵarmalar dı dakewiljıq pawushın maqtaw orınaladı. Ádebiy kritikamızdıń jáne bir úlken kemshiligiteoriyalıq hám praktikalıq máseleler dıń dodalanıwına túspey ayaqsız qaldırılıwı dep qarawǵa boladı. Bul tuwralı B. Ismaylov óziniń «Ádebiy kritikamızdıń eń xarakterli birkemshiligi haqqında» degen maqalasında kórsetkenedi.

50-jıllardıń ishinde ádebiyat kritikası hám ádebiy izertlew tarawında ádewiraktivlik bayqaladı. Qaraqalpaq ádebiyatınıń áhmiyetli máselelerine dıqqat awdarıw, kórkem awdarma jumısı, klassik ádebiyat xalıqawızekidóretpelirin izertlew boyı nshabırqatar jumısları slendi. Eń bahalı sı N. Dáwqaraev, I. Saǵıytov, Q. Ayımbetovlar menen bir qatarda jas kritikler menen izertlewshiler dıń toparı ósip jetisti.

Bulardıń arasında B. Ismaylov, I. Yusupov, M. Nurmuxammedov, Q. Maqsetov, A. Paxratdinov, G. Esemuratov, Á. Nasrullaevlardı atap ótiwimiz kerek. Bular kritikaǵa úlken tayarlıqlar menen keldi hám ádebiy processtı tereń túsiniw, onı talawdı rus ádebiyatı kritikleri, ózbek, qazaq ádebiyatlarınıń bay tájiriyesin dóretiliwshilik baǵıtta qollanabildi.

M. Nurmuxammedov «Rus ádebiyatı tradiciyaların úyreniw haqqında» («QQ» 1955) «M. Lermontov hám qaraqalpaq sovet ádebiyatı» («QQ», 15-oktyabr, 1954) «Rus hám qaraqalpaq xalıqları arasındaǵı ádebiy baylanıs» («Jas Leninshi» 14-dekabr, 1954) B. Ismaylovtıń «Jazıwshı tvorchestvolıq jastan barǵan sayın óse barıwı kerek», I. Yusupovtıń «Lirika haqqında sóylesiw» sıyaqlı maqalaları ózleriniń proble malıq xarakterimenen 50-jıllardıń ádebiy kritikasında sózsiz jańalıq boldı.

U. Pirjanovtıń «Xojabek Seytovtıń ayırım poetikalıq shıǵarmaları haqqında» («Ámiw darya» №11, 1959-j) degen maqalası tolıqtırdı. Bunda X. Seytovtıń muxabbat masına arnalǵan qosıqlarınıń talaptan tómenligi, oydan shıǵarılǵanlıǵı, isenimsizligitallanǵan. Maqala avtorınıń pikirlerinde bir qatarturpayı pikirler dıń bolıwına qaramastan shayırdıń shıǵarmalarınıń baslıkemshiligindurıs ańlaǵan.

Shayır Sh. Seytnazarovtıń «Júreksózi», «Qıraǵılıq» toplamlarındaǵı úlken kemshilikler haqqında J. Qayırbaev, Sh. Seytnazarovlardıń «Azamat jala bul bolmas» («Ámiw darya» 1959 №6) maqalasında dóretiliwshilik originalıq máselesin sóz boldı.

Qaraqalpaq ádebiyatımızdıń geyparaproble malıq máseleleri M. Nurmuxammedovtıń «Qaraqalpaq prozasınıń rawajlanıw jolları» (QQ ádebiyatı,

iskusstvosı, 1957, 1) T. Allanazarovtıń «Dramaturgiyamızdıń geypara máseleleri»(QQádebiyatıhámiskusstvosı1956,№2)maqalalarındasózboldı.M.Nurmuxammedov prozanıń payda bolıw hám rawajlanıw jollarına obzor jasağanhárbirdáwirdińxarakterinashıberiwshiprozalıqshıǵarmalardıńornınanıqlaǵan.

I.Yusupov«Watandarlıqırstankeyingiqaraqalpaqprozasıhaqqında»,(QQádebiyatıhámiskusstvosı6,1956),«XalıqshayırıA.Dabilov»(«Ámiwdárya».№91958)degenmaqalalarındakórkemliksheberlikmáselesinsózetiwgeúlkendıqqat awdarılǵan.

Kórkem awdarmanıń máseleleri de usı jıllardaǵı ádebiyat kritikasına kóbirekaralasa basladı Bul temaǵa baslama salǵan M.Nurmuxammedovtıń «Mayakovskiyshıǵarmaların qaraqalpaq tiline awdarıw tuwralı bir-eki sóz», N.Orınbaevtıń

«Kırilovshıǵarmalarıqaraqalpaqtilinde»(«S.Qaraqalpaqstan»1954)I.Yusupov«Klassikpoeziyanı awdarıwǵa kewil bólinsin» (S.QQ 1957,№125) A.Jaqıbaevtıń «Kórkemádebiyat shıǵarmalardı awdarıw juwapkerli is» (S.QQ №144, 1956-j) degen ilimiymaqalaları járiyalandı.

Sonıńmenenbirgeádebiykritikadaeledebelgilikemshiliklerbareı.B.Ismaylovóziniń«Ádebiykritikamızdıńeńxarakterlibirkemshiligihaqqında»(S.QQ.№185,1958)degen maqalasındaoǵadapaydalıkeńeslerkeltirgen.

B.Ismaylov óziniń atalǵan maqalasında kritikanıń aldına qoyǵan wazıypalarınıtolıqáńǵarıwıushınonıńobektiv,sınshılıbolıwzárúrliginuqtıradı.Onıńdurıst astıyıqlawınsha kritika bul ayıplaw akti emes, yamasa jazıwshını jarılqawda emes, oládebiyprocesstidurısbaǵdarlawshıkúsh.

XX ásirdeń ortalarında N.Dáwqaraev, I.Saǵıytov, Q.Ayımbetovlar menen birqatardaB.Ismaylov,M.Nurmuxammedov,Q.Maqsatov,G.Esemuratovlardaádebiyattanıwiliminińrawajlanıwındaúlesqostı.

Belgili ádebiyatshı N.Dawqaraev óziniń klassikleriniń ádebiyat tariyxı boyınshaúlkenizertlewjumısıntamamlap,f.i.k.dárejesinaldı.(1946).1950-jıl«Berdaqshayıır» monografiyası baspadanshıqtı.1951-jılMoskvadaShıǵıstanıwinstitutında

«Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń ocherkleri» degen temada f.i.d. ilimiy dárejesin alıwushındissertaciyaqaqladı.1959-

jılbaspadanshıqqan«Revolyuciyaǵashekemgiqaraqalpaqádebiyatıtariyxınıńocherkleri»degenizertlewısolilimiyjumıstıńqısqashamazmunınanibarat.

Soń1977-79-jıllarıN.Dáwqaraevshıǵarmalarınıńúshtomnanibaratjıynaǵıbasılıp, sonıń 2-3 tomları tolıǵı menen derlik onıń doktorlıq dissertaciyasın óz ishinealdı.

Ádebiy miyraslardı bahalaw boyınsha bir jaqlama pikirler, nigilistik kózqaraslar50-jılları payda boldı. Olardıń biri ádebiy miyraslardı unamlı bahalasa, ideallastırsa,ekinshileriolardıkereksizdepesaplaydı.

K.Muratov, N.Nárenov, Bektemirov, I.Efimov, Sonichev, A.Savickiylerdiń maqalaları nigilistik baǵıtta jazıldı. N.D. Nárenov «Alpamıstıń xalıqqa qarsı mánisi» («Sovetskaya Karakalpakıya»), 30-mart, 1952) maqalasında standı feodallıq dáwirde dórelgen, onda ústem toparlardıń turmısıǵanasóz boladı, sonlıqtan onı oqıw, propagandalawputkilley kerek emes degenjuwmaqshıǵaradı.

Al K.Muratov bolsa «Qoblan», «Máspatsha» dástanların feodallıq burjuaziyalıq dáwir diń jemisi, olarda úlgi bolarlıqsıpatlar joq-sebebi shıǵarmanıń baslıqaharmannıń hám meside joqarǵı qatlamǵatıyislidepshawqımsaladı.

Bulardıń arasında A.P.Savickiydiń pikirleri bir jaqlama. Ol heshqanday tiykarsız túrde «Alpamıs» eposın pútkilley xalıqqa jat epos dep tastıyıqlaydı. Ol Berdaqtıń tvorchestvosı boyınsha ózgeshe baǵıt tuttı, olullıshayırdıń ayırıqshadóretiwshilikuqıbın aǵumanlap qaradı, olshayırdıń kópshilik shıǵarmaların qol jazbanusqası joqlıǵın asúyenip, Berdaqtıń avtorlıǵın joqqashıǵarıwǵa háreketlendi. Savickiydiń «Qaraqalp aq kundeliginen» degen kólemlı maqalası Tashkenteshıǵatıǵın «Zvezda Vostoka» (№12, 1953, №1, 2 1954) jurnalındaǵa azalandı. Uzınnan-uzaq maqalada avtor Berdaqtı klassikshayıremes, altvorchestvosı oǵada qaramaqarsılıqlı reakcion baǵıttaǵı shıǵarmaların avtorı boldı, Berdaqpanislamizm, diniy mistikalıqshayıredidep bahaladı. Tilekke qarşı ol Berdaqqa tán bolǵan demokratiyalıq, tereń xalıqlıq ideyalardı kórgisi kelmedi, onı ádebiyattariyxınan shıǵarıptaslawǵa umtıldı. Onıń maqalalarınıń mazmunınan avtor dıń jat pikirleri jaqsı ańlasılıpturadı.

«Burjuaziyalıq ideyadaǵı ádebiyattı jaqlawshılar hám maqtawshılar» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №79, 1952) degen maqalada óziniń bir jaqlılıǵın menenkóz getúsedı. Bultikkeley N.Dáwqaraevtıń Berdaqshayırhakqındaǵı pikirlerine qarşı jazılǵan bolıp, Berdaqtıń poemaları tuwralı olardı xalıqqa jat shıǵarmalaredı, al dáwqaraev bulardı tek maqtaw menen boldı, degenjuwmaq qakeledi.

A.Savickiy hám onıń menen pikirles bolǵan Bektemirov, Nárenov, Muratov, D.Sonichevlardıń «miynetlerinde» N.Dáwqaraevtıń kemshilik-qáteliklerin kritik alaw lozungası astında qaraqalpaq ádebiyatınıń belgili miyrasların joqqa shıǵarıw ideyası turǵanlıǵın kóriw qıyınemesedi» («Sovetskaya Karakalpakıya», №216, 1952)

Xalıqtvorchestvosınıń úlgi lerin, sonday-aq Berdaqshayırdıń shıǵarmaların toqtawsız maqtawshılıq, olarǵasın kózimenen qarap bahaber mewshilik sıyaqlı unamsız háreketlerde boldı hám bular joqarıdaǵı daybiykarlawshım aqalaların shıǵıwına bir jaǵınan sebep bolıp xızmet etti. Usınday bir jaqlama asıra maqtawshılıq N.Dáwqaraevtıń «Berdaqshayır», I.Saǵitovtıń «Berdaqullı patriotshayır», S.Bassinniń «Berdak-velikiy poet-patriot» kitapshalarında,

Q.Ayimbetov
maqalları»(1949)kitaplarındaushirasadı.

tárepinenbastırılǵan«Qaraqalpaqxalıqnaqıl-

Nókiste tuwısqan xalıq respublikaları ilimpazlarınıń qatnası menen ótkerilgen tilhám ádebiyat boyınsha ilimiy konferenciya (sentyabr, 1954) bul máseleler keńtúrdesóz boldı.

Bunday momentler belgili ádebiyatshılarımızdıń kritikalıq maqalalarında durıssınǵa alınıp, ádebiy miyraslarǵı marksistlik baǵıttan bahalaw boyınsha kóp ǵana qunlı pikirler jarıqqashıqtı. I. Saǵıytov óziniń «Berdaqtıń tvorchestvosını yreniwdiń jaǵday ihám wazıypaları haqqında» («Sovetskaya Karakalpakıya», №181, 1954) maqalasında ullı shayırdıń tvorchestvosınıń izertleniwine hám wazıypalarına toqtalıp, orınalǵan irikemshiliklerdi ashadı. Bul boyınshazıyanlı ekibaǵıttı dadurıskórsetedi. Sonıń menen birge avtordıń óziniń burınǵı kóz qaralarındaǵı jiberilgen qáteliklerdi bunda bir qanshadúzetkenligi kórinedi. Xalıqtıń ádebiy miyrasların yreniw jóninde avtordıń «Qaraqalpaq xalıq tvorchestvosın tereń izertleyik» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №231, 1955) degen maqalasında da bir qatar jaqsı pikirler bar. M. Nurmuxamedov penen G. Esemuratovlardıń «Berdaq haqqında jańa maǵlıwmatlar» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №191, 1954) atlı kólemli maqalasında sońǵı izertlewler boyınshakóp ǵana jańa maǵlıwmatlar keltiriledi. Izertlewler shilerdegi kóp ǵana kemshiliklerdiń sebebi hám xarakteri ashıp berildi, ayrıqsha Berdaqtıń shıǵarmaların jıynawda orın alǵan turpayı qátelikler orınlı kritikalandı (mısalı, X. Rambergenniń Berdaq qatıyisli emes shıǵarmalardı shayırdıń atınan jarıyalawı).

Qaraqalpaqtılı hám ádebiyatı boyınsha Nókiste ótkeriletuǵın ilimiy konferenciyaǵa aylanısh hám Berdaq shayırdıń tvorchestvo liqmiyrasların burmalaw shılarǵa qarası usı waqıtlar tek Berdaq tvorchestvosıǵana emes, al qaraqalpaq folklorı boyınshada bir qatar maqalalar ardaǵazalandı. I. Saǵıytovtıń «Berdaq qaraqalpaq ádebiyatınıń tiykarın salıwshı» («Kızıl qaraqalpaqstan» №259, 1954), «Ernazarbiy» poeması haqqında («Qızıl Qaraqalpaqstan», №132, 1957), «Berdaqtıń jámiyetlik-siyasiy kóz qaraları tuwralı» (№9, 1958), «Berdaqtıń tvorchestvosında hayal-qızlar obrazı» (18-dekabr, 1957), «Qaraqalpaq xalıqtıń qaharmanlıq dástanı» (22-oktyabr, 1955), «Qaraqalpaq xalıq tvorchestvosın tereń izertleyik» (№231, 1955) maqalalarında tiykarınan burınnan málim faktlerden tısqari jańalıq qosalmadı eńde boldı.

Ádebiyatshı B. Ismaylovtıń bir qatar maqalalarında klassik ádebiyat, xalıq tvorchestvosını izertlewlerdiń oǵada aktual máseleler kóterildi. Onıń «Áwladlartajriybesi» (№19, 1957), «Izuchatu stnoenarodno tvorchestvo» («Sovetskaya Karakalpakıya», 27-oktyabr, 1954), «Xalıq tvorchestvosınıń úlken baylıǵı» («Qızıl Qaraqalpaqstan», 9-yanvar, 1957-jıl), «Maqtım qulı qaraqalpaq ádebiyatında» («Qızıl Qaraqalpakstan», 5-sentyabr, 1955-jıl), «Qaraqalpaq eposlarınıń geypara máseleleri haqqında» (5-sentyabr, 1955) maqalaları ádebiyattariyxınıń geypara aktual máselelerin qarastıradı.

Avtordın «Qaraqalpaqeposlarınıńgeyparamáselelerihaqqında»degenmaqalasınalı pparayıq.Eposlardıizertlewtarawındaorınalǵanbirqatakemshilikler,atapaytqandaolard ıtalgawsız túrdexalıqlıqdeptúsindiriwdıńbolǵanlıǵı belgili. Usıǵan qarama-qarsı eposlardı feodallıq dáwirdıń produkciyası,onıńqaharmanlarıústemtoparlardanshıqqan,sonlıqtanolardıpropagandala wǵabolmaydı,degennigilistlikkózqarastanqáteligiashılǵan.Sonday-aq«Alpamıs», «Máspatsha»,«Qoblan»t.b.shıǵarmalardıńtiykarınanxalıqlıqdóretpeekenligidálillenedi .

B.Ismaylovtıń «Alpamıs» eposınıń bizde basılǵan úshinshi variantına, yaǵnıyQıyasjırawdıńjırlaǵanvariantınajazǵanrecenziyası(«SovetskayaKarakalpakiya» №216,1957-jıl)dıqatawdaradı.BurıńǵıarmenensalıstırǵandaQıyasjırawvariantında obraz jasaw jaǵınan bolsın, kórkemlik jaǵınan bolsın ádewir ózgerislerbar. Avtor usınday ózgerisler haqqında ǵana emes, al eposlardıń hár túrli variantlarınbasıpshıǵarıwarqalonińexalıqlıqnusqasın tabıwdıńzárúrliginkórsetken.

B.Ismaylovtıń«Qaraqalpaqklassikpoeziyasınıńoǵadakórneklıwákili»(«Sovet Qaraqalpaqstanı», №240, 1959-jıl) degen maqalasında Kúnxojanı ulıwmatanıstırıwdan basqa taǵı bir áhmiyetli tárepi bar. Biz joqarıda keltirilgen X.SeytovtıńmaqalasındaKúnxojatuwralıunamsızpikirdińbolǵanlıǵınbilemiz.Shayırdıń tvorchestvosın tereń izertlegen B.Ismaylov bunday pikirlerdi óz maqalasında tolıqbiykarlaǵan.Usıavtordıń«Maqtımqılıqaraqalpaqádebiyatında»(«SovetQaraqalpa qstanı»,№190,1957)maqalasındaqaraqalpaqshayırlarınıńustazıMaqtımqılı shıǵarmalarınıń bizde taralıw jaǵdayları birinshi mártebe keń túrde sózbolǵan.

EposlarboyınsharecenziyalıqsıpataıyebolǵanQ.Máqsetovtıń«Qoblan»(«SovetQ araqalpaqstanı»,№255,1959-jıl),«Qırqqız»hámonıńavtorı»(«Sovetskaya Karakalpakiya», №27, 1959-jıl) maqalalarınıń sońǵı maqalası áhmiyetliorın iyeleydi. Bunda Jiyenjıraw «Qırq qız» dástanınıńavtorıboldı, degen baspasózdejáriyalanǵangeyparajańsaqpikirlergeqarsıshıqqan.Bulpikirdidáslepkkóterge ntariyxshıS.Kamalovboldıda,sońolkeńtaralıpketti.Q.Maqsetovózmaqalasında «Qırq qız» kópshilik jırawlardan biziń kúnimizge jetken dástan, al Jiyenjırawdıonıńavtorıdeptastıyqlawǵatıykarjoq,degenpikirlerdiusınıp,buǵanisenimli dálillerkeltirgen.Q.Maqsetovtıń«Qırqqız»dástanınıńjırshısı»(«Qaraqalpaqádebiyatıhá miskusstvosı»,№3,1956-jıl),«QurbanbayTájibaev»(«Ámiwdárya», №6, 1958-jıl), «Qanshayım» («Ámiwdárya», №1, 1959-jıl), «Erziywar» («Ámiwdárya», №9, 1959-jıl) sıyaqlı kritikalıq maqalaları eposlar hámonınatqarıwshılarıhaqqındamáseleqozǵap,soleposlardıńulıwmamazmunı,ózinshel iginashıwǵaqaratılǵan.Al,usıavtordıń«Buxaradaǵıqaraqalpaqjıraw,baqsıları»(«Ámiwd árya»,№6,1960-jıl),maqalası«ShańkóthámBegmurat», «Qarakalpaqxalıqjırawı(Qıyas)»(«Ámiwdárya»,№2,1963-jıl)maqalalarında

jirawlar haqqında dáslepki maǵlıwmattı beredi. «Qırq qız» dástanınıń avtorı máselesiboyınsha keńirek maǵlıwmat ádebiyatshı A.Karimovtıń «Jiyen Taǵay ulınıń «Qırqqız» dástanına qatnasıhaqqındaǵı máselege» («Ámiwdárya», №11, 1959-jıl) maqalasında sóz boladı. Avtor maqalada N.Dávqaraev, O.Kojurov hám T.A.Jdankolar dıń pikirlerine súylene otırıp, Jiyen jiraw «Qırq qız» dástanınıń avtorı emes, al bul dástan haqqında N.Dávqaraev penen O.Kojurov lartárepinen keltirilgen «dástanınıń syujeti oǵada erte zamanlardan alınǵan, sońǵı zamanlarda dástanǵa kópǵana ózgerisler kirgizilgen, bunday shıǵarmalar hár kimniń qolınan ótip, onı atqarıwshılar qálegen jerlerine ózlerinshe qosıp, alıp taslap, qayta islep shıqqanlıǵı sebepli dástanlarǵa avtor izlewdiń qáte ekenligin bildiredi.

Bul jılları qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxın izertlewde bir qatar kólemlı jumıslar orınlandı. Usı tarawda N.Dávqaraev, I.Saǵıytov, B.Ismayılov, M.Nurmuxamedov hám basqada ádebiyatshılarımız kózgetústi.

Klassik ádebiyatı izertlew tarawında I.Saǵıytov kóp jumıslar alıp bardı. Solardıń ishinde «Berdaqtıń tvorchestvosı» atlı ádebiy-kritikalıq izertlewı ayırqsha. Ulıwma qaraqalpaq ádebiyatı iliminde, Berdaq tuwralı jazılǵan maqalalar, broshyuralar oǵada kóp, biraq kólemlı izertlewler joq edi. Bulaysha, Berdaqqa kóp dıqqat awdarılıwınıń sebebidetúsinikli. Shayırdıń shıǵarmaları anatilinde, rus, ózbek, túrk mentillerinde basılıp shıqtı, ol qaraqalpaq xalqınıń maqtanış hám Nawayı, Maqtımqulı, Abaylar sıyaqlı joqarı bahalandı. Berdaq jámiyet sanasında jasap ham jasay beretuǵın talantlı shayı.

Berdaq tvorchestvosın izertlew boyınsha basqa ádebiyatshılar menen bir qatar I.Saǵıytovtıń úlken miyneti bar. Ol Berdaq haqqında bir neshe maqalalar, broshyur jazdı, ilimiy jıyınalarda dokladlar isledi, shayırdıń tvorchestvosı jóninde kandidatlıq dissertaciya jazladı. Bul jumısta Berdaqtıń tvorchestvosınıń izertleniw jaǵdayın, Berdaqqa shekemgi qaraqalpaq shayırlarınıń oǵan tásirin, shayırdıń shıǵarmalarınıń tiykarǵı motiflerin, shıǵarmalarınıń kórkemlik ózgesheliklerin izertleydi.

Jumıstıń bahalı jaǵısonda: avtor shayırdıń tvorchestvosın jıynaw hám izertlewisinde jetiskenlikler menen kemshilikler, qáteliklerdiń betin ashadı. Burınǵı armenensalıstırǵanda, shayırdıń tvorchestvosını ózi jasaǵanda wırdıń jámiyetlik-siyasiy, ekonomikalıq jaǵdaylarına baylanıslı izertleydi, onıń tvorchestvosınıń, qaraqalpaq xalqınıń ótkendege kóp ásirlerden bergi ruwxıy mádeniyatınıń rawajlanıwı menen qanday baylanısınıń barekenligine kewil bóledi. Sóytip, burınǵı gey para ádebiyatshılardıń, sonıń ishinde óziniń de maqalalarına jetispeytuǵın orınlar, qáte pikirler bul kitapta birqansha dúzetilgen.

Kitapta kózgetúsetuǵın belgili kemshilik onıń kompoziciyasına baylanıslı. Avtor shayırdıń tvorchestvosın tematikalıq jaqtan kóbirek alıp qaraǵan. Bul bir jaǵınan konkret bolǵanı menen, ekinshi jaǵınan, pikirlerdiń shashırandı bolıwına

alıpkelgen,alshayırdıńtvorchestvosınıńevolyuciyasınjeterliashıpberealmaydı.

Jumistağı «Erkebay» poeması jóninde avtor menen kelisiw múmkin emes, óytkeni, bul shıǵarmanı Berdaqıki dep keltirilgen dálliller ústirtin hám isenimsiz. Onıń ústine, bul shıǵarmada Berdaqqa tán bolǵan shayırlıq pafos, kórkemlik jetispeydi, al jeńilkúlkibasım. Bizińshe, bul shıǵarmahaqqında M. Nurmuxammedovpenen G. Esemurat ovlardıń pikiridir isde poylawǵa boladı (olar bunı X. Rámbergenniń óziniń dóretkenideptas tıyıqlaydı)

Klassikádebiyat boyınshagey paraproblemalıq máseleler kóterildi, á sirese, qaraqalpaq klassik poeziyasınıń jazba ádebiyatlıq xarakterihaaqqında, Berdaqtıń jámiyetliksiyasiy kó zqarası, t. b. máseleler tuwralı keń pikir alıswlar boldı. Ádebiyatshı B. Ismayılov «Qaraqalpaq klassik poeziyasınıń jazba ádebiyatlıq xarakterihaaqqındaǵı máselege» («Ámiwdárya», №3, 1959-

jıl) degen kólemlimaqalasındaǵa zaladı. Bul orınlı keltirilgen másele boyınshabir neshshe ádebiyatshılardıń pikirleri sol jurnal betlerinde basıladı. Q. Maqsetovtıń «Folklor hám ádebiyat» («Ámiwdárya», №10, 1959-

jıl), A. Karimovtıń «Jiyen jıraw hám jazba ádebiyat» («Ámiwdárya», №8, 1961-

jıl), S. Axmetovtıń «Kútáorınlı kóterilgen másele» («Ámiwdárya», №10, 1959-

jıl), A. Paxratdinovtıń «Qaraqalpaq klassik poeziyasınıń jazba ádebiyatlıq xakeri xaqqındaǵı máselege» («Ámiwdárya», №11, 1959-jıl) atlımaqalaların kórsetiwge boladı.

M. Nurmuxamedov qaraqalpaq ádebiyat ilimine ádebiy baylanıslar máselesin izertle w menen kelip kirdi. Bul ulıwma qaysı waqıt bolsa da aktual másele ekenligibelgili, biraq ta 50-jıllardıń ishinde á sirese, sovet Shıǵısı xalıqlarınıń ádebiyatında jańa ǵana qolǵa alına baslaǵan problema edi, ol bul másele ni birinshilerden bolıp qolǵa aldı.

1950-jıllardıń ishinde basılıp shıqqan ilimiy miynetlerdiń arasında «Qaraqalpaq sovet ádebiyatınıń rawajlanıwına rus ádebiyatınıń tá siri» degen M. Nurmuxamedovtıń kitabı usı jaǵınan úlken jańalıq boldı. Avtor bul miynetin derus-qaraqalpaq ádebiyatınıń tematikalık jaqtan jaqınlıqlarınadıqqata wardadı. M. Nurmuxamedovtıń

«Rus-

qaraqalpaq mádeniy baylanıslarınıń tariyxınan» (1947) kitabı kópǵanashashır andı derekle rditińimsiz úyreniw menen ilimniń aynalıwına alıp keldi.

1960-jıllardan baslap qaraqalpaq ádebiyatı kóp janrlı proza menen kóz getústi, eń dáslepki romanlar payda boldı. Proza kem-kem qaraqalpaq ádebiyatınıń kárwanbasına aylanabasladı. Endi usı janrdıń oǵada aktual máseleler izertlew zárúrligikú n tártibine qoyıldı. Tá jiri ybeli, ısılǵan ádebiyatshınıń qol urılmaǵan bul temaǵa awısıwı úlken zárúrlikten kelip shıqtı. Kópǵanadereklerti ykarında qaraqalpaq prozasınıń rawajlanıw jolların qarastırıwǵa ótti.

Soraw hám tapsırmalar

1. 1940-jıllardaǵı ádebiysın hám ádebiyattan ıwılimi
2. 1950-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiysın hám ádebiyattan ıwılimi

3. N.Dáwqaraevtiń «Uriskúnlerindeqaraqalpaqiskusstvosı» hám M.Dáribaevtiń «Sapalı ádebiyat ushın», «Shayırlar Watandarlıq urıs kúnlerinde» degen maqalalarında qanday máseleler sóz etiledi?
4. 1940-jılları teatrda qoyılğan spektakllerge baylanıslı qanday recenzialar járiyalandı.
5. I.Sağıytovtiń «Patriotshayı» maqalasınatalqı.
6. Q.Ayımbetov óziniń «Aral qızı» pesasınıń qoyılıwına baylanıslı jazğan recenziasınatalqı?
7. Á.Shamuratovtiń «Jigirmajılda qaraqalpaq sovet ádebiyatı» degen maqalasınatalqı.
8. S.Beknazarovtiń ádebiysınǵa arnalğan maqalaları hám molarǵatalqı.

3-

TEMA: ÁDEBIYATTANIWHÁMÁDEBIYSINDA

Jobası:

Qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi hám ádebiy sında 1960-70 jıllardaǵı poeziya máseleleri

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde XX ásirdiń 80 jıllardaǵı qaraqalpaq poeziyasın izertlew máseleleri

Tayanush sózler. Poeziya, liro-poeziya, poema, ballada, janr, forma, mazmun, problematika, ideya

Qaraqalpaq poeziyasınıń rawajlanıw dárejesine ádebiy teoriyalıqoy-pikirler belgilidárejedetásir jasadı. Ótkendáwirlerishindetoplanǵantájiriye belerdijuwmaqlastırıw, poeziyanıń jetiskenlik hám kemshiliklerin ashıw sol kúnlerdiń talabı edi. 60-80 jılları poeziya tarawında pikirler talası, sheberlik máselelerine arnalǵan maqalalar kóbirekkóz getústi.

Qosıqqurılısı haqqında aytıstı Q. Ayımbetov basladı. Onıń «Qaraqalpaq poeziyasınıń qosıqqurılısı», (1951, j. I gazeti), S. Axmetovtıń «Qaraqalpaq sovet poeziyasınıń qosıqqurılısı haqqındaǵı máselege» («Ámiwdárya», 1985, №5), Q. Maqsetovtıń «Qaraqalpaq poeziya sında qosıq dóretiwshilik máselesine» («Ámiwdárya», 1963, №6), K. Muratbaev «Poeziyanı zdiń qosıqqurılısı haqqında», «Buwın teńligi hám uyqas» («Ámiwdárya», 1974, 2,6), A. Áliev «Rubayat degenne?», «Qaraqalpaqlirika sında janrlıq formalardıń rawajlanıw máselesine», G. Esemuratov «Poeziya kózi menen» («Ámiwdárya», 1966, 4). Bunday pikir talasları jańashılıq hám dástúr, poeziyanıń kórkemligine baylanıslı máselelerdek óteriledi.

1960-80 jıllardaǵı poeziyanıń máseleleri S. Axmetov, G. Esemuratov, Á. Nasurullaev, T. Mámбетниязов, K. Xudaybergenovlardıń maqalalarında bir qanshaterenirekaytılpqiyatır. I. Saǵıytov, B. Ismayılov, Á. Paxratdinov, Q. Sultanov, K. Mámбетov, Z. Nasurullaevasıyaqlı ádebiyatshılardıń poeziya tuwralı jazǵan kópshilik maqalaları kórkemlik sheberlik haqqındaǵı oyları, ásirese poeziyanı zdiń jetispewshiligijóninde aytqan pikirleri ádebiyatpenen bekkem baylanıslı. Onı bunnan bilaydarawajlandırıw boyınsha oylasıqları kópshiliktipikirlerinesáykeskeledi.

HázirgipoeziyamızdıńgeyparamáselelerinearnalǵanmiynetlerdińarasındaI.Saǵıytovtıń «Ádebiyat hám dáwir», «Qaraqalpaq ádebiyatınıń ósiw jolları» (1979),T.Mámбетniyazovtıń «Poeziyahaqqındaoylar» (1985) depatalǵantoplamlarındaǵıeńjaqsımaqalalarınatapótiwgeboladı.Hárjıllarijazılǵanbulmaqalalardasoldáwirdegipoeziyanıńsırı hámıpatıhaqqında unamlıpikirlerjámlengen.

1970-jılları qaraqalpaq poeziyasında I.Yusupov, T.Jumamuratov, T.Seytjanov,M.Seytniyazov, T.Mátmuratov, K.Raxmanovlardıń dóretpelerine baylanıslı kritikalıqmaqalalarádewirtereńlesti.

1970-80-

jıllarıpoeziyadaunamlıbahalanǵanshayırlardıńbiriI.Yusupovdóretiwshiligi boldı. Ol haqqında G.Esemuratovtıń «I.Yusupovtıń poeziyası»(1976)degenarnawlızertlewmiynetipaydaboldı.Sunday-

aqI.Saǵıytovtıń«Novatorshayırdıńpoeziyası»,O.BekbawlievhámS.Abdullaevtıń«Tásir lilirika»(«Ámiwdárya»,1963,№10),K.Xudaybergenovtıń«Shayırjúregi»,K.Mámбетovtıń

«Tumaris haqqında ápsana», T.Mámбетniyazovtıń «Dáwir hám qaharman», «Waqtsezimi»hámт.б.maqalalardı atap ótiwge boladı.

Qaraqalpaqádebiyashı-

kritiklararasındaI.Yusupovtıńdóretiwshiliginbahalawdaalaǵatlıqjoq,onıulıwmadurıstú sindi.UsılardıjuwmaqlastırǵandaI.Yusupovózpoeziyasımenenházirgiquaraqalpaqádebiyatındaǵıjetekshishayırlardıńbiri.Ol- poeziyamızdıńhaqıyqatnovator shayırı.

Shayırdıńdóretpesintúsiniп,shıńjúrektenseziniptallawG.Esemuratovtıń,K.Raxmanovtıńshıǵarmalarıtuwralı«Lermontovtıńjası»,«I.Yusupovpoeziyası»jónindegi, K.Mámбетovtıń «Júrek penen sırlasıп» K.Xudaybergenovtıń «Poeziyanıńjańatolqını»degenmaqalarınanbayqawǵaboladı.

G.Esemuratovtıń jas shayır K.Raxmanov haqqında jazǵan maqalası jayǵanarecenzıya emes, al shayırdıń qosıqlarınıń maǵınasın tereń túsiniп onıń menen birgeortaqlasıw sıpatında kózge túsedi. Shayırdıń basınan ótkergen keshirmeleri, kewil-

kúyimenenquwanışı,renjiwimaqaladatásirlijetkerilgen.Kritikshayırdıńshıǵarmaların ń mánisi kórkemlik kúshin júrek penen túsiniп tallaǵan, onıń ózine táńshayırlıqhawazınkóterip hámپoeziyaǵaqosıpotırǵanjańalıǵı anıqlanǵan.

Á.Nasurullaevtıń«Menińzamanlaslarım»degenshayırT.Jumamuratovtıńtoplamin abergenrecenzıyasındaasıǵısjuwmaqbar.Avtorshayırdıńonjıldawamındabergentoplamin daǵıqosıqlarınıńózinshetallaǵan.Juwmaqta:T.Jumamuratovtıń «Meniń zamanlaslarım» atlı kitabı poeziya maydanında onlaǵan jilishindegieriskentabıslarınıńjuwmaǵı,biraqtvorchestvlıqtabısesmes,- deydi.Jazıwshılıqta dóretiwshilik tabıs bolmasa, qanday tabıs haqqında sóz bolıw múmkin.Á.Nasurullaevtıń maqalalarındaǵı usınday bir jaqlama tasqıyıqlawları baspa

sóзде

az sóz bolǵan joq. Bul haqqında T. Esemuratov, B. Ismaylov, I. Saǵıytovlarda óz waqtında tiyisli pikiraytqanlıǵı belgili.

Soraw hámtapsırmalar

1. 1960-80 jillarda qaraqalpaq ádebiy kritikasınıń rawajlanıwına úles qosqan sınıshılarkimler?
2. M.Nurmuxammedovtıń «Túrkiytillesádebiyatlardaawızekihámjazbatradiciyalardıńs intezihaqqında» (1981-jıl, Ámiwdárya №7) degen maqalasınatalqı.
3. Q.Kamalovtıń «Tariyxıytemadaǵıshıǵarmalardıńqalıplesiwjolları» (Ámiwdárya №10, 1981) maqalasınatalqı.
4. Qaraqalpaq poeziyasınıń teoriyalıq máselerine arnalǵan hám úlken qızıǵıwshılıqtuwdırǵan A.Álievтіń «Qaraqalpaqlirikasında janrlıq formalardıń rawajlanıw máselesine» (Ámiwdárya, 1964, №2) hám «Qaraqalpaq poeziyasınıń ritmi tuwralıǵey paraoylar» dep atalǵan problemalıq maqalalarındanelersózetiledi?
5. M.Nurmuxammedovtıń «Qaraqalpaq ádebiyatında óz-ara baylanıslar hám óz-aratásirlerdińgey paramáseleleri» («Ámiwdárya», 1978, №10) maqasınatalqı.
6. N.Japaqovtıń «Ózbek hám qaraqalpaq ádebiyatınıń óz-ara baylanıs máselesine» (Ámiwdárya, 1963, №10) maqalasınatalqı.
7. B.Ismayılovtıń Hamza haqqında «Jalınlı xalıq xızmetkeri», «Polya xalqınıń ullıshayırısı» maqalasınatalqı.
8. I.Saǵıytovtıń «Qaraqalpaq ádebiyat iliminiń hám ádebiy kritikanıń rawajlanıwı», «Ádebiy kritikanıń jaǵdayı» degen obzorlıq maqalalarında qanday máseller sózetiledi?

4-TEMA: QARAQALPAQ ÁDEBIYATTANIWI HÁM ÁDEBIY SINDAPROZA MÁSELELERI

Jobası:

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde XX ásir diń I yarımındaǵı prozanıń izertleniwi

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde XX ásir diń 60-80-jıllarındaǵı qaraqalpaq prozasınıń izertlew máseleleri

Tayanısh sózler. Proza, qaharman obrazı, detal, syujet, konflikt, bas qaharman, qaharman xarakteri

1960-80-jıllarda proza, poeziya, dramaturgiya kórkemlik sheberlik máseleleri ádebiy-sınnıń dıqqat orayında bolıp kiyatır. Eń aldǵı menen kórkem proza tuwralı sınmaqalalar dıqqat awdaradı, óytkeni keshlewrawajlangan prozajarıńıń jıllarında salmaqılı orınǵaiye. Proza boyınsha M.Nurmuxammedov, J.Narımbetov, Á.Qojıqbaev, Z.Nasrullaeva, Q.Kamalov, S.Bahadırova, P.Nurjanovlardıń salmaqılı izertlew jumısları jarıqqashıqtı, bahalı-bahalı maqalalar jazıldı.

Proza boyınsha izertlewler ádebiy sınmaqalardıń dailimiy tereńligine, dálillerdiń salmaqılı bolıwına járdem etti, dep qarawǵa bolar edi. Máselen, «Ámiwdárya boyında» romanı basılıp shıqtı. Ol haqqında jazılǵan sın pikirler kópleshirastı. Burın qaraqalpaq ádebiyatı bilmegen bul jaǵday ádebiy sındaǵı aktivliktiń kórinisiedi. 1959-

jılı Moskvada, Ózbestan jazıwshılar shıǵarmalarınıń dodalawında «Ámiwdárya boyında» romanında úlkendi qata awdarıldı.

Jergilikli baspa sózde Qojıqbaev, Temirqulovlardıń pikirleri «Kitapoqıwshılardıń xatları» («Ámiwdárya» 8, 1958) sıpatında daǵazalandı. S.Axmetovtıń «Házirgizamanteması ádebiyatıń tiykarı bolsın» («Á» 2, 1959), M.Nurmuxammedovtıń «Házirgiproza haqqında oylar» (Á. № 11, 1962) A.Muxtardıń «Házirgizamanteması-bul sheberlik máselesi» («Drujbanarodov» 2, 1957) maqalalarında «Ámiwdárya boyında» romanınıń jetiliskeń hám ayırıqsha kórkemlik jaqtan gey para jetispewshilikleri orınlısındı.

Jazıwshı K.Sultanovtıń «Aqdárya romanı haqqında» baspa sózde dıqqatqa ılayıq birneshemaqalaları jarıyalandı. Bunıń ózındaǵı aktivlik kórsete aladı. M.Nurmuxa

mmedovtín«Aqdáyaromaníhaqqında»(Shkolamasterstvo.Toshkent,

1960.24-26, 165-170), I.Sağıytovtın «Aqdárya» romanı tuwralı oylar» («Á»12,1965),Á.Qojıqbaevtın «Aqdáryanı oqıǵanda» (1963,10) Q.Maqsetovtın «Watandarlıq urisdáwiri haqqında haqıyqatlıq» (1962,10»Á») Qazaq ádebiyatshısı T.Álimqulovtın «Biruwıs topıraq»(S.Q.1969) maqalaları bir-birin tolıqtırıp, roman tuwralı tereń tallawjasaydı.

Bizjoqarıdaádebiyatkritikasında janrlıq jikleniwshilik tiyaptı qanedi. Solaytqanday M.Nurmuxammedov kóbirek prozatarawındaǵı kritikanı rawajlandırıp kiyatır. Onıńındaǵı proza boyınshabayqawları avtordıń usı janrdıń paydabolıw hám rawajlanıw procesine arnalǵan kólemli izertlewlerine alıp kelgenligi sózsiz. Avtor usı tannáre kritikalıq pikir menen izertlewshilik pikirlerdi ushlastırıp barıwshılıq kóp orınlarda bilim pazǵa tán saldamalılıq penen juwmaq jasawshılıq dep qarawǵa boladı. Onıń «Balıqshınıń qızı» («Á»1961,8), «Ámiwdárya boyında» romanı («Á»1962,11), «Ó.Xojaniyazovtın gúrrińleri» («Á»1963,3) «Ústirtti baǵındırıwshılıq haqqında povest» (1964,8) «Házirgi zaman qaraqalpaq ocherkleri» (1965,1), «Seydangarrınıń gewishinde sheberlik máselesi» (1966,9), «Házirgi qaraqalpaq prozasınıń geypara aktual problemaları» (1970,10) atlı maqalaları óziniń kótergen máselelerimenen bahalı, bularda házirgi prozamızdıń rawajlanıwınıń baǵdarı sóz etiledi, hár bir jazıwshınıń stili ashıp beriledi. T.Qayıpbergenovtın «Sońǵı hújim» romanı haqqında jazılǵan K.Qudaybergenovtın «Gúreslerdetuwılǵan jeńis» (1961,5»Á»), S.Abdullaevtın «Kollektivlestiriwdáwiriniń kartinası» («Á»61,5) degen maqalalarında tek bir jónge keymaqtawǵanabar.

K.Qudaybergenovtın «Qaraqalpaq qızınıń táǵdiri» degen «Qaraqalpaq qızı» romanın a arnalǵan maqalasında bazı birmáselelerge toqtanǵan.

Q.Maqsetovtın «Qaraqalpaq qızı» romanı haqqında pikirleri («Ámiwdárya» 10, 1970) óz jańalıǵı menen dıqqatqa ılayıq. Avtor «Qaraqalpaq qızı» romanı dáwir ózgerislerinhártárepleme qamtıwı jaǵınansoǵan baylanıslı ózgeriske ushırıp otırıwı n kórsetiw menen qısqası adamlardıń, hár qıylı obrazlardıń sapa jaǵınan belgili bir waqıt hám adam táǵdirin súwretlew menen realistlik roman dárejesine kóterilgen dep tastıyıqlaydı.

Sonıń menen birge maqalada jazıwshınıń dóretiwshilik jeńisi haqqında bayqaǵan orınları da kewilge qonımlı. Sánemniń Záripbaydıń úyinen quwılıp, daladaqalıwın súwretleytuǵın kartinalar, taǵı da Jumagúldiń óz ómirine narazı bolıp, úkigataslap ólmekshibolıwı onıń monologiyakı taptıneń jaqsı orınlardıń anekenligin Q.Maqsetovdurısashadı.

«Qaraqalpaq qızı» romanı haqqında jazılǵan kritikalıq maqalalardıń arasında ádebiyatshı Q.Kamalovtın «Jaǵımlı qosıq» recenziyası dıqqatawdaradı. Eger deroman boyınsha 445 xat kelgen bolsa, sonıń sebepleri usı maqalada durısıraqtúsindirilgen. (SQQ.59, 1978)

Proza tarawında belgili orin iyelegen ayırım shıǵarmalar, álbette, pikir talasintuwdırdı. Bultalaspikirlerjaqsı shıqqanshıǵarmaǵahárqırınanqarapbahaberedi.

Onıń ózinshelikornınashıwǵahártúrli ólshemtalapqoyıwkóz-qarasınanshıǵadı. Usı jaǵınan S. Alliyarovtıń «Qaraqalpaqqızı» romanı boyınshajazılǵan «Ómirge qushtarlıq» («Á»64,4) maqalası oqıwshı da unamlı sezim tuwdıratuǵınısózsiz. S. Alliyarovtıń «Hújdanshaqıradı» maqalasıdashıǵarmanıjeterlitú sindiriwge járdem etetuǵın recenziya. Bul S. Sálievtıń «Kárwan mánzilge gózler» povesti haqqında jazılǵan.

Bul maqalalar kritika tarawındaǵı avtordıń ózinshelik jolı, stili bar ekenliginkórsetip qoymastan, onıń tallaw usılınıń jazıwshıǵa, oqıwshıǵa da paydalı ekenliginańlatadı.

Prozanıń kólemliformasıbolǵanayırımromanlartuwralıatapaytqanda, «Beruniy», «Ájiniyaz» shıǵarmaları boyınsha K. Xudaybergenovtıń «Beruniydisúyip», «Ájiniyazhaqqında oylar» (Á, 8, 1969) sıyaqlı maqalaları avtorlardıń tájiriye beliligine qarastansolshıǵarmalardı biykarlaw xarakterine iye. Bulardasubektivizm basım, dálil jetkiliksiz.

Ádebiy kritika tarawında ádewir tájiriyege iye K. Qudaybergenovtıń «Ájiniyaz» romanı haqqındaǵı pikirine de qosılıw múmkin emes. Joqarıda aytqan subektivizmniń zıyanlı jaǵı usı maqalada bar. Bul romanıń jetiskenlikleri de kemshilikleri de bar. Biraq avtor dáwirdiń shınlıǵın ashıwıp bere aldı. Xalıqtıń úrpaǵın sheber biledi, oqıwshınıń yadında qalarlıq obrazlar jasadı, romanıń bunday túri qaraqalpaq ádebiyatınıń birinshi tájiriyesi edi. Shıǵarmadaǵı Ájiniyaz obrazınıń ele de jetilisiwi, Esengeldi obrazın burmalawdıń retsizligi kópshilik ádebiyatshılartárepinendurıskórsetildi. M. Nurmuxammedov, I. Saǵıyrov, T. Mámбетniyazovlardıń pikirleri unamlı sıpatqa iye. Proza tarawındaǵı iri dóretpeler, álbette, kritikanıń dıqqat orayında turdı. Sońǵı jılları dóregen «Qaraqalpaqqızı», «Qaraqalpaq dástanı» sıyaqlı súyikli shıǵarmalar, sózsiz biziń prozamızdı awqamlıq masshatbta tanıtıwına múmkinshilik berdi. Bul romanlar haqqında kritika da unamlı pikirler azemes. «Pravda», «Literaturnaya gazeta», «Voprosı literaturı» sıyaqlı oraylıq baspa sóz betinde sońǵı jılları T. Qayıpbergenovtıń romanları ulıwma awqamlıq ádebiyatın atapaytqandatarıyxıy romanıń jetiskenlikleri sıpatında bahalanıwı atap ótiwge bolatuǵın belgili fakt. K. Yashinniń «T. Qayıpbergenov hám onıń «Qaraqalpaq qızı» romanı haqqında» (SK. 1977) I. Surovcevtıń «Tariyxıy roman haqqında zametkalar» (Pravda №8 1984) V. Oskoskiydiń «Tariyxpenentárbiyalaw» («Pravda» 18-sentyabr. 1979) YU. Karasevтіń «Xalıq táǵdirleri» maqalaları T. Qayıpbergenovtıń tariyxıy romanları jazıwshınıń dóretilisshilik jetiskenligi sıpatında ulıwma awqamlıq talappenen bahalanıwıń kóremiz. Qaraqalpaq, ózbek ádebiyatshılarınıń maqalalarında

basılıpshıqqanizertlewlerindebulromanlarkeńirekhámhártáreplemesózbolıpatır.M.Nur
muxammedovtıń«Házirgiqaraqalpaqprozasınıńgeyparaaktualmáseleleri»

(«Á»10,1970)Z.Nasrullaevanın«Asıwlaraldı»(SK1978),S.Bahadırovanın«Mamanbiy»ápsanası»hám «Baxıtsızlarromanıhaqqında»(S.QQ, 1978)S.Allayarovtıń «Jılmananıńjayıpbeti»(QQ, 1980)K.Kamalovtıń«Kárwanbası»(QQ, 1978).Maqalalardıńkózdenótkeriwjetkiliksiz.UsıarmenenbirqatardaS.Bahadırovanın «Roman hám dáwir» (1978), Q.Sultanovtıń «T.Qayıpbergenov prozası»(1979)monografiyalıqizertlewlerindebulshıǵarmalargáuılken kewil bólingen.

T.Qayıpbergenovtıń«Mamanbiy»ápsanası,«Baxıtsızlar»,«Túsiniksizler»romanlarıkeńmasshtablıwaqıyalardıtereńlikpenenashıpberetuǵıniritulǵalıshıǵarmalar.RomantıwralıqandaypikiraytılsadaavtırdıńmiynetıqıwshılartalabınakópornılardajuwapberetuǵınlıǵınheshkimbiykarlayalmaydıM.Qarabaevtıń«Bunnan200jılburın»(«Á»,1969,4),Á.Qojıqbaevtıń«Tariyxıydoslıqápsanası»(«Á»1964,10),A.Murtazaevtıń«Ótkenzamantıwralıjazǵanda»(«Á»3,1972) maqalaları roman tuwralı tolıǵıraq tallaw jasap, kóp pikirlerdiortaǵasalǵandepqarawǵa boladı.

S.Bahadırovanın«Táǵdıyr» atlı dialogiyası boyınsha Z.Nasrullaevanın «Táǵdıyr»romanıhaqqında»degenrecenziyasıjáriyalandı(«Á»3,1988.)

Sorahám tapsırmalar

- 1.1960-80-jıllarda proza, poeziya, dramaturgiya boyınsha ádebiy-sınlıqmaqalalargatalqı.
  - 2.«Ámiwdárya boyında» romanına arnalǵan ádebiy sın maqalalargatalqı.
  - 3.JazıwshıK.Sultanovtıń«Aqdáryaromanıhaqqında»baspasózdejáriyalanǵan maqalalargatalqı
  - 4.M.Nurmuxammedovhámqaraqalpaqádebiysını
  - 5.A.Bgimovtıń «Balıqshınıń qızı» romanına arnalǵan sın maqalalargatalqı.
- T.Qayıpbergenovshıǵarmalarıhámádebiysın

ÁMELIYSHINIǴIWLARUSHINMATERIALLAR

5-TEMA: QARAQALPAQ ÁDEBIYATTANIWI HÁM SINDADRAMATURGIYAMÁSELELERI

Jobası:

Qaraqalpaqádebiyattanıwılimindemilliydramaturgiyanıńtuwılıwıhámqalıplesiwi máseleleri

Ádebiysındaqaraqalpaqdramaturgiyasımáseleleri

QaraqalpaqádebiyattanıwılimindeT.Qayıpbergenovprozasınızertlewmáseleleri

Tayanısh sózler: dramaturgiya, drama, komediya, tragediya, trago-komediya, liro-drama, ariya

Ádebiyatımızdıń proza, poeziya janrına baylanıslı jazılǵan kritikalıq maqalalarmenensalıstırǵandadramaturgiyahámteatrınıádewirarttaqalıpatırǵanlıǵınkór mew múmkin emes. Ádebiyattıń rawajlanıw dárejesi ádebiyat sınınıń da dárejesinbelgileydidegenpikirgesúyensekbizdramaturgiyajanrınbasqajanrlarmenensalıstırǵandaarttaqalıpotırǵanlıǵınsonday-

aqbultarawdajazılǵantereniylimiykritikanıńdajetkiliksizekenliginjasıraalmaymız. Teatrs axnasında«Aygúl-Abat»,

«Súymegenge súykenbe» sıyaqlı tamashagóylerdiń súyiwshiligine bólengen pesalarkútá kem, al kórkem shıǵarmalardıń belgili syujetine pesa jazıp saxnalastırıw eletiyisli nátiyje bermey atır. Óytkeni tamashagóylerge original saxnalıq shıǵarmalarkerek. Búgingi turmıstanjazılǵan pesalar teatrreperturalarındaquraqlı qalaalmayatır. Sońǵı jılları jazıwshılarımızdıń sezdleri menen plenumlarında dramaturgiyanıńaktual máseleleriarnawlıtúrdedodalandı. Birqanshajaqsıpkirleraytıldı.

Mısalı, T.Seytjanov óziniń jazıwshılar awqamınıń plenumda islegen «Qaraqalpaq dramaturgiyasınıń házirgi jaǵdayları hám biziń wazıypalarımız» («Á» 7, 1971) degen bayanatında házirgikúntemasına arnalǵan pesalardıń xarakterlibirkemshili klerinogadadırıskórsetkenedi. Házirgizamantemasınajazılǵan J.Aymurzaev hám T.Alla nazarovlardıń «Ráwshan», J.Aymurzaevtıń «Qádirdandoktor» T.Seytjanov hám B.Qálim betovlardıń «Qırlisoqpaqlar», S.Xojaniyazovtıń

«Talwas» hám I.Eshmatov penen R.Eshimbetovlardıń «Jaylawda toy» pesalarınıń mazmunınsalıstırıp qarayıq. Olardıń bári nde dealıngantemahárqıylı biraqmaz

munlaribirsujetkehayal-qızlararasıdağıbuzılıp,dúzeliwlergequrılǵan.

«Ráwshan» pesasında jezdesi Ráwshandı ólgen apasınıń ornına almaqshı boladı hámónıńMuratpenenbolǵanmuxabbatınıńarasınasuǵlıǵısadı.«Qırılısoqpaqlar»pesasında Ziyba menen Polattıń muxabbatınıń arasına Párwaz, «Talwas» pesasındaTalwaspenenTórebaydıńmuxabbatlarınıńarasınadúkanshı,«Jaylawdatoy»pesasında Paraxat penen Gúlsánemniń arasına Palimbet, «Qızlar házili» pesasındaErkebaymenen Perdegúldińarasınabirjasqızsuǵlıǵıstırıladı.

BelgilidramaturgimizT.Seytjanovsońǵıwaqıtlarındóreghámsaxnadakórsetilgenb ulpesalardıńbir-

birineekitamshısuwdayuqsasekenliginjaqsıańǵarǵan.Bundaymomentlerkórermenlerushınqızıǵıwshılıqoyataalmaydı.Dramaturgiyamenenteatrǵabaylanıslıjazılǵankritikalıq maqalalardatiykarınan

«Aygúl-Abat»,«Súymegenge-súykenbe»pesalarınıńátirapındabolıpqaldı.Mısalı

«Aygúl-

Abat»tuwralıK.Sultanovtıń«Tereńmazmunlıkórkemshıǵarma»(«Á»,1988,7),J.Qayırbavtıń«Kórgenimizhámkewildegimiz»(«Á»,4,1962),Q.Maqsetovtıń«J.Aymurzaevtıń«Aygúl-Abat»pesasındaǵıfolklorlıqelementler»(«Á»,1961,10) «Súymegenge-súykenbe» pesası haqqında Bayandievtıń «Jeti júz retqoyılǵanpesa»(«Á»,1962,10)Q.Sultanovtıń«Kewilaltıńǵaberilmes»,Q.Maqsetovtıń «Súymegenge súykenbe» pesasınıń xalıqlıǵı» sıyaqlı maqalalardı atapótsekjetkilikli.SonıńmenenbirgebulardanbasqadaJ.Qayırbavtıń«Talwas»,B.Tursınov«Turmıshaqıyqatlıǵıdurıskórsetilsin»,«Jaylawdatoy»pesasıhaqqında»,«Dramaturgiyamızdávirtalabınajuwapbersin»,«Teatrhamdramaturgiyamız tuwralı oylar» hám basqa da ádebiyatshılardıń maqalaları tiykarındapesalardıńjazılıwı,saxanǵaqoyılıwınabaylanıslımáselelerortaǵaqoyıldı.DramaturgiyanıńarttaqalıwsebeplerisinshıB.Tursunovtıń«Qaraqalpaqdramaturgiyası» maqalasında isenimli keltirilgen dep oylawǵa boladı. Avtor konkretshıǵarmalardıallawmenenganasheklenbesten,sońǵıjıllardaǵırepertuarmáselelerine,búgingikúntemasınsáwlelendiriwshipesalardıńbolmawındaogándóretiwshilikqatnastıńjoq ekenligindálilegen.

1960-

jıllarıdramaturgiyaǵatikkeleyaralasıp,ádewirtájiriybetoplaǵanT.Seytjanovtıńkópshilik pesalarıbúgingiturmıstısúwretlewgearnalǵan.Teatrızertlewshisi,belgiliádebiyatshılımpazT.Allanazrovusıdramaturgiyadóretiwshiliginebaylanıslıbirqatarproblemalıqmáselelerdikótergen«HúrmetliTájedın Seytjanov» degen sın maqalasıń járiyaladı. Bul maqalada T.Seytjanov ǵanaemes basqadadramaturglerimizge tán kemshilikler seziledi.

Avtor ózi sezgen, bayqaǵan kemshiliklerdi belgili dramaturgtiń tvorchesvosınabaylanıstırıportaqlasadı.UlıwmamádeniyatlılıqpenenjazılǵanbulmaqaladaT.Seytjanovtıńpesalarındaǵıkemshiliklerdurısashıpberilgen.T.Seytjanovpesalarında

gikemshilikler-

bultematikalıq qaytalawlar, uqsastemalardıń birshıǵarmadan ekinshisine ózgerissiz kóshir ileberiwı, usı lardı jańalıqsız, dramaturgiyalıq jańa isenimsiz beriliwinaytıwǵa boladı.

Kópshilik pesalardabir-

birineuqsas,oyısayız,qızganshaq,ishipturmıstanbuzılğanjaslardıńobrazlarınıńberiliwi. Dramaturgtıńpesalarındağıendigibirkemshilikmaqalaavtorınıńkórsetiwiboyınshamuxa bbattemasınıńsúwretleniwindegibirgelkilik,xatta mınadaypikirbar:

«Tınımsıztolqınlar»atlıpesańızdaburıńgıpesalarınızdaymuxabbattemasıqozǵaladı . Ádetteginshe bir qızǵa eki jigit ashıq boladı. Qızda ekewiniń qaysııntańların bilmey pesanıń aqırına shekem juwırıp jortıp júredi. Siz bir qızǵa eki jigittibaylaǵanıńız benen turmay,birjigitkeeki qızdı ashıq etipsiz.Jáne olazday usıpesańızda Erdan menen Ayxannıń, Beket penen Ajardıń da ashıqlıǵın qosıpsız. Jánedebulashıqlarbir-birineózarasyujetliqarama-qarsılıqlarsabaǵımenenbaylanıstırılmaǵan. Pesańızdağı ashıqlardıń sanı tórt jup, segiz adamǵa jetipti. Qáne,ózińiz-aq oylanıp qarań, bir pesanıń ishinde segiz adamdı usınday bir-birine ǵárezsiztúrde ashıq etiwdiń qanday zárúrligi bar edi. Maqalada bulardan basqa pesanıń stili,kórkemligi,ushıraytuǵıńjasalmaobrazlarjónindeobektivpikirlerbar.(«Á»,1965,6)

Dramaturgiya máselelerine arnalǵan maqalalardan G.Esemuratovtıń «Ómir hámsaxna»dep atalǵan («Á»1971,7)kritikalıqobzorınatapótiworınlı boladı.

Avtor búgingi turmıstı súwretlewdiń «Talwas», «Qırlı soqpaqlar», «Kúygelekkózli yar» t.b. pesalardı tallap. Olardıń kórkemlik dárejesi boyınsha durıs juwmaqjasaydı Avtordıń «Súymegenge súykenbe» den keyingi «Talwas» degen pikiri deorınlı. Al qalǵan eki pesa haqqında bazıbir kemshiliklerdi durıs atap ótedi. Belgiliteatr izertlewshisi T.Allanazrovtıń «Dramaturgiyaǵa talap kúshli» (SQ № 7,1987)degen maqalası ulıwma dramaturgiya janrına jeterli kewil bólinbey atırǵanlıǵın orınlıkórsetedi.«Jastalantlılarjetispeyatır.Jazıwshılarawqamıolarmenenjeterliislespeydi, sonlıqtan istıń de boladılıqqa salınıwı ǵamxorlıqtıń azlıǵınan bolıp atır»dep tastıyıqlawınıńtiykarıbar.

Soraw hámtapsırmalar

1. «Aygúl-Abat»dramasıboyınshasınlıqmaqalalar
2. «Súymegengesúykenbe»komediyasıboyınshasınlıqmaqalalar
3. T.Seytjanovhám dramaturgiya
4. J.Aymurzaev hám T.Allanazarovlardıń «Ráwshan» miynetine arnalǵanmaqalalarǵatalqı
5. J.Aymurzaevtıń«Qádirdandoktor»miynetinearalǵammaqalalarǵatalqı
6. T.SeytjanovhámB.Qálimbetovlardıń«Qırlısoqpaqlar»miynetinearalǵasınmaqalalar ǵatalqı
7. S.Xojaniyazovtıń«Talwas»piesasınatalqı
8. I.EshmatovpenenR.Eshimbetovlardıń«Jaylawdatoy»pesalarınatalqı.
9. B.Tursunovhám dramaturgiya

6-TEMA: 1960-80-JILLARDAĞI ÁDEBIYATTANIWILIMI HÁMÁDEBIYSIN

Jobası:

Qaraqalpaqádebiyattanıwilimindeqaraqalpaqfolklorımáseleleri

Qaraqalpaqádebiyattanıwilimindeklassikádebiyettmáseleleri

Tayanış sózler: qaharmanlıq epos, dástan, folklor, jazba ádebiyat, awızekiádebiyat,jazba stil

Ádebiyat iliminiń bir úlken tarawı-qaraqalpaq folkloristikası. Ádebiyatımızdıńtúp saǵası esaplanǵan folklorımız kólemi, janrlıq jaqtan hár qıylı. Bul taraw boyınshaI.Saǵıytovtıń«Qaraqalpaqxalıqınıńqaharmanlıqeposı»(1963),Q.Ayımбетovtıń «Xalıq danalıǵı» (1968), «Qaraqalpak folklorı» (1977), Q.Máqsetovtıń «Qaraqalpaqqaharmanlıqdástanı«Qırqqız»(1962),«Qaraqalpaqqaharmanlıqdástanlarınıńpoetikası»(1965),«Xalıqbaqsısı»(1970),«Qaraqalpaqfolklorınınestetikası»(1971), «Folklor hám ádebiyatı « (1975), «Karakalpanskiy epos» (1976), «Qaraqalpaq jıraw, baqsıları» (1983), «Qaraqalpaq folkloristikası» (1989), «Dástanlar,jırawlar,basqsılar»(1992),«Qaraqalpaqxalıqınıńkórkemawızekidóretpeleri »(1996)«Qaraqalpaqfolkloritariyxınınocherkleri»(1977),K.Allambergenovtıń«Qaraqalpaqádebiyatındaaytı»(1989),«Qaraqalpaqxalıqdástanı«Edige»(1992),ÁsenAlımovtıń«Qaraqalpaqxalıqjumbaqları»(1990), «Qaraqalpaqlıro-epikalıqdástanları»(1983),AbartÁliev«Qaraqalpaqxalıqdástanı «Máspatsha»(1965),S.bahadırovanıń«Folklorikarakalpaksıyaprovıza»(1984),«Folklorlıqterminlerdińsózligi»(1992),Orazaqbekbawlievтіń «Qaharmanlıq epostıń arpb-parsı leksikası hám onıń lingvistikalıq xarakteristikası»(1979), Nasır Kamalovtıń «Jalınlı jıllar qosıqları» (1966), O.Kojurovtıń «Qaraqalpaqfolklorının ǵıleri» (1940), K.Mámбетovtıń «Folklor hám jazba ádebiyat» (1978),Q.Mámбетnazarov«Qaraqalpaqerteklerihaqqında»(1981),«Qaraqalpakawızeki xalıq dóretpesi» (1990), «Qaraqalpaq dástanlarındaǵı ózlestirme sózlerdiń túsiniǵi»(1992), Minajatdin Nizamatinov «Ullı Oktyabr revolyuciyasına deyingi dáwirdegiqaraqalpaq xalıqınıń poetikalıq aytısları» («Aytıs»,1983), T.Niyetullaev «Qaraqalpaqxalkı naqıl-maqalları»(1982), m.Nurmuxamedov «A.S.Pushkinniń ertekleri hám OrtaAziya xalıqlarınıń folklorı» (1987), «Skazki A.S.Pushkina i folklor narodov SredneyAzii» (T., 1983), YU.Paxratdinov «Ómir laqqı hám satira-yumor máselesine»

(1992), A. Pirnazarov «Jiyrenshesheshen» (1992), «Ótesh, Omarhámfolklor» (1991), Q. Sultanov «Folklorist Qallı Ayımbetov» (1979), Á. Tájimuratov «Qaraqalpaq xalıqqosıqları» (1965), J. Xoshniyazov «Etnograficheski motivıv folklore karakalpakov

(X.Esbergenov) (1988), «Qaraqalpaq qaharmanlıq dástanı «Alpamıs» (1992) sıyaqlırikólemlimiynetlerdiatap ótiwgeboladı.

«Qaraqalpaqfolklorı tariyxınıń ocherkleri» («Fan», 1977) kollektivlikmiynetekibólimnenibarat:«Revolyciyaǵashekmgidáwirdegiqaraqalpaqfolklorı»hám

«QaraqalpaqSovetfolklorı».

Monografiyanıńbirinshibólimiilimiyaqtanbirqanshijaqsıislenedi.Bulbólimde«Qaraqalpaqqaharmanlıqdástanlarınan»«Alpamıs»,«Qoblan»,«Qırqız», «Qurbanbek», «Er-Ziywar», «Jaz kelen», «Máspatsha», «Ǵóruǵlı» eposları haqındatariyxıy-ádebiymaǵlıwmatlarberilgen.Q.Ayımbetovtındáslepki maqalaları30-jıllardıń baslarında jazıldı. Ol folklorlıqshıǵarmalardı xalıq arasınan jıynaw hám baspadan shıǵarıw isi menen shuǵıllanadı. «Edige», «Alpamıs» dástanların dáslepki reet baspadan shıǵaradı.«XalıqtınádebiymirasınıaqızıǵıwshılıqK.Ayımbetovd óretiwshiligine tán. Onın «Xalıq danalığı» (1968) miyneti kóp jıllardan beri alıpbarǵanizertlewlerinińnátijjesiesaplanadı.Bulqaraqalpaqjırawları,baqsılarınınrepertuarların úyrengen. Qıssaxanlar hám xalıq shayırlarının dóretiwshiligi boyınshamaǵlıwmatlar toplaǵan. Toplangan materiallar tiykarında salt-dástúr jırların, miynet qosıqların, erteklerin, naqıl-maqallar, aytıslar, tariyxıy jırlar haqqında óz baqlawlarınberedi.

I.Saǵıytovtıń «Qaraqalpaq qaharmanlıq eposı» kitabı menen salıstırıp qaraǵandaQ.Ayımbetovtındástanlardıdáwirlestiriwindeádewirparıqbar.I.Saǵıytovqaraqalpaq xalıq tariyxınıń hám ádebiyat tariyxınıń jazılmawına baylanıshı noǵaylıdáwirindegi hám Xorezm dáwirindegi eposlar dep bólse, Q.Ayımbetov jıraw-baqsılarınrepertuarınıń mazmunın hám bir-birinen ózgesheligi esapqa alıp, eń áyyemgi dáwir,pecheneg-qıpchaqdáwiri(XI-XIIásirler),Altın-Orda-noǵaylıdáwiri(XII-XVásirler), Qońırat-Baysın (XV-XVI ásirler), Buxara-bulǵur dáwiri (XVI-XVII ásirler)dep bóledi.

Q.Ayımbetovtıń «Ádebiyatımız tariyxınıń geypara máseleleri boyınsha qısqashamaǵlıwmatlar» maqalasında SHOqan Wáliyhanov qaraqalpaqlar arasında bolǵan ba,Ájiniyazshayırqashantuwılǵan?Ájiniyazdıńshıǵarmasınqaydanizlewkerék?,Berdaq shayırdıń «Xorezm» shıǵarması boyınsha izertlew, eski qoljazbalardı oqıyalatuǵınqanıgeler zárúrligihaqqındapikirlerin aytadı.

1977-jılı baspadan shıqqan «Qaraqalpaq folklorı» kitabı oqıw quralı sıpatındaáhmiyetke iye. Onda belgili bir sistema menen qaraqalpaq folklorınıń túrlerine

tallawjasalǵan,«Xalıq»danalı»kitabınıńmáselelerinbirqanshakonkretlestiriwgeumtilgan. «Ótken kúnlerden elesleri» (1972) avtordıń basınan ótken waqıyalarınıńestke qalǵanlarınıń tiykarınan dóregen ttariyxıy memuarlıq material bolıwı menenbirge

etnografiyalıq maǵlıwmatlarǵa da bay. Kitaptıń kóp orınları avtordıń ustazları, qálemlesleri, qatar-qurbıları, ulıwmamádeniyatǵayratkerleri haqqında jazılǵan. Bular kórkemshıǵarma sıyaqlı qızıqlı oqıladı.

XIX ásirdegi qaraqalpaq ádebiyatı B. Ismaylovtıń «Kunxojanın ómiri hámt vorchest vosı» (1960) monografiyasınan baslap izertlenedi. Monografiyanıń bahalılıǵı avtor ózine shekemgi ilimpazlardıń pikirlerin tolıqtırıp, olar menen orınlı ilimiy aytısqa túsedı. Shayırdıń shıǵarmaların birinshi jıynawshılardıń ornın durıs bahalaydı, shayırdóretiwshiligı boyınshajıynaǵan materiallar tiykarında onıń dóreti wshilik ómirin bir sistemaǵa túsiredi.

Avtordıń ilimiy jumısında qanigeli ilimpazǵatánıqtıyatlıq bar, salıstırılǵar shayırdıń pocherkin anıqlaw hám juwmaq jasaw bar. Mıynettiń avtorı birinshi reet Kúnxojanıń tuwsqan ádebiyatlarmenendóretiwshilik baylanısların qarastırǵan. Informatorlardıń Bergen maǵlıwmatların ekshep, olardıń pikirlerin ilimniń aynalısnasalǵan Kúnxojanıń dóretiwshiligini ózi jasaǵandáwir diń tariyxıy-ekonomikalıq jámiyetlik jaǵdayları menen tıǵız baylanısta izertlew, oǵan óz dáwiriniń eń belgili wákili sol tariyxıy dáwir diń perzenti sıpatında qatnas jasaw avtordıń obektiv pikiraytıwınam úmkinshilik beredi.

A. Karimovtıń Jiyen jıraw vorchest vosı boyınshakóp jańamaǵlıwmatlardı jıynadı, az sandaǵı dáreklardi tolıqtırdı, ádebiyat tariyxında ornın alǵan olqılıqlardı dúzetiwge járdemettti. Onıń «Ótेशshayırdıń ómiri hámt vorchest vosı» (1984) monografiyasıda jańa dáreklerge bay bolıwı menen xarakterlenedi.

A. Pirnazarovtıń «Omar shayırdıń ómiri hámt vorchest vosı» (1978), B. Qalimbetovtıń «Ájini yazdıń lirikasi» (1981), A. Pirnazarovtıń «Ájini yazdıń sheberligi» (1983) monografiyaları ádebiyat tariyxın jazıwda áhmiyetke iye.

Qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń tariyxı Jiyen jırawdan emes, al onnan kóp burın baslanıwı itimaldegen pikir B. Ismaylovtıń, K. Mámбетovtıń jumıslarında sóz bolsada qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń noǵaylıq awkamı jasaǵan bolsa kerek dep, yaǵnıy XIV-XV ásirde baslaw kerekde portagataslagan M. Nurmuxamedov boldı. Onın «Qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń dórewi haqqında» («Á» №1, 1968) degen maqalası járiyalandı. Bul boyınsha soń I. Saǵıytov «Ádebiyat tariyxın qaysı dáwirde baslaw kerek?» («Á», №11, 1968), «Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń geyparamáseleleri turıwralı» («Á», №7, 1972), maqalaların jazdı. K. Mámбетov, Q. Maksetovlardıń pikirleri sol aytilganlardı ádewir rawajlandırdı. Bul másele boyınsha K. Mámбетovtıń jaqsı maqalalar bar.

Qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń dórewi haqqında másele kótergen M. Nurmuxamedov «Noǵayawqamında Soppaslı Sıpırajıraw, Ormambet, Asanqayǵı, Jiyrenshe hám t.b. sıyaqlı shayırlar hám jırayalar ómir súrdi jáne shıǵarmalardı dóretti. Olardıń dóretpeleri, kelipshıǵıwların noǵayawkamına (XIV-XV ásirde) noǵay awqamına kirgen qawimlerge baylanıslı bolǵan qazak, qaraqalpaq hám basqadaxalıklardıń jazba ádebiyatınabaslama boldı» dep jazdı.

M.Nurmuxammedov kop ǵana tariyxıy lingvistikalıq dereklerge súyene otırıpmınaday juwmaq jasaydı: «Óziniń áyyemni tariyxına iye xalıq óz jazba ádebiyatın tekXVIIIásirdedúzdtdepiseniwqıyın...

Xalıqtıńtariyxımenenonıńjazbaádebiyatınınarasındaúlkenúzilisbolıwıaqlıǵauǵras kelmeydihám bunınmenenkelisiwkútáqıyın.Bunnanshıǵatuǵınjuwmaq: qaraqalpaq jazba ádebiyatının dóreliwi usı waqıtqa shekemgi tastıyqlanıpjúrgenindey XVIIIásirdiń ortalarınan, Jiyenjırawdanemes,alNoǵaylıdáwirinenhám onın shayırları Asan qayǵı, Ormambet, Jiyrenshe, Soppaslı Sıpıra jıraw hám basqalardan baslawkerek»deptastıyıqlawshı pikirayttı.

Bul pikir boyınsha qaraqalpaq jazba ádebiyatının tariyxı tórt ásirde arı ketpewikerek. Bizińshe M.Nurmuxammedovtıń pikirini qayta dálillew zárúr emes. Al ol tekteren izertlewdiń baslaması bolıwı kerek.

Bul másele boyınsha K.Mámбетovtıń «Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxının ashılmay tırған betlerinen», «Jáne de ádebiyatımızdıń tórkini haqqında», «Tariyx sırları», «Áyyemgi túrk tilles xalıqlardıń jazba estelikleri hám olardıń qaraqalpaq ádebiyatın qalıplestiriwdegi tutqan ornı», «XVI-XVII ásirdegi qaraqalpaq ádebiyatı» maqalaları jazaldı.

Qaraqalpaq jazba ádebiyatı tariyxın abaylanısh izertlewlerde Ájiniyaz tvorchestvosı d aarnawlı sóz boladı. Ájiniyazdıń 1960-jılı baspadan shıqqan shıǵarmaları toplamındaǵı burmalaw shılıqlar haqqında «T.Jumamuratovtıń «Ájiniyazdıń altın ǵaziyesin kirshalmasın», H.Hamidovtıń «Ájiniyazdıń shıǵarmalarınan janadan iabilǵan qol jazba nusqası», «Ájiniyazdıń shıǵarmalarınan qol jazbası», Q.Mámбетnazarovtıń «Ájiniyazdıń revolyuciyaǵa shekemgi baspa sózde járiyalanǵan álepkish shıǵarması» sıyaqlı shayırdıń shıǵarmalarınan tekstologiyalıq jaqtan úyreniliwine kóp janalıqlar alıp keldi. I.Sagitovtıń «Ájiniyaz tvorchestvosın izertlewdiń gey bir máselelerine» maqalasında shayırdıń shıǵarmalarınan járiyalayadaǵı ústirtinliklerdi kritikalaydı. Sebebi, shayırdıń 1960-jılı shıqqan toplamında muhalles formasında jazılǵan qosıqları buzılıp berilgen, Bozataw poemasına qatnası joqqat aralar kirgizilgen.

60-70-jılları Berdaq shayırdıń dóretilishligine arnalǵan maqalalarda 50-jılları orınalǵan nigilizlikke óz qarastırılǵan shıkaralaw menen bir qatarada Berdaqtıń tvorchestvosın a arnalǵan izertlewlerdegi (I.Sagitov), shayırdıń toplamlarındaǵı orınalǵan shákeslikler korsetiledi. A.Karimov hám A.Paxpatdinovlardıń «Berdaqtıń awladları» maqalasında shayırdıń ómiri netiyisli dereklerdi berse, M.Nurmuxammedov, G.Esemuratovlardıń maqalalarında Berdaqtıń qaraqalpaq ádebiyatı tariyxındaǵı ornın belgilep beriledi. O.Bekbawlietvıń «Berdaq tvorchestvosınan jánedetereńirek úyreniw máselesine» maqalasında Berdaqtıń boyınsha jazılǵan izertlewlerdegi dálillewdi talap etuǵın pikirlerd

iqatañeskertedi.

Á.Nasrullaevtiń «Berdaktı izertley bersek» maqálasında avtor 30-40-jılları baspasozdejárıyalanǵanBerdakhaqqındaǵıSH.Xojaniyazovtińbirqatarmaqalalarınizertlewshilerdiń itibarǵa almay atırǵanlıǵın eskertedi. Sonday-aq ilimiy mákemededeBerdaktanıwbóliminyamasasektorınashıp,shayırgaarnalǵanilimiy-teoriyalıqkonferenciya larshólkemlestiriwzárúrliginkórsetedi.

Qaraqalpaq klassik ádebiyatı shayırları menen tuwısqan ózbek hám túrkmenádebiyatınıń baylanısı B.Ismayılov hám I.Yusupovlardıń maqálalarında soz boladı.I.Yusupov «Qaraqalpaqstan Maqtımqulınıń ekinshishayırlıq watanı» maqalasında túrkmen shayırlarınıń shıǵarmalarınınQaraqalpaqstanǵataralıw jagdaylarını sóz etedi.

Professor Q.Maqsetovtiń «Álisher Nawayı hám qaraqalpaq ádebiyatı» maqalası shayırdıń tuwılǵanına 520 jıl tolıw sánesine baylanıslı jazılǵan. Bul Nawayı dóreti wshiliginiń úyreniliw jagdayları haqqında keń maǵlıwmat beredi. K.Mámбетovtiń «Nawayı hám Kunshıǵıs ádebiyatı» maqalası Nawayı dóreti wshiliginiń ulıwma Shıǵıs shayırlarına tásirin úyreniwge qaratılǵan. «Qaraqalpaq ádebiyatında óz-arabaylanıslar hám óz-aratásirlerdiń geyparamáseleleri» degen M.Nurmuxammedovtiń maqalasında qaraqalpaq ádebiyatında ádebiy tásirdiń tariyxıy jolları haqqında boljawlar keltiriledi.

Klassik ádebiyatın problemaları N.Japaqovtiń «Revolyciyaǵa shekemgi qaraqalpaq ádebiyatında realizm máselesi» (1972) kitabında arnawlı izertlenedi.

Á.Paxratdinovtiń «Berdaq shayırdın dástanlık shıǵarmaları» (1987) kitabında avtor Berdaktıń dástanlıq shıǵarmalarınıń jazıp alınıw, olarǵa kirgizilgen ózgerislerge óz pikirini bildiredi.

I.Sagitov ádebiyat máselelerine arnalǵan «Berdak ulı demokrata shayı» (1943), «Berdaqtiń tvorchestvosı» (1956), «Sahra búlbili» (1974), «Ádebiyat hám dáyair» (1979), «Qaraqalpaq ádebiyatınıń ósiw jolları» (1979) izertlewleri bar.

60-80-jılları A.Musaev, A.Dabilov, S.Nurımbetov lardıń tvorchestvosı boyınsha izetlew jumısları alıp barıldı hamolar monografiyası patında baspadan shıqtı. Sond ay-

aq Á.Óteпов, N.Dáwqaraev, M.Dáribaev, J.Aymurzaev, I.Yusupov, T.Qayıpbergenov, S.Xojaniyazov dóreti wshiligi boyınsha da izertlewler islendi. Bul jumıslardıń jetiskenik-kemshiliklerine qaray hár qaysısının ilimde ornı bar. Arxiv materialları, informatorlardıń maǵlıwmatı tiykarında islengen ilimiy juwmaqları bar, sonın menen ayrımlarında jazıwshı-shayırlardıń dóreti wshiligindáwir boyınsha izertlese, xalıq shayırlarınıń dóreti wshiligi folklormen baylanıstırılıp úyreniledi. Al ayrımları tematikalıq princip tiykarında úyreniledi. Shayırlardıń stili uyreniledi. M.Dáribavetiń tvorchestvosı janrlıq princip tiykarında izertlenedi.

Ilimiy izetlew jańashajantasıw Ayapbergen shayırdın stilin izertlegen Q.Bayniyazov

tiń jumısına tán. Bir qansha Jana derekler T.Allanazarovtiń Á.Ótepovhaqqındaǵı izertlewlerinexarakterli, avtor Á.Ótepovtiń dóretiwshiligin milliy dramaturgya, teatr diń paydabolıw, qaliplesiw jollarınabaylanıslı qarastıradı.

T.Allanazarovtiń«Nekotorievoprosiistoriikarakalpakskoysovetskoydramaturgii(1987) miynetinde 1950-1970jıllararalıǵındaǵı saxnalıqshıǵarmalartariyxıy-ádebiyplanda qarastırıladı.

Q.Ayımbetovtiń«Qaraqalpaqsovetskdramaturgiyasınıntariyxınanocherkler»(1963) kitabında qaraqalpaq dramaturgiyasınıń dóreliw waqtınan baslap 1954-jılǵashekemgidramanın jetiskenlikkemshiliklerinúyreniwgebaǵdarlangan.

J.Narımbetovtiń «Karakalpakskiy roman» (1974) miynetinde avtor qarakalpaqromanınınpaydabolıwınfolklor,klassikádebiyathám tuwisqanxalıqprozasınıntájiriysesimenenbaylanıstıradı.

Povestjanrınıńpaydabolıwı,rawajlanıyajolları,tiykarǵıderekleri,ózgeshelikleriQ. Kamalovtiń«Qaraqalpaq povesti»miynetindeúyreniledi.

QaraqalpaqprozasınıńmáseleleriZ.Nasrullaevanıń«Házirgiqaraqalpaqprozasınıńq aharmanı»(1976),«Problematipiıxarakterıvsovremennoykarakalpakskoyproze»(1984), Á.Qojıqbaevtiń«Qaraqalpaqromanı»(1977),Q.Sultanovtiń «Prozasınıń rawajlanıw jolları» (1977), «T.Qayıpbergenovtiń prozası»(1979), S.Bahadırovanıń «Roman hám dáwir» (1978), «Folklor i karakalpakskayasovetskaya proza» (1984) miynetlerinde keń tallanadı. Bul izertleyalardıń uqsaslıqtárepleridebar.OlardıńbarlıǵındadaK.Sultanov,T.Qayıpbergenov,A.Bekimbet ovtiń romanlarıtáńlangan.

Soraw hám tapsırmalar

1. XXásirdiń60-80-jıllarda qaraqalpaq ádebiyatınıw iliminiń hár tárepleme ósip rawajlanıwı.
2. Ádebiyatınıw iliminiń qanıgelik adrlar menentámiyinleniwi.
3. Ádebiyatınıw ilimitarawlarınıń(ádebiyat tariyxı, ádebiyat teoriyası, ádebiy sını)rawajlanıwı.
4. Q.Ayımbetov hám ádebiysın
5. N.Japaqov hám ádebiysın
6. M.Nurmuxammedov hám ádebiysın
7. I.Saǵitov hám ádebiy sını
8. S.Axmetov hám ádebiysın
9. Q.Maqsetov hám ádebiysın
10. K.Mámbetov hám ádebiysın
11. S.Bahadırov hám ádebiysın

7-TEMA: NÁJIM DÁWQARAEV HÁM

QARAQALPAQÁDEBIYATTANIWI

HÁMÁDEBIYSINI

Jobası:

NájimDáwqaraevmiynetlerindeqaraqalpaqklassikádebiyatınizertlewmáseleleri

NájimDáwqaraevmiynetlerindeqaraqalpaqfolklorinizertlewmáseleleri

Tayanışsózler:revolyuciyaǵashekemgiádebiyat,ocherk,awdarma,analiz

XX ásirdeń 50-jıllardan baslap, Berdaq haqqında ádewir kólemlı jumıslar jazıldı,kandidatlıq hám doktorlıq dissertaciýalar jazıldı. Usı jıllardan baslap Berdaqtanıwilimiǵalıplesti.Ádebiymiraslar,Berdaqtanıwdóretiwshiliginińmáseleleri N.Dáwqaraevtıńilimiyertlewlerimenenbaylanıslı.OlQaraqalpaqstandaádebiyattanıwi liminiń baslawshısı hámshólkemlestiriwshisiboldı.

N.Dáwqaraev jas ilim kadrların tárbiyalawda oǵada úlken jumıslar alıp bardı.1946-

jılırevolyuciyaǵashekemgiqaraqalpaqádebiyatınıńtariyxınankandidatlıqdissertaciýaja qlap,respublikamızdaádebiyattanbirinshiilimkandidatı boldı.

N.Dáwqaraev1951-

jılıMoskvadaǵıShıǵıstanıwinstitutında«Qaraqalpaqadebiyatıtariyxınınocherkleri»degenmadadoktorlıqdissertaciýajaqladı.N.Dáwqaraev mektepler ushın oqıw kitapların jazdı. Ol Ózbekstanǵa miyneti sińgenmuǵallım(1944),birneshe mártebedeputat bolıpsaylandı.

N.Dáwqaraev ádebiyatqa 30-jıllardan-aq aralasıp, poeziya, proza, dramaturgiyajanrlarında jaqsı tanıldı, awdarma tarawında aktiv isledi. 30-jıllardıń ortalarınan

oládebiyertlewjumısınalıpbardı.Onıń«Qaraqalpaqpoeziyasıhaqqında»(1936), «Berdaqtıńqosıqları»(1939),«Qaraqalpaqádebiyatınıńtariyxı»(1940),«FarhadhámSHi yrin»(1940),«Ayapbergen»(1938),«Qaraqalpaqfolklorijónindeizertlewler» (1949) sıyaqlı maqalaları sońǵı úlken izertlewlerge belgili dárejede jolashıldı. N.Dáwqaraevtıń 30-40 jılları jazılǵan maqalaları 1946-jılı jaqlanǵan «XIXásirdegiqaraqalpaqádebiyatı»atlıkandidatlıqdissertaciýasındaonıń1951-jılıjaqlanǵandoktorlıqjumısınınqurılısınasıńdirilgen.Alusıekitomlıqmiynettiýkarının N.Dáwqaraevtıń doktorlıq jumısının mazmunınquraydı.

N.Dáwqaraeverudiciyalıizertlewshialımlardanesanplanadı.Onıńilimiy-kritikalıq

dóretiwshiligi qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń kóplegen janların, olardıń áhmiyetli problemaların óz ishine aladı. «A wızekixalıqt vorchestvosı» tariyxıy-ádebiy izertlew planında jazılǵan bolıp, ol kirisiw, juwmaq tan basqa «Qaraqalpaq

awızádebiyatınıń tariyxıy derekleri», «Qaraqalpaqawızádebiyatı hám onıń aytıwshıları», «Qaraqalpaqawızádebiyatınıń tematikası hám túrleri», sıyaqlı baplardan ibarat.

Avtor óz miynetinde xalıqawızek dóretpeleriniń jıynalıw hám izertleniw jaǵdaylarıns ózetedı. «Qaraqalpaqawızádebiyatınıń tematikası hám túrleri» tarawında lirikalıq janlar, olardıń túrleri, ertekler, eposlar hám onıń túrlerin sistemalı túrde taldıǵan. Bul qaraqalpaq folkloristikasındaǵı birinshi tariyxıy-ádebiy izertlew.

Folklor tuwralı qaraqalpaq ádebiyatın wiliminiń jetiskenlik, kemshiliklerintallap, ózinshe bahaber genbaqlawları eposlardıń dáwirleri haqqında pikirleri, ayrıqshashın tamenolardıń xalıqtıń ruwxıy mádeniyatında qalatuǵın ornınanıqlawǵa umıtılıwları bar. Sońǵı jılları qaraqalpaq folklorın izertlewlerge jol salındı, eposlar tuwralı birneshemonografiyalar jarıqqashıqtı, jıraw-baqshılar, olardıń repertuarları jóninde izertlew jumısları jazıldı. Sonlıqtan bulardıń barlıǵı n sistemalastrıwdı oylaǵan avtorardıń miynetinde ádewiranıqlawdı talap etetuǵın momentler azemes.

Miynette oraylıq orın iyeleytuǵın eposlar tuwralı izertlewinde ayılǵan pikirler bir-birine uqsas, ilimiy-teoriyalıq izertlew getán bolǵan juwmaqlar, nátiyjeler az, kerisinshe kóbirek shıǵarmamaz munı bayanlap beriw ústemli ketken. Álbette, ilim paz jumısalıp barǵandáwirdeǵı ádebiyat ımızdıń ilimiy-teoriyalıq dárejesi, ulıwma kóp kólemdeǵı izertlewlerdiń bolmawı t.b. jaǵdaylardı esapqa alıw ornın bolaredi.

N. Dáwqaraevtıń kóp sanlı izertlewleri revolyuciyaǵa shekemgi qaraqalpaq ádebiyatı tariyxın hám XX ásir diń basındaǵı dáwir diń ózishine aladı. Buları qshamlanǵan qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxıy ádebiy kursı sıyaqlı. Eń xarakterlisi, N. Dáwqaraev ádebiy procesti izertlewde sol shıǵarma dóregen yamasa shayır ómir súrgen tariyxıy-socialıq, ekonomikalıq jaǵdaylardı keńnen qarastıradı. Solay etip, hárqanday shıǵarmabelgilariyxıy-socialıq jaǵdaydıń kórkemlik sáwlesiekenligintúsindiredi. Sonıńmenen birge, klassik ádebiyatı izertlewlerde N. Dáwqaraev biráhmietli máselege diqqat awdaradı. Onıń pikiri boyınsha revolyuciyaǵa shekemgishayrlardıń kópshiligi (mısalı, Ájiniyaz, Kúnxoja, Berdaq, t.b) xalıq kóterilisiniń súwretleniwın ǵana berip qoyǵan joq, al oǵan aktiv qatnasıwshılar da boldı. Demek, sol kóterilislerdiń ideologları dárejesinde boldı. Soń bul pikirler ádebiyatshılartárepinen tereńlestiriledi.

Izertlew jumısı haqqında tapótetuǵın jaǵdaylar: ol qaraqalpaq klassik ádebiyatınıń rawajlanıw jaǵdaylarınıń ózgesheliklerin, jazba ádebiyatlıq xarakterin ilimiy-teoriyalıq jaqtan dáliylewge háreket etti. Shayırlardıń tvorchestvolıq iskerligitereń túsiniw, baslı tendenciyalardı durıs anıqlaydı. Hár bir shayır dóretiliwshiliginetiyisli ayırmaslıqlardı anıqlaw N. Dáwqaraev izertlew jumıslarınatánba

slózgeshelik.

XXásirdiń50-

jıllarınıń birinshiyarımında baspasózde N.Dáwqaraevtıń izertlewlerine gúmanmenen qara wshılar, hátte kionı «burjuaziyalıq milletshi» sıpatında nahaqtan ayıplaydı. Ásirese, ilimpazdıń Berdaq haqqındaǵı izertlewlerine arnalǵan bir jaqlama pikirler «Plodı gnologo liberalizma», «Burjuaziyalıq ideyadaǵı ádebiyattı jaqlawshılar hám maqtawshılar», «Izkarakalpaks kogodnevnik» ma qalalarında ayıldı.

Iлимпazdıń qaraqalpaq ádebiyatı tariyxın izertlewdegi xızmeti, alım sıpatında figurası Shıǵıs izertlewshileri Bertelstıń, Dmitrievtıń, Baskakovtıń, M.Áwezovtıń, Tolstovtıń hám basqak órneklı turkologlardıń miynetlerinde joqarı bahalanadı.

Q.Bayniyazovtıń «N.Dáwqaraevtıń ádebiy ilimiy mirasları», Q.Mámbetniyazovtıń «Bahalı miyneti», S.Bahadırovanıń «N.Dáwqaraev shıǵarmalarınıń úshinshı tomı», G.Ese muratovtıń «Nájim Dáwqaraev», K.Mámbetovtıń «Ádebiyatımızdıń ilimiy karsalıwsh ı» miynetlerinde belgili ilimpaz N.Dáwqaraevtıń ilimiy jumıslarınaberilgen obektiv bahanı tabıwǵa boladı.

N.Dáwqaraev XXásirdiń 40-

jıllarınashekemgi qaraqalpaq ádebiyatın izertlewge diqqataw daradı. Onıń A.Musaev, A.D abılov dóretiwshiligı boyınsha hám «Ullı Watandarlıq urıs kúnlerindegi qaraqalpaq iskusstvosı» maqalaları qaraqalpaq ádebiyatı tariyxın jazıwǵa járdem etti. Avtor XX ásir qaraqalpaq ádebiyatın (1949- jılǵashekemgi) tórt dáwirge bólip, onıń rawajlanıwózgesheliklerin, ideyalıq-tematikalıq, tariyxıy-xronologiyalıq planda qarastırǵan. Bul qısqa ocherkte ádebiy baylanıslardıń formaları konkret misallarmen kórsetilgen.

Monografiyalıq bólimlerden J.Aymurzaev, M.Darıbaev, D.Nazbergenov portretleri tolıq ashılǵan. N.Dáwqaraevtıń qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha izertlewleris óń keń plandaǵı ilimiy jumıslarǵa baslama boldı.

Soraw hám tapsırmalar.

1. N.Dáwqaraevtıń poeziya máselelerine arnalǵan miynetlerine sholıw
2. N.Dáwqaraevtıń klassik ádebiyattı izertlewlerine sholıw
3. N.Dáwqaraevtıń folklorlıq shıǵarmalardı izertlewi

Jobası:

M. Nurmuxammedovtń ilimiy-izertlew jumıslarına qısqasholıw.

Ilim pazdńıń ádebiy baylanıslar, Orta Aziya xalıqlarında ádebiyatında jaz baháma wızeki ádebiyattń sintezi máselelerin izertlew.

M. Nurmuxammedov qaraqalpaq prozasın izertlewshi.

Ilim pazdńıń ilimiy-izertlew jumısların usılınıń basqailimpazlarǵatásiri.

Tayanış sózler: *monografiya, maqala, akademik, proza, awdarma*

Ilimniń qaysı tarawı bolsada, meylit ábiyati ilimler bolsın, meyligumanitar ilimleri bolsın, ilim jámáatiniń tınımsız hám hadal miynetleriniń arqasında júzege keledi, rawajlanadı, gúllenedi. Biraq usı ilim jámáatin alǵa baslaytuǵın, onıń awır miynetin júzege shıǵaratuǵın, shólkemlestiretuǵın, jol basshılıq etetuǵın jekke adamlar boladı. Mine, usıday ilimge jol basshılıq etken, máhálinde ulıwma Qaraqalpaqstan ilimine kárwan bası bolǵan elden erek azamatlardıń biri akademik Marat Kóptilewovich Nurmuxammedov boldı. Egerde akademik M. Nurmuxammedovtń ómir jolın, ilimiy xızmetin statistikalıq maǵlıwmatlar menen ólshesek, onda biz onı áwelden isi kelisken, áwelden jolı bolǵan adamlardıń qatarına qosqan bolaredik. Shınında da onıń ilimge keliwitez boldı, ilim hámámelteksheleriniń kóp irkilmei basıp ótti. 20 jasında joqarı oqıw ornın pitkerdi, pitkere sala úlken ilim orayı bolǵan Moskva qalasında E.E. Bertels, N. Dáwqaraev sıyaqlı kórneklı ádebiyatshılardıń tikkeley tárbiyasında belgili Shıǵıstanıw institutında aspiranturada boldı. 23 jasında kandidatlıq dissertaciyasın jaqladı. 29 jasında jańadan ashılǵan Ózbekistan Respublikası Ilimler akademiyası Qaraqalpaqstan (ÓZRIAQQ) filialın basqardı. 31 jasında Qaraqalpaqstan oblastlıq partiya komitetiniń sekretarı xızmetinde isley basladı. 35 jasında filologiya ilimleriniń doktorı, 36 jasında ÓZRIA xabarshı-aǵzası, 44 jasında usı Akademiyanıń haqıyqıy aǵzası, yaǵnıy akademikig bolıp saylandı. ÓZRIA nıń gumanitar ilimler bólimi baslıǵı (akademik-sekretarı), usı Akademiyanıń vice-prezidenti, Qaraqalpaq mámleketlik universitetiniń rektori sıyaqlı úlken hám juwapker ilawazılarda jemisli isledi.

Biraq bul qurǵaq statistikalıq maǵlıwmatlardıń astında qanshelli miynet, qaytpas xarakter, tabanlılıq jatırǵanın, ilimge sadıqlıq, óziniń xalqın bolǵan perzentlik muh abbat sezimleri jatırǵanın hár kimańlay bermesekerek. Joqarıdaǵı hasıl

qásiyetlerdi ashıw ushın M.Nurmuhammedovtıń ayırım ilimiy miynetlerin búgingikúnniń biyiginenqarabahalawkerek.

Onıńdáslepkiilimiymiynetlerinenbolǵan«Qaraqalpaqsovetádebiyatınıńrawajlanıwına rus ádebiyatınıń tásiri» degen monografiyası 1950-jıllardıń basındaıslendi. Bul dáwirde qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi ele kútá jas edi. Ol tiykarınanádebiy miyras baǵdarında baratır edi, yaǵnıy ótmish ádebiyatın, folklorın jıynaw,baspadan shıǵarıw, olardı tallaw isi menen kóbirek shuǵıllanıw atır edi. Jańa dáwirádebiyatın izertlew endi baslanıp atır edi. Mine, usınday ilimiy sharayatta jas ilimpazqaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde burın bolmaǵan tarawǵa, qaraqalpaq ádebiyatınıńbasqa ádebiyatlar menen, ásirese rus ádebiyatı menen baylanısları, óz-ara tásirlerisiyaqlıúlkenhámjuwapkerlitarawǵa qolurıwıonıńsolwaqıtlarda-aqterenteoriyalıq bilimlerge, keń oy-óriske iye bolǵanınan dárek beredi. Kitaptıń atamasınaqaraǵandaolsoldáwirdegiideologiyalıq,partiyalıq talaplarǵajuwaptaybolıpkórinedi. Biraq, haqıyqıy ilimpaz tar ideologiyanıń, partiyalıq, máwsimlik talaplardıńqulı bolıp qalmaydı. Ol ádebiyatqa, konkret faktlik materiallarǵa, ádebiy tekstlergetariyxıy-estetikalıqkóz-qaraslardanjantasadıhámusıtiykardatalaydı.1950-jıllardaǵısovetlikideologiyadarusxalqınıńaǵalıqroli,rusmádeniyatıhámádebiyatınıń basqa xalıqlar mádeniyatında jetekshilik xızmeti asıra kórsetilip, hátkiideallastırıpjiberiletuǵinedi.Buljaǵdaykórkemádebiyatqahámádebiyattanıwilim ine de óz tásirin tiygizip bardı. M.Nurmuhammedov joqarıdaǵı kitabında bundaytar ideologiyalıq tásirlerdiń qursawında qalmastan, keń materiallardı, tariyxıy hámádebiy dáreklardi tallaw arqalı qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıwına, onıń janlıqtúrleriniń, kórkemlew qurallarınıń bayıwına, qaraqalpaq xalqınıń ulıwma kórkem-estetikalıq oy-pikiriniń rawajlanıwına aldınıǵı rus ádebiyatı qay dárejede tásir etkeninobektiv túrdekórseti beredi.

Bul kitaptıń shıqqanına 55 jıldıń maydanı bolıp qaldı. Álbette, ondaǵı bir qataroy-pikirler,juwmaqlarwaqıttıńótiwimenenózinótedi,házirolareskirdi.Biraq «Qaraqalpaq sovet ádebiyatınıń rawajlanıwına rus ádebiyatınıń tásiri» degen kitaptaǵıqaraqalpaq xalqınıń tariyxı, ádebiyatı, mádeniyatı haqqındaǵı bay faktlik materiallar,tiykarǵı juwmaqlar ele tozǵan joq, olar házirgi ilimniń talaplarına da jaramlı. Demek,ilimniń haqıyqıy talapların, dúnyajúzilik standartların basshılıqqa alıp islengen ilimiymiynetlertozbaydıeken.

1950-jıllarıqaraqalpaqádebiyattanıwiliminebirqatartalantlıjaslarkelipqosıldı. Olardan S.Axmetov qaraqalpaq poeziyası, B.Ismaylov XIX ásir qaraqalpaqklassikalıq ádebiyatı, Q.Maqsetov qaraqalpaq folklorı boyınsha izertlewer júrgizip,belgiliqánigeler, ilim kandidatları, ilim doktorlarıbolıpjettisti. Olar bar bilimin,uqıbnı, kúsh-ǵayratın ayamay jumsap, kútá ónimli isledi, keshewilleńkirep qalǵanqaraqalpaq ádebiyattanıwiliminiń rawajlanıwınaúlkenuleslerqostı.

Usı talantlı jaslardıń biribolǵan M. Nurmammedov bul jılları qaraqalpaq prozası boyınsha monografiyalıq izertlew jumıslarınalıp bardı hám olardıń nátiyjelerin bir neshe kitaplar túrinde basıp shıǵardı: «Urısqa shekemgi qaraqalpaq prozası» (1955), «Ullı Watandarlıq urıs dáwirindegi qaraqalpaq prozası» (1961), «Qaraqalpaq sovet prozası» (1968), «Házirgi zaman qaraqalpaq prozası» (1968). Ádette, kórnekli alımlar óz jumıslarında tiyisli jańa nátiyjelerge, juwmaqlarǵa erisipǵana qoymastan, izertlenip atırǵan tarawdaǵı orınlanıwı kerek bolǵan keleshek ilimiy wazıypalardı, máselelerdi, problemalardı shıǵarıp, belgilep ketedi. Nátiyjede olardıń miynetlerikeleshek tekóp qanigelershuǵıllanatuǵın belgili bir ilimiy baǵdarǵa aynaladı. Máselen, M. Nurmammedovtıń qaraqalpaq prozası boyınsha salǵan ilimiy jolın 1960-70 jılları bir qatar jas ádebiyatshılarda wametti. Olardan J. Narımbetov, Á. Qojıqbaev qaraqalpaq romanınıń janrlıq rawajlanıwı, syujet hám konflikt máseleleri boyınsha, S. Bahadırova qaraqalpaq gúrrińleriniń janrlıq rawajlanıwı hám qaraqalpaq romanında folklorizm máseleleri boyınsha, Q. Kamalov, J. Esenov qaraqalpaq povestleri boyınsha tabıslı izertlewler alıp bardı. Ádebiyatshılar Q. Sultanov, Z. Nasrullaeva, T. Qurbanbaeva lar házirgi qaraqalpaq prozasınıń ulıw marawajlanıw jolların, qaraqalpaq romanında tiplik qaharman, xarakter, sonday-aq romanlarda syujet hám kompoziciya máselelerin tabıslı sheshti. Bul miynetler 1970-80 jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń jetiskenlikleri boldı. Olardıń ayırımlarımámleketlik sıylıqlardı jeńip aldı. Mısalı, J. Narımbetov

«Qaraqalpaq romanı» monografiyası ushın Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtı, S. Bahadırova «Istoriya karakalpakskoy sovetskoy literaturı» degen jámáátlik fundamental izertlewge jedel qatnasqanı ushın Beruniy atındaǵı Mámleketlik sıylıqtı avtorlar jámááti menen birge jeńip aldı.

Bul miynetlerdiń barlıǵı derlik M. Nurmammedovtıń tikkeley ilimiy basshılıǵında yamasa ilimiy baslamaları, usınısları, nusqalawları, shólkemlestiriwlerin nátiyjesinde júzege keldi.

Qaraqalpaq prozasın izertlew boyınsha M. Nurmammedovtıń baslap bergenjolin házirgi waqıtta da bir qatar talantlı jas ádebiyatshılar dawam etpekte. Mısalı, ádebiyatshı P. Nurjanov «Qaraqalpaq romanı poetikası. Syujet hám kompoziciya (1970-2000 j.)» degen temada doktorlıq dissertaciya tayarladı. Ádebiyatshı N. Orımbetova «Házirgi qaraqalpaq romanında xarakter» degen temada kandidatlıq dissertaciya jaqladı. (2000 j.). J. Saǵıydullaeva da «Qaraqalpaq povestlerinde stillikizlenisler. (1980 j. povestler mısasında)» degen temada kandidatlıq dissertaciya jaqladı. (2010 j.).

Ótken ásirdiń 60-70 jıllarına shekem burınǵı Sovet Awqamına kirgen az sanlı xalıqlardıń turmısında Oktyabr revolyuciyasınıń tariyxıy áhmiyetin artıq mash etip kórsetiw ushın bul xalıqlardıń ótmishtegi mádeniyatın kúta tómen dárejede,

galabasawatsız,
jazbaádebiyatıbolmağanetipkórsetiw

háttekijazıw-sızıwǵaiyebolmağan,

siyasatı baredi. Mısalı, kópásirliktariyxqa, mádeniyatqaiyeqaraqalpaqxalqı Oktyabr revolyuciyasına shekem tek ğana 0,02 payız sawatlılıqqa iye degen rásmiy maǵlıwmatadamlardıń sana-sezimesińdirilgenedi. Bunday kemsawatlılıq jaǵdayında jazba ádebiyatıń rawajlanıwı múmkinemes. Mine, usıday kemsitiwlerdiń naqıbetinde XIX-XVIII ásirlerdiń arjaǵında qaraqalpaq ádebiyatı bolmaǵan degen pikir rásmiy dógerekte de, hátki ádebiyattanıw iliminde de ústemliketti. Onıń ústine 1950-60 jılları ádebiyattanıw iliminde burınǵı túrkiy xalıqlar jámlesip jaratqan ertedege bir pútin túrkiy mádeniyatı hám ádebiyatı házirgi milliy-etnikalıq belgiler boyınsha ajratıp, házirgi túrkiy xalıqlar óz-ara bólisip, úlesipalıw tendenciyası júzegekeldi.

Bul jaǵday tuwısqan túrkiy xalıqlardıń arasında alawızlıq tuwdıratuǵın, olardıń ertedege bir pútin bay mádeniyatın ıdıratatuǵın qáwipli baǵdar edi. Bunı tereń oylı, keleshektik órebi letuǵın ilimpazlarǵana añladı hám ózleriniń maqalaları, kitapshaları menen bul baǵdarǵa qarsı gúresti. Usı baǵdarǵa qarsı jedel hám tabanlıǵúres kenteren oylalımlardıń biri akademik M. Nurmuxammedov boldı. Ol 1968-jılı «Qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń dórewi haqqında» degen maqala, 1970-jılı «Orta Aziya hám Qazaqstannıń yarım otırıqshı hám kóshpeli túrk tilles xalıqlardıń jazba ádebiyatınıń paydabolıwı» degen kitapshajazdı. Olarda avtor qaraqalpaq ádebiyatınıń kóp ásirlik tariyxqa iye ekenligin, onı tek XVIII ásirden emes, al ásirler tórinen baslaw kerek ekenligin, sebebi qaraqalpaqlar da eski túrkiy xalıqlardıń birisi patında góne túrkiy mádeniy hám ádebiy miyraslarǵa orta q ekenin isenimli dáliller menen kórsetip berdi.

Qaraqalpaq ádebiyatınıń uzaqtariyxqaiye ekenligin tariyxshılardıń, ádebiyatshılardıń bir qatarı jaqsı bileredi, biraq olar joqarıda keltirilgen rásmiy pikirlerge, ádebiyattanıw iliminde burınnan ústemlik etip kiyatırǵan, qatıp qalǵan stereotip pikirlerge qarsı shıǵıwǵa júreksinbes edi. Olarǵa qarsı shıǵıw ushın tek tereń bilimli alım bolıw jetkiliksiz edi. Bunıń ushın tereń bilimge, joqarı qanıgelikke qosaqorıq paytuǵın júrek, óz xalqınıń mápi ushın qurban bolıwǵa tayar turatuǵın pıdayılıq xarakter kerek edi. Shınında da M. Nurmuxammedovtıń joqarıdaǵı maqalaları shınalımlı qhújdannıń, ilimiymártliktiń kórinisi, úlgi siboldı. Usı baslamalardan soń qaraqalpaq ádebiyatınıń uzaq tórkinleri haqqında maqalalar dúrkini, hátki kitaplar paydaboldı.

M. Nurmuxammedovtıń qaraqalpaq ádebiyatınıń tórkinleri haqqında ideyaların qollap-quwatlaytuǵın hám olardı tolıqtıratuǵın I. Saǵıyovtıń, Q. Maqsetovtıń, K. Mámбетovtıń, A. Kárimovtıń bir qatar maqalaları shıqtı. 1976-jılı K. Mámбетovtıń usı temada «Áyyemgi qaraqalpaq ádebiyatı» degen monografiyası shıqtı. Álbette, ayırım miynetlerde ilimge onsha alısa bermeytuǵın patriotlıq sezimlerden tuwılǵan subektiv pikirler, asıǵısjuw maqlar boldı. Mine, usılarıń hám mesintoqtatıp, tıyan

aqlilimiyjuwmaqjasaytuđınwaqıtjetkeninM.Nurmuxammedovsezdi.Olbul

temanı monografiyalıq jobada izertlewdi usı temadağı ilimiy polemikanıń jedel qatnasıwshısı K.Mámбетovqa tapsırdı. K.Mámбетov uzaq jıllar dawamında ilimiy izertlewler júrgizip, «Istokı karakalpakskoy literaturı» degen temada 1984-jılı doktorlıq dissertaciya jaqladı, al 1992-jılı «Erte dáwirdegi qaraqalpaq ádebiyatı» degen atama da jaqsıǵan monografiya shıǵardı. Házirgi waqıtta M.Nurmuhammedovtıń qaraqalpaq ádebiyatınıń erte dáwirdegi tariyxı boyınshakótergen ideyaları tek ilimde ǵana qollanılıp qoymastan, al tikkeley oqıw ámeliyatında endirildi. Házirgi waqıtta Qaraqalpaqstandağı ulıw mabilim beriw mektepleri, akademiyalıq liceyler, joqarı oqıw orınları qaraqalpaq ádebiyatı tariyxın tap joqarı da ayıtlǵan baǵdarda oqıtadı. Usınday tariyxıy shınlıqtın, ilimiy haqıyqatlıqtıń qaytatı kleniwinde, olardı jámıyetshiliktiń sanasınasındırıwde akademik M.Nurmuxammedovtıń xızmetleri oǵada ullı.

Onıń xalıq shayırları dóretiwshiliginde folklorlıq hám jazba ádebiyat túrleriniń sintez temasındaǵı miynetidáslep ilimiy bayanattúrinde 1980-jılı Tashkentte ótkerilgen hám óz jedelshólkemlestiriwshilerdiń bir bolǵan Úshinshi Pútkil awqamlıq tyurkologiya konferenciyasında burınǵı awqamdaǵı hám dúnyadaǵı belgili tyurkolog alımlardıń dıqqatına usınıldı hám maqullawǵa iye boldı. Bayanat ilimiy toplamda, jurnalda maqala túrinde basıldı, sońınan keńeytilip óz aldına kitapsha bolıpshıqtı. Sońǵılıqta usı miynettiń kótergen problemasına pútin doktorlıq dissertaciya jazıldı. Atapaytqanda ádebiyatshı Q.Bayniyazov tikkeley M.Nurmuxammedovtıń usınısı boyınsha «Tvorchestvo karakalpakskix narodnix shairov kak sintez tradiciy ustnoy i pismennoy literaturı» («Qaraqalpaq xalıq shayırlarınıń dóretiwshiligi - awızekihám jazba ádebiyatınıń sintezi») degen temasol 1980-jıllardan baslap izertlew jumısların júrgizdi, qaraqalpaq xalıq shayırları S.Májitovtıń, A.Muwsaevtıń, A.Dabilovtıń, S.Nurımbetovtıń dóretiwshiliginde folklorlıq hám jazba ádebiyat poetikasınıń qosılıp, qarısıp ketkenin, olardıń dóretiwshiligie kitúrlipoetikanıń sintezi ekenin dá lilledi hám doktorlıq dissertaciya jaqladı (2000-jılı).

M.Nurmuhammedovshınmánisindegi ilimiy izertlew jumıslarınıń shebershólkemlestiriwshisi, izertlewshi alımlardıń miynetleriniń ádil bahalawshısı, olardı tiyisli problemalarǵa, ideyalarǵa baǵdarlap, jemisli miynetke ruwxlandırıwshısı boldı. Ol ilimdi tek ayırım jekke talantlar menen rawajlandırıw qıyın ekenin, házirgi waqıtta úlken izertlew jumısları birlesip, jámáát bolıp miynet etiwdi talap etetuǵının jaqsıtúsindi. Ásirese, qaraqalpaq ádebiyatın wıusaǵan jas ilimde hárkim qalegen temasın islep ketse, ilimde pıtırańqılıq payda bolıp, ilim rawajlanbay qalatuǵının ol jaqsı bildi. Sonlıqtan ol qanıgelderdi jámlestirip, isleniwi zárúr bolǵan aspektlerge, problemalarǵa baǵdarladı. Máselen, XXásir jańa qaraqalpaq ádebiyatınıń pay dabolıw, qalıplesiw, rawajlanıw jolların sáwlelendiretuǵın tutas ilimiy izertlew jumısın júrgiziw zárúrligi bar edi. 1960-jılları tikkeley M.Nurmuxammedovtıń

baslaması hámilimiybasshılıgımenenbuljuwapkerlijumısbaslapjiberildi.Onıńtikkeley

shólkemlestiriwi menen bul izertlewge Á.Nasrullaev, I.Yusupov, G.Esemuratov hámbasqada qanigeler tartıldı. Izertlewdiń juwmaqları, nátiyjeleri 1968-jılı ÓzRIA «Fan»baspasında «Qaraqalpaq sovet ádebiyatı tariyxınıń ocherkleri» degen atamada kitapbolıshıqtı.M.Nurmuxammedovtıńbasshılıǵında1970-jıllarıbulizertlewjumısıdawamettirildi.OnıorınlawǵaN.Dáwqaraevatındaǵıtariyx,tilhá mádebiyatınstitutınıńqanigeleriÁ.Nasrullaev,N.Japaqov,K.Xudaybergenov,S.Nietullaev,S.Bahadırova,Z.Nasrullaeva,Q.Bayniyazov,T.Mámбетniyazov,S.Allayarovlartartıldı.Buljá máátlikjumıstıńqıyınhámjuwapkerlibólimlerinM.Nurmuxammedovtıń ózi orınladı. Avtorlar já máátiniń jumısın tikkeley ózi baqlap,olardıń hár biriniń orınlaǵan jumısları boyınsha ózi esap alıp bardı. Jumıstıń rus tilineawdarılıwınózibaqlapbardı,redaktorlıqetti.Já máátlikjumıstıńpútkilawqamlıqabıroyınkóteri wushınmilliyádebiyatlarboyınshabelgiliqánigelerfilologiyailimlerinińdoktorı ,professorZ.S.KedrinanıhámSSSRİlimlerAkademiyasınıńxabarshı-aǵzası, filologiya ilimleriniń doktorı, professor G.I. Lomidzeni redakciyakollegiyasınatarttı.Nátiyjedekútaabroylı,salmaqlı,ilimiyqunıjoqarı,kólemliili miymiynetpaydaboldı.Oı1981-jılıÓzRIA«FAN»baspasında«Istoriyakarakalpaks koy sovetskoy literaturı» degen atamada 31,8 b.t. kólemde jariqqashaıqtı.Onıń shıǵıwı Qaraqalpaqstan ilimiy jámiyetshiliginde úlken quwanışlı waqıya boldı.Bulmiynettilimiy-teoriyalıq,tariyxıy- ádebiyqunı,ámeliyáhmiiyetijoqarıbahalanıp,onıńM.Nurmuxammedovbasshılıǵındaǵı avtorlarjá máátıBeruniyatındaǵı Mámleketlik sıylıqqausınıldıhám onı jeńip aldı.

M.Nurmuxammedovtıń xızmetleriniń basım kópshiligi tek shólkemlestiriwshilikjumıslarınan, óz waqtında tereń ilimiy ideyalar beriwden, jumıslarǵa ilimiy basshılıqeti wdenibaratdepemes.İlimdegeyparatásirli,abıroylıadamlarilimnińqarajumisınan qashıp, burın birewler tárepinen toplanǵan materiallardı juwmaqlastırıwmenenshuǵıllanatuǵını, tayarjumıslarǵa sherikavtorbolatuǵını sıremes. Biraq,M.Nurmuxammedov onday topardan emes edi, ol ózi «iyne menen qudıq qazatuǵın»ilim pidayı, tınımsız miynet etetuǵın «ilim qumırsqası» edi. Onıń miynetleri ilimiyoy-pikirlerǵáziynesi,ilimizertlewúlgisi,ilimmektebibolıpxızmeteteberedi.M.Nurmuhammedovheshwaqıttasubektivoy-pikirlerdi,tiykarsızgipotezaldı(boljawlardı), shamalamay juwmaqlardı óz jumıslarında jibermeytuǵın edi. Ol qısqaǵanapikiraytıwushınpútinbirbetkeshamalas dárekler,maǵlıwmatlar,faktlerkeltiredi,olardı tallaydı,onnan sóǵanaqısqajuwmaqberedi.M.Nurmuxammedovtıńmiynetleri-hárqıylıádebiy,tariyxıy,kórkem-estetikalıq dáreklermenenmaǵlıwmatlardıńhaqıyqıyǵáziynesi.Onıńkeltirgenmateriallar ı,dárekleri mudamı anıq, siltemeleri dál bolıp keledi. Bul jaǵınan onıń ilimiy miynetlerijas izertlewshilerushın haqıyqıyilimmektebibolıpqalaberedi.

Qaraqalpaq ádebiyatınw iliminde M.Nurmuxammedov aldına qoyǵan
iygiliqlimaqsetlerinenqaytpaytuǵıntabanlı,jigerlialımboldı.Olózinińilimiytalantın,

dárejesin, miynetkeshlik uqıbın jaqsı sezdi, olardı qadirley bildi. Óz talantınıń ilimge, óziniń xalqına, qaraqalpaq xalqına kerek ekenin tereń sezdi. Sonlıqtan ol úlken-úlkentabıslarǵa, abıroy-

ataqlarǵa eriskende debası aynalıp, ilimni toqtap qalmadı. Abıroy-

ataqtıń, ámellerdiń qanshellibiyikte kshelerine kóterilse de ilim ditaslap ketpedi, onı

barqulla birinshi orınǵa qoydı, oǵan sadıq boldı. Ol óziniń barlıq kúsh-jigerin, talant-

uqıbın ilimge baǵıshladı, óziniń barlıq ırısqa-nesiybesin, ıǵbal-

baxıtın ilimnen baylanıstırdı. Sonıń ushın xalqımız bunday ilim

pidayısnı óziniń birtuwǵan azamatı, súyikli perzenti retinde húrmetleydi, izzetleydi.

Bunıń dálili

retinde kórneklialım M. Nurmuxammedovtı xalqımızdın birneshemárte Ózbekstan Respu-

blikası Joqarǵı Keńesine hám Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesinde deputat

etip saylaǵanın, Ózbekstan Respublikasınıń Beruniy atındaǵı Mámleketlik hám

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Berdaq atındaǵı Mámleketlik sıylıqları

menen xoshametlegenin, orden hám medallar menen sıyláǵanın aytsaq boladı.

Akademik Marat Nurmuxammedov bunday joqarı dárejedegi isenimge, húrmet-

izzetke hám ataqlı sıylıqlarǵa kútáılayıqlı azamat edi.

Soraw hám tapsırmalar

1. M. Nurmuxammedovtıń proza tarawına qosqan úlesi
2. M. Nurmuxammedovtıń tańlamalı shıǵarmalarına analiz
3. M. Nurmuxammedov hám qaraqalpaq prozası

9-TEMA: S.AXMETOV HÁM QARAQALPAQÁDEBIYATTANIWI HÁMÁDEBIYSINI

Jobası:

- 9.1.S.Axmetov ádebiyat izertlewshisihámsınshı.
Iimpaz XX ásir qaraqalpaq poeziyasın izertlewshi.
Iimpazdın ádebiyattın teoriyalıq máselelerin izertlewi.
Ádebiyattariyxı, ádebiyat teoriyası boyınshasabıqlıqlardıń avtor sıpatında.
9.4.S.Axmetov ádebiysınshı. Ol qaraqalpaq ádebiysınıń tariyxın hám bultaraw bo-
yınshasabaqlıqlar jaratıwshı sıpatında. Iimpazdın sın-
maqalaları hám bibliografiyalıq miynetlerine
sholıw. 9.5. Iimpazdın baskadabağ dardağ izertlewlerine sholıw.

Tayanış sózler: poeziya, recenziya, monografiya, broshyura, sabaqlıq, terminler sózligi

Filologiya ilimleriniń doktorı, professor S. Axmetovtın «Qaraqalpaq Sovet poeziyası» atlı miyneti 1920-jıllardan baslap 1980-jıllarǵa shekemgi qaraqalpaq sovet poeziyasın izertlewge arnalǵan bul tarawdaǵı eń iri miynet bolıp esaplanadı. Miynet kirisiw hám juwmaq tanbas qabes bap tanturadı. On dakeń avtorlar kollektivi qamtılǵan. Olardıń shıǵarmaları úlken sawatlılıq hám sheberlik penen analizlengen. Avtorlardıń keń oqıwshılar jámiyetshiligine on shellitanı semeshıǵarmaları nanmısallar keltirilgen, ideyalıq-kórkemlik dárejeler ashıp berilgen. Burınǵı awqamǵa hám dúnya júzlik kólemde tanılǵan ádebiyatshı ilimpazlardıń miynetlerinen orınlı siltemeler keltirilgen. Miynet qaraqalpaq ádebiyatınıw iliminde Talas-tartıstı uwdırıp kiyatırǵan máselelerge anıqlıq engiziledi. Máselen: T. Jumamuratovtın «Makaryasulıw» shıǵarmasınıń janrlıq belgisı boyınshapaydab olǵan hárqıylı pikirlerge óz qatnasın bildiredi. Bul shıǵarmanıń ayırım ádebiyatshılardıń ayıtp júrgenindey «qıssa» da, «roman» da emes al liro-epikalıq poema ekenligin dáli yilledi. Sonday-aq miyette qosıq qurılısı, shayırlardıń pikirlerdi beriw forması yaqlı teoriyalıq máseleler de sawlelengen.

Ádebiysın menen ádebiyatınıwdıń basıp ótken jolın ádebiy izertlew S. Axmetovtın «Qaraqalpaq ádebiy kritikası hám ádebiyat iliminiń tariyxınan» degen kitabınan baslanadı. Bul kitap oqıw quralı retinde jarıqqáshıqtı. Bul jerdesin hám

ádebiyattanıwtariyxı30-jıllardanbaslanadıhám1970-jıllarıgabarıptaqaladı.S.Axmetovtıń jumısında sinnıń ilimdi rawajlandırıwdaǵı hám ádebiy processtegi ornıtıwralı ulıwma túsinik beriledi. Sın hám ádebiyattanıw tariyxı kitapta olardıń eńáhmiyetli basqıshlarına sáykes túrde bayan etiledi: bul 1930, 1940-1950, 1960-1970jıllar boladı, yaǵnıy ádebiy processti dáwirlerge bóliw attan-anıq bayqaladı. Bul jerdeavtor qaraqalpaq ádebiyatınıń ómir súwriwi dáwirinde dóretilgen eń elewli ádebiy sinjumıslarınasholıwjasaydı,sındashıǵarmalargaberilgengeyparaqátebahalarǵa,Qaraqalpaqstandaǵıádebiysinprocesinińózgesheliklerinetoqtap ótedi.

S.Axmetovtıńpedagogikalıqhámaǵartıwshılıqxızmetleriózaldına.Negizinde S. Axmetov pedinstituttı pitkergennen soń 1950 jıllardan baslap-aq pedagogikalıqhámaǵartıwshılıq xızmetler menen jedelshuǵıllanabasladı.

S.Axmetovtıńqaraqalpaqádebiyatıboyınshadáslepki sabaqlıǵı8-klasoqıwshılarına arnalǵan bolıp, ádebiyatshı B. Ismayılov penen birge jazılǵan edi hám1950 jılı Qaraqalpaq mámleketlik baspasında jariq kórgen edi. Usı kitap 10 márteqayta basılıp shıqtı. Bul, álbette, rekord kórsetkish. Egerde kitaptıń dáslepki baspasımenensońǵı1990jılǵıbaspasısalıstırsaq,oltanımaslıqdárejedeózgeriskeushıraǵan.Kitaphárbirbasılǵandaqaytaıslenip,taplanıp,tolıqtırılıpjetilistiripbarılǵan. Onıń qaraqalpaq klassikalıq ádebiyatı hám XX ásir qaraqalpaq ádebiyatıboyınshajazǵansabaqlıqlarıjónindedetapjoqarıdaǵıaytıılǵanlardıqaytalawǵaboldı. Bul sabaqlıqlar da hár basılǵanda jetilistirilip barılǵan. Bul pedagogalımnińózinebolǵan qatańtalapshańlıǵınan,úlkenjuwapkershiliginen dárekberedi.

S. Axmetovtıń úlgi bolarlıq jaqsı qásiyetleri bar edi. Ol óziniń abıray-ataqların,ilimdegisalmaǵın,jámiyetshilikteǵıkórneklıornın,húrmet-izzetinólshewtasqaaylandırıp tárezini basıp taslamaytuǵın edi. Ol ózimshilik, menmenlik, insapsızlıq,dańqparazlıq usaǵan pás qulıqlarǵa erk bermey olardan ústin bolıp júretuǵın edi.Kórneklıustazsabaqlıqlar,oqıwqollanbalarısıyaqlıiygilikliislerdibejergendemudamı baslawshı, shólkemlestiriwshı xızmetin atqarıp júrdi, qánigelerdi átirapınajámlepoqıwkitaplarınkóbinesesolarmenensheriklesipjazdı.Mısalı,birqatarsabaqlıqları menen qollanbaların ózinen ádewir jas kishi Q. Kamalov, K. Mámбетov,S.Bahadırova,Q.Járimbetov,J.Esenovlar menen birgelikte dóretti.Oljaskishi qánigeler menen birge islesip, olardı óziniń atı menen qatar qoyıwǵa arsinbaytuǵımedi. Bul onıń zor ustazlıq qásiyetiniń, insan sıpatında keń peyilliginiń, ullılıǵınıńbelgisi edi.

S.Axmetovtıńómirihámxızmetinińkópshilikbólegitotalitardúzimgetiykarlanǵan sovetlik dáwirde ótti. Sonlıqtan onıń miynetlerinde ózi jasaǵan dáwirdińqatań talaplarına muwapıq orınlardı ushiratıwǵa boladı. Onısız sol bir zorlıqlı, geydexorlıqlı jılları jumıs islew qıyın edi. Eger de S.Axmetovtıń oqıw kitaplarındaǵı

ózi jaǵandá wirtalabın abaylanıslı siyasi hám ideologiyalıq boyawlardı óshiriptaslasaq, bizlardıń kópshiliginiń jayıp kitaplar ekenin kóremiz. Olardıń qunlı

bolıwınıń sebebi birinshiden, S.Axmetov milliy máplerden kelip shıqtı. Onıń kózaldında qaraqalpaq xalqınıń ruwxıy dúnyası turdı, mine, usı milliy ruwxıy dúnya onıńoy-pikiriń ólshemi, ilimiy hám pedagogikalıq xızmetiniń tiregi boldı. Ekinshiden,S.Axmetov qaraqalpaq ádebiyatın dúnya ádebiyatı kontekstinde tereń túsindi, onı dúnya ádebiyat tanıw ilimi dárejesinde keń hám durıs tallay aldı.

Qaraqalpaq

xalıq dástanların, qaraqalpaq ádebiyatı klassikleri Berdaq, Ájiniyazdıń ólmes shıǵarmaları n, ulıwma milliy ádebiyat materialların klassıq gúres yaki revolyuciyalıq ideyalar usaqantartúsiniklerge kózsiz qurbanlıqqıl mayobektiv tańlawǵahá reketetti. Mısalı, onıń B.Ismayılov penen birge jazǵan 8-klass ushın qaraqalpaq ádebiyatı, Q.Kamalov penen birge 11-klass ushın qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlıqları kútá jaqsıtallawları menen ajralıp turadı. Olardıń bayanlawı ápiwayı, túsiniqli, ádebiy tildiń normalarına tiykarlanǵan, sonıń menen birge ádebiy materiallar ilimiy jaqtan

tereńtallanǵan. Ádebiy tekstlerdi tallanǵanda avtotariyxıy faktlerge, jámiyetlik filosofiyalıqtúsini klergesúyenedi, ilimiy termin menen ayta qand tariyxıylıq principlerin basshılıqqa aladı. Mısalı Jiyeń Jırawdıń «Posqan el» tolǵawın tallanǵanda jırawshayı rjasaqantariyxıy dáwirde tariyxıy sharayatlardan kelip shıǵadı, tolǵawdıń syujetine tiykar bolǵan qaraqalpaq xalqınıń XVIII ásir tariyxıy turmısın qatań esapqa alıp, keń hám qızıqlı tallawlar júrgizedi.

S.Axmetovtıń sabaqlıqlarında tariyxıy faktler hám sharayatlar menen kórkem obraz salıstırıptallanadı. Bul usıl mektep oqıwshılarında kórkem shıńlıq penen turmıs shıńlıǵın, yaǵnıy kórkem obraz benen turmıs faktlerin ajratıp durıs túsiniwge járdem beredi. S.Axmetovtıń sabaqlıqlarınıń jáne bir ózgesheligi sonda, olar hár

qıylı maǵlıwmatlarǵa, faktlerge, dáreklerge bay bolıp keledi, olarda keltirilgen maǵlıwmatlar anıq, puqta tekserilgen, siltemeler dál berilgen bolıp keledi. Sebebi oldárektanıw ilimin puqta meńgergen alım edi, dárektanıw boyınsha onı I.Saǵıytov, M.Nurmaxammedov. Q.Bayniyazov usaqan dárekshi alımlar menen qatar qoyıwǵa boladı. Ol qálegen pikirdi kútá bay dáreklerge, materiallarǵa tiykarlanıp aytatuǵı dedi. S.Axmetov óz sabaqlıqlarında qaraqalpaq ádebiyatın dúnya ádebiyatı menen utastırıwǵa umtılatuǵın edi. Dúnya ádebiyatınıń biyik shıńları bolǵan Nizamiydiń, Nawayınıń, A.S.Pushkiniń, M.YU.Lermontovtıń, L.N.Tolstoydıń, U.S.Hekspirdiń,

M.Áwezovtıń, Aybektiń, SH.Aytmatovtıń h.b.shıǵarmaların tallap, qaraqalpaq oqıwshılarınıń kórkem-estetikalıq talǵamın tárbiyalawǵa, kórkem oy-pikir dárejesinkóteri wge úlken úles qostı.

S.Axmetov jaslayınand óretiwshilik miynet penen tınımsız shuǵıllandı, qátelesiwden, kemshiliklerden qorıqpadı, olardı saplastırıp bardı, bilimin tereńletti, oy-

órisinkeńeytti,aldıńıtájiriybelerdenúyrendi,úziliksizósipbardı.Máselen,qáraqalpaq ádebiyatı boyınsha sabaqlıqlardıń 1950-jıllardaǵı avtorı S.Axmetov penen1970-80-90-jıllardaǵı Axmetovtı bir salmaqtaǵı tas penen ólshewge bolmaydı. 1950-jıllardaǵısabaqlıqlardasoldáwirdińruwxıseziledi,analizlerdińoy-pikirlerdiń

siyasatqasúyendiriliwi, olardıńideologiyalastırılıwı bayqaladı, bayanlawstilinińqalıplesp eyatırǵanlıǵı, ilimiyhámádebiyterminologiyanińábigerligi, tildińshubarlıǵı kózge taslanadı. Bunday kemshilik tek jalǵız Axmetovqa ǵana emes, al soldáwirdegitutasqaraqalpaqádebiyattanıwilimineti yisliedi. Sebebi oldáwirdeqaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi ele jas edi, ol qalıplesiw, ósiw dáwirin bastan keshiripatır edi. Demek, S.Axmetovtıń 40-45 jıllıq ilimiy pedagogikalıq xızmeti qaraqalpaqádebiyattanıw ilimi hám ádebiy bilimlendiriw evolyuciyasın, yaǵnıy olardıń ósiw, qalıplesiw, rawajlanıwı jolların anıqsáwlelendirealadı.

S. Axmetovtıń sabaqlıqları menen oqıw qollanbaları, sál qótermelep aytsaq, XXásirdińekinshiyarımındaǵıqaraqalpaqmektebinińtálim-tárbiyaqurallarınıńbiriboldı, jas áwladtıń ruwxıy azıǵı boldı, bilim alar dáregi boldı. Demek, S.Axmetovizbe-iz ósip kiyatırǵan jas áwladlardı ádebiyat tuwralı bilim menen tárbiyalay otırıp, barlıq qaraqalpaq xalqınıń ruwxıy dúnyasın tárbiyaladı, onı kórkem-estetikalıq bilimmenen qurallandırıp, oy-pikirdúnyasınıń shegaralarınkeńeytti.

Sorawhám tapsırmalar

1. S.Axmetovtıń ilimiy maqalalarınasholıw
2. S.Axmetovtıń monografıyalarınasholıw
3. S.Axmetovtıń poeziyatarawındaǵı izertlewleri
4. S.Axmetovsabaqlıqlarınasholıw

10-TEMA: GÁREZSIZLIK DÁWIRINDEGI ÁDEBIY SINNIŃRAWAJLANIWÓZGESHELİKLERİ

Jobası:

Ádebiyattanıwilimindepoeziyamáseleleri

Ádebiyattanıwilimindeprozamáseleleri

Ádebiysındaházirgiádebiyprocesskedegenkózqaras

Jobası:

Tayanıshsózler:recenziya,problemalıqmaqala,ádebiyportret,sınmaqala,dissertaciya,monografiya

Kórkem ádebiyattıń kóp ǵana máseleleri, ásirese, lirika janrıńın rawajlanıwı,kórkemlik qásiyetlerimáselesibarlıq ádebiyatshılardıń dıqqat-itibarın ózine

tartıp keldi.Sonıńushınházirgikúngeshekemqaraqalpaqádebiyattanıwilimindeteoriyalıq máselelerge,qosıqqurılısınabaǵıshlanǵanbirqanshailimiymiyetlerjúzegekeldi.

Filologiya ilimleriniń doktorı Q.Orazımbetovtıń «Házirgi dáwirdegi qaraqalpaqlirikasındakórkemlikizleniwshilik»(Nókis,1992)atlıkandidatlıqdissertaciya jumısında hám «Házirgi qaraqalpaq lirikasında kórkem formaların evolyuciyası hám tipologiyası» (Nókis, 2004) atlı monografiyalıq jumısında házirgi qaraqalpaq lirikasıjóninde sóz etotırıp,kórkem formasalasında rawajlanıwdıń barekeninizertlegen .Sonıńshinde qaraqalpaq ádebiyatında erkin qosıqlardıń janrlıq ózinshelikleri, olardıń formalıq qásiyetleri, olardı payda etetuǵın tiykarǵı elementler,qosıqtıń dúzilisi sıyaqlı máseleler kórkem tekstlik materiallarǵa tiykarlanǵan halda izertlegen hám tiyisli juwmaqlar shıǵarılǵan.

Filologiya ilimleriniń doktorı Q.Járimbetovtıń «XIX ásir qaraqalpaq lirikasınıń janrlıq qásiyetleri hám rawajlanıw tariyxı»(Nókis,2004)degen monografiyalıq jumısında qaraqalpaq lirikasınıń milliy kórkemlik saǵaları, XIX ásirdegi qaraqalpaqlirikasınıń janrlıq ózgesheliklerianıqlanıpklassifikaciyanadı.

1970-2000-

jıllar qaraqalpaq poeziyasınıń rawajlanıw ózinshelikleri haqqında qaraqalpaq ádebiyattanı wiliminde birqansha izertlewler paydaboldı.Olardan:Z.Bekbergenovanıń«Házirgizaman qaraqalpaq poeziyasında xalıqawızekipoetikasınıń dástúrleri (70-80-jıllar)» (Nókis, 1995) degen kandidatlıq dissertaciya jumısında 70-80-jıllar qaraqalpaq poeziyasında xalıqawızekipoetikasındaǵı dástúrlerdin, qosıq formalarınń shayırlar T.Jumamuratov, I.Yusupov, T.Mátmuratov hám t.b.poeziyasında qollanıw ózinshelikleri haqqında bahalı pikirleraytı

gan.

A.Hamidova«I.YusupovtıńtvorchestvosıhámEvropaádebiyatı(Ádebiybaylanıslar hámádebiytásirler máselesi)»(Nókis,1999)degenkandidatlıqdissertacijajumısındaEvropaádebiyatınıńádebiytásirinińqaraqalpaqádebiyatındaǵıkórinisinbelgilishayırI.Yusupovtıńlirikasımısalındaajaqsıanalizlegen.

M.Mámбетovaniń «I. Yusupov poeziyasınıń qosıq qurılısı» (Nókis, 1999) atlıkandidatlıq dissertaciya jumısında da qosıq elementleri: uyqas, ólshem, bánt, buwnaqaqqında keńnetoqtalıp, olardıń qosıqtı payda etiwdeǵı áhmiyetishayırI.Yusupovtıń qosıqları mısasında izertlegen.

E.Eshniyazovaniń«TólepbergenMátmuratovtıńlirikası(Ideyalıq-tematikalıq,janrlıq hám kórkemlik ózinshelikleri)» (Nókis,2000) degen kandidatlıq dissertacijajumısında da usı dáwir qaraqalpaq poeziyasınıń rawajlanıw ózinshelikleri, ideya-tematikalıq baǵdarları, qaraqalpaqlirikasınıń janrlarısı yaqlı máseleler tekǵan belgili shayır T.Mátmuratovtıń dóretiwshiligi mısasında anıqlanǵan. Sonday-aq, bul dissertaciya da T.Mátmuratovtıń dóretiwshiliginde keńnen qollanılǵan erkin qosıqlardıń janrlıq, formalıq qásiyetleri boyınshada jaqsı teoriyalıq pikirler aytılgan

D.Paxratdinov óziniń«I.Yusupovlirikasında Shıǵıs klassikleridástúrleri(Ádebiybaylanıslar hám tásirler haqqında)»(Nókis,2001)degenkandidatlıqdissertaciyasında qaraqalpaq poeziyasında Shıǵıs klassikleriniń dóretken obrazlarını, Shıǵıs poeziyasında stúrlerindeǵı ideyalıq baǵdardıń hám Shıǵıs klassikleriniń janrlarınıń házirgi qaraqalpaq poeziyasında sáwleleniw belgili shayır I.Yusupovtıń dóretiwshiligimısasında izertlegen. Shayırdıń lirikası Shıǵıs klassikleri Naw ayı, Fizulı, Maqtımqulı hám t.b. shayırlardıń dóretiwshiligimen ensalıstırılıp úyrenilgen.

Usınday ilimiy miynetler 1990-2000-jıllar qaraqalpaq poeziyasınıń rawajlanıw jaǵdayların, hár táreplemeli jetiskenliklerge eriskenligin anıqlawda úlken áhmiyetke iye.

Qaraqalpaq poeziyasındaǵı erkin qosıqlar haqqında filologiyailimleriniń kandidatu P.Nurjanovtıń «Verlibr haqqında oylar» («Ámiwdárya», 1990, N 4), atlı maqalası da diqqatqa ılayıq. Avtor óz maqalasında erkin qosıqqa teoriyalıq sıpatlamaberiw menen birge ózinen burınǵı erkin qosıqtı izertlegen rus ilimpazlarınıń qosıqtıń janrlıq hám formalıq jaqtan ózinshelikleri haqqında aytqan pikirlerine de óziniń kózqarasın bildiredi. Bul maqala qaraqalpaq ádebiyatında erkin qosıqlardı úyreniwde áhmiyetligimen belgilenedi. E.Eshniyazovaniń«T.Mátmuratovtıń dóretiwshiliginde erkin qosıq forması» («Ámiwdárya», 1998, №1-2), Q.Yusupovtıń «Erkin qosıq qaraqalpaq ádebiyatında jańalıqpa?» («Jas Leninshi», 1991, 12-noyabr), H.Ayımбетovtıń «Appaq dumanlar atında» («Jas Leninshi», 1990, 5-yanvar) sıyaqlı avtorlardıń maqalaları qaraqalpaq ádebiyatında erkin qosıqlardıń ózine tán janrlıq qásiyetleri, onıń basqakórkem formalardan ayırmaslıqların haqqında jazıldı.

Qaraqalpaq ádebiyatınw ilimin jaqsı izertlep úyreniwde qaraqalpaq ilimpazları úlken xızmet atqarıpatır. Máselen, XX ásir qaraqalpaq ádebiyatınw ilimin raw ajlandırıwda N. Dáwqaraev, M. Nurmuxamedov, S. Axmetov, Q. Maqsetov, Q. Mambetov hám t.b. ilimpazlar kóp miynetler etti. Sonıń ishinde ádebiyat teoriası tarawı boyınsha belgili ilimpazlar S. Axmetov, Q. Mambetov, Q. Jarımbetov, J. Esenov hám t.b. miynetleri bahalı miynetlerden bolıptı. Olardıń ilimiy miynetleri qaraqalpaq ádebiyatınıń hártárepleme baǵdarların ashıp beriwde úlken bahalı jumslar ekeni málim.

Prof. K. Mambetovtıń «Ádebiyat teoriası» (Nókis, 1995) atlı monografiyasında ádebiyatıń barlıq tarawları menen birgelikte lirika hám onıń kórkem formaları haqqında teoriyalıq sıpatlamalar beriledi.

Ju maqlapaytqanda ádebiyat teoriası házirgi ádebiyatınw dıń izertleniwindegi baslı tarawlardan bir bolıp tur.

Soraw hám tapsırmalar

1. Ğarezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq poeziyası hám ádebiysın
2. Ğarezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq prozası hám ádebiysın
3. Recenziya-degenimizne?
4. Q. Sultanov hám ádebiysın
5. Q. Bayniyazov ádebiysın
6. B. Qalimbetov ádebiysın
7. K. Allambergenov ádebiysın
8. Q. Orazımbetov ádebiysın
9. P. Nurjanov ádebiysın
10. Z. Bekbergenov ádebiysın

PITKERIWJUMÍSLARÍ

q/t	Pitkeriwjumísinińtemaları
1	1990-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiysınıń rawajlanıw baǵdarları
2	K.Karimov lirikasında Watan teması
3	M.Nurmuxammedov miynetlerinde qaraqalpaq povestlerin izertlew máseleleri
4	M.Nurmuxammedov miynetlerinde qaraqalpaq romanın izertlew máseleleri
5	S.Axmetovtıń miynetlerinde 1950-60-jıllardaǵı qaraqalpaq poeziyası máseleleri
6	C.Axmetovtıń miynetlerinde 1970-80-jıllardaǵı qaraqalpaq poeziyası máseleleri
7	XX ásirdeń 40-50-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń rawajlanıw baǵdarları
8	Q.Maqsetov miynetlerinde «Qırıqqız» eposın izertlew máseleleri
9	K.Mámбетov miynetlerinde XIX ásir qaraqalpaq klassik ádebiyatı máseleleri.
10	Q.Járimbetov miynetlerinde Ájiniyaz dóretiwshiliginiń máseleleri
11	Ádebiyattanıw iliminde Ájiniyaz dóretiwshiliginiń máseleleri (A.Murtazaev, B.Qalimbetov miynetlerimisinde)
12	1960-jıllarda qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń rawajlanıw baǵdarları
13	Q.Orazımbetov miynetlerinde 1980-jıllardaǵı qaraqalpaq lirika máseleleri
14	Ǵárezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń rawajlanıw baǵdarları
15	S.Bahadırov miynetlerinde roman janrınıń máseleleri
16	Sh.Seytov lirika sınızertlew máseleleri.
17	K.Karimovtıń «Aǵabiy» romanı ádebiysınıń ázerinde
18	Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń 2000-jıllardaǵı rawajlanıw baǵdarları
19	O.Abdırahmanovtıń «Bosaǵa» romanı ádebiysınıń ázerinde
20	1990-jıllardaǵı qaraqalpaq romansılıǵın izertlew máseleleri
21	M.Nızanov prozasını izertlew máseleleri
22	Qaraqalpaq ádebiysınında I.Yusupov poeziyası máseleleri
23	K.Karimov romanları ádebiysınıń ázerinde
24	«Ámiwdárya» jurnalında járiyalanǵan ádebiy-sınılıq maqalalarǵa talqı (1996-2000-jj)
25	«Ámiwdárya» jurnalında járiyalanǵan ádebiy-sınılıq maqalalarǵa talqı (2001-2005-jj)

IV.КЕЙСЛАР

1-keysushintema

Qaraqalpaq ádebiyatınıń paydabolıw hám qalıplıw jollarınıń túrkiytille sxalıqlar ádebiyatı menen salıstırma talawı jasań.

2-keysushintema

1940-50-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiyatınw ilimindegi izertlewlerdi salıstırma analiz qılıw

3-keysushintema

Qaraqalpaq klassik shayırı Ájiniyaz Qosıbay ulınıń dóretiwshiligini izertlewge arnalǵan A.Murtazaev hám B.Qalimbetovtıń miynetlerindegi ilimiy jańalıqlardı salıstırın

4-keysushintema

Berdaq Qarǵabay ulı dóretiwshiligini izertlewge arnalǵan I.Saǵitov hám N.Dawqaraev miynetleriniń ózgesheliklerin anıqlań

5-keysushintema

Qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıwında dúnyahám ózbek ádebiyatınıń tásirini anıqlań

6-keysushintema

1950-jillardaǵı qaraqalpaq romanshılıǵı menen 1980-jillardaǵı qaraqalpaq romanshılıǵınsalıstrma-tipologiyalıqaspektteanalizleń

7-keysushintema

Ǵárezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq poeziyasınıń aldınǵı dáwirpoeziyasınanideyalıq-tematikalıqhámjanrlıqózgesheliginanıqlań

8-keysushintema

I.Yusupov dáretiwshiigin izertlewge arnalǵan monografiyalardıńbir-birinen ayırmashılıǵınanıqlań

9-keysushintema

T.Qayıpbergenovromanlarınıńxronologiyasındúzip,rawajlanıwtenden ciyasınasıpatlama berıń

10-keysushintema

Ǵárezsizlik dáwirindegi romanlardıń basqa dáwirdegi romanlardanbaslıózgesheliginede

GLOSSARIY:

TÚSINIKLER	OLARDIŃANIQLAMASI
<p style="text-align: center;">ÁDEBIYSIN</p>	<p><i>áyyemgi grek tilindegi kritika-pikirlew, tallaw</i> degen sózdenkelip shıqqan. Onı, kóbinese, xalıqaralıq termin menen ádebiy kritikadepteataydı. Ádebiysınádebiyattariyxı, ádebiyat teorıyası sıyaqlık kórkem ádebiyattıń qásiyetlerin, tábiyatın úyrenedi, yaǵnıy shıǵarmalardı talıyadı. <i>Biraq ádebiysın, tiykarınan, házirgi ádebiy prosesstepaydabolıpatırǵan shıǵarmalardı baha beredi, sın pikirler aytadı.</i> Ádebiy sını kórkem shıǵarmalardı tuwralı jámiyettiń házirgi talaplarınan, ádebiy talǵamlarınan kelip shıǵıp bahaberedi. Ádebiy sını kórkem shıǵarmalardıń jámiyetlik mazmunın, áhmiyetin, kórkemligin ashıp beredi, olardıń jetiskenliklerimenen kemshiliklerin aytıp, kitap oqıwshılardıǵa olar tuwralı túsinikler beredi, ádebiy shıǵarmalardı túsinip qabıllaw ushın jol-jobalar beredi. Solayetip, ádebiy sını kitap oqıwshılardıń ádebiy-estetikalıq talǵamın (diydisin) jetilistiredi.</p>
<p style="text-align: center;">ÁDEBIYAT TARIYXI</p>	<p>ádebiyattanıwdıń úlken bir tarawı bolıp, ol kórkem ádebiyattıń paydabolıwın, qalıplesiwın, rawajlanıw jolların, milliy ádebiyatlardıń bóliniw tariyxın úyrenedi. Ádebiyattariyxı itibarlı jazıwshılardıń dóretiliwshiligini, sonday-aq jámiyetshilikke keńnen málim bolǵan shıǵarmalardı óz aldına qarastıradı. Sonıńmenen birge ol ádebiy janlardıń, obrazlardıń evolyuciyaı qrawajlanıwın baqlaydı.</p>
<p style="text-align: center;">ÁDEBIYAT TEORIYASI</p>	<p>kórkem sóz óneriniń ulıwma zańlılıqların, kórkem ádebiyattıń tariyxıy rawajlanıw jolların, kórkem obraz jaratıwda tiykarǵı nızamların, ádebiy janlardıń, syujetlerdiń kórkemlik tábiyatın, kórkem shıǵarmanıń mazmunimenen formasınıń saýkesligin úyrenedi.</p>
<p style="text-align: center;">AVTOR</p>	<p>bul atama <i>latin tilindegi</i> autor sózinen alınıp, tiykarın salıwshı, dúziwshidegendiańlatadı. Avtor – qandayda bir kórkem shıǵarmanıń jekke dóretiliwshisi. Máselen, “S Hahnama”nıń avtorı (dóretiliwshisi) – Ferdawsiy, “Aqmaqpatsha”nıń avtorı – Berdaq.</p>

AVTORNIYETI	qandaydabirkórkemshıǵarmanı jazıwushın avtor dıń oylastırıp júrgen is jobaları. <i>Avtor niyeti bolajaq shıǵarmanıń ideyasın, temasın, kóteretuǵın máselesin (problemasın), janrınshamamenen belgileydi.</i> Al avtor niyetiniń óz sociallıq buyırıtpanıń (Q. Zakaz socialnıy), yaǵnıyan awyaki mınaw janrdadı, ideya daǵı shıǵarmalarǵa bolǵan turmıstalabınıń tási menen payda boladı. <i>Avtor niyeti birden iske aspay, bir kánshawaqıt pisip, shıńlanıp júriwim úmkin</i>
AYTIP	Kórkem shıǵarmada tiykarǵı waqıyalardı aytıp beriwshi

<p>BERIWSHI, GÚRRINSHI</p>	<p>qaharman. <i>Sońǵı waqıtlardaǵı ádebiyattanıw ilimi hám sindaaytıpberiwshi (“rasskazchik”) hám bayanlapberiwshi (“pov estvovatel”) atamaları jiwi qollanılatuǵın boldı hám olbúgingi realistlik kórkem oy-pikirdiń jaǵdayına baylanıslı kelipshıqtı.</i> Óytkeni, burınǵı kóp milletli sovet ádebiyatı degen ortaqestetikalıq birlikte haqıyqatında usınday káharmanlardıń obrazı razıen jaıdı hám olar arqalı ádebiyat qabırası patlı ózgeshelikler kelip kirdi. Aytayıq, SH. Aytmatovtıń shıǵarmaların alıp qaraǵanımda usınday sóylep beriwshiniń kelbeti, olardıń minez-qulqı hám is-háreketleri, qorshaǵan ortalıqqa bergen bahaları hám kóz-qarasları turadı. Mine, usınday qaharman obrazları arqalı, á sirese, kórkem realistlik prozada lirikalıq hám psixologiyalıq súwretlewler kúsheydi, shıǵarmalardıń syujetlik kompozitsiyalıq dúzilisi ózgeshetúsaldı, olarturmıs waqıyaların súwretlewde isenimsizlikten, qurǵaqtásirsiz bayanlawlardan qutıla basladı.</p>
<p>KÓRKEM TEKST TIŃ AKADEMIYALIQ BASPASI</p>	<p>Ádettegi baspalardan qatań ajralıp turadı. <i>Ol avtordıń barlıq dóretiwshilik miyrasın qamtıydı, tekstlerdiń barlıǵı ilimiy-sintekseriwden ótkeriledi, shıǵarmalardıń variantları, redakciyaları, qol jazbaları salıstırıladı, basqasha aytqanda úlken tekstologiyalıq islew beriledi, tiyisli jerlerinde ańqılamalar, túsiniksózler, derekler, siltemeler (snoskalar) menentámiyinetiledi.</i> Akademiyalıq baspa-shıǵarmalardıń ańǵa baspası bolıp esaplanadı. Sonlıqtan tekstlerdiń durıslıǵın teksergende akademiyalıq baspaǵa júginedi.</p>
<p>AKROSTIX</p>	<p>grekshe <i>akro - shettegi, stichis-qosıq.</i> <i>Akrostix tiń qatarlarınıń dáslepki háriplerin joqarıdantómen qarap oqıǵanda qosıq baǵısh etilgen adamnıń atı yamasa avtordıń óziniń atı kelipshıǵadı.</i> Akrostix shıǵıspoeziyasındaǵı muwashsha janrınauqsap ketedi. Ullı shayır Nawayı qaytı bolǵanda onıń azasınabaǵıshlap Sahib Daranıń qosıǵı jazıldı. Bul qosıqtıń hár bir birinshi qatarınan Nawayınıń tuwılǵan jılı, alekinshi qatarınan onıń ólgen jılı shıǵadı.</p>
<p>POVEST</p>	<p>Kólemi jaǵınan ortasha bolǵan epikalıq shıǵarmanıń bir túri. Ol romannan kishi, gúrrińnen úlken, povestte romandaǵı sıyaqlı jámiyetlik turmıs waqıyaları keń hám shım-shıtırıq waqıyalar arqalı kólemliepikalıq baǵıtta alınbaǵan menen óziniń kótergen máselesi jaǵınan, qaharmanlar xarakterin súwretlewimenen de onnan áhmiyettómenemes.</p>
<p>KÓRKEM ÁDEBIYATTILI</p>	<p>ulıwma ádebiy tildıń bir túri. Ol tek xabarlaw quralı bolıp qalmastan adamǵar uwxı yazıq, estetikalıq zavıq baǵıshlaydı.</p>

OCHERK

ó z i n i k ó l e m i h á m s ú w r e t l e w u s ı l l a r ı j a ğ ı n a n ğ ú r r i n ğ e j a q ı n
j a n r . O c h e r k t e h á z i r g i t u r m ı s t ı n w a q ı y a l a r ı h á m q a h a r m a n l a r ı

	súwretlenedi. Ocherkanıq materillarğa, faktlarğa, maǵlıwmatlarğa kóbireksúyenedi, jazıwshınıń fantaziyası (kórkem qıyalı) sheklengen boladı. Qaraqalpaq ádebiyatında Ó. Xojaniyazov, S. Saliev, O. Ábdıraxmanov h. t. b. ocherk jazıwdakózgetúskensheber jazıwshılar bolıp esaplanadı.
GÚRRIN	turmıstıq shamjáneqısqatúrdesáwlelendiretuǵın kish janr. gúrrińde waqıyalar, syujet bir qaharmannıń átirapınashólkemlesken boladı.
JAZIWSHI	bul kórkem sózdóretiwshisi.
TRAGEDIYA	bul dramalıq shıǵarmanıń bir túri. Tragizm bul qálegen kórkem shıǵarmada hási retli, qayǵılı sezimlerdiń sáwleleniwı. Tragediya - bul kórkem janr. Tragizm tek dramalıq shıǵarmadaǵana emes, alepikalıq hámlirikalıq shıǵaramada boladı. Tragizm ádebiyatta tragediyalıq pafos de pataydı.
KOMEDIYALIQ KATEGORIYASI	Grekshe komos -elat, ode - qosıq degen sózlerden kelip shıqqan. Ayırım waqıtları jámiyette, geypara adamlarda kúlkioyatatuǵın yamasa ádettegi normalarğa durıs kelmeytuǵın isháreketler bolıwımúkin, yaǵnıy jámiyette gitártiplerge, ulıwma insanıyılıq qaǵıydalarğa sáykes kelmey kúلكi jaǵdayda qalatuǵın qubılıslarğa hádiyselerge, adamlarğa, bizde unamsız sezimler, kúlkisezimler ipaydabolıwımúkin. Bul jaǵday ilimde komediya liq kategoriya de pataladı. Kórkem ádebiyatta komediya liq kategoriya menen komediya janrın shatastırma wkerék. Mısalı Berdaqtıń “Altıqız” qosıǵında komediya liq jaǵday, pafos bar, biraq ol janrı boyınsha komediya emes. Komediya - bul dramalıq janr.
YUMOR	(latınsha humor - dálkek, kúلكi mánisinde), turmısta geypara qolaysız momentlerdi kúلكi arqalı súwretlew usılı. Kóbinshe ádebiy shıǵarmalarda satira hám yumor bir-biri menen aralasıp júredi. Biraq yumor jeńil kúلكige qurılǵan, ol satirası yaqlı on shanish terlemeydi, biraq ekwideturmıstaǵı qolaysız nárse lerdi dúzetiwge qaratıladı. Belinskiydiń aytqanında y “YU morkózden jasaǵızǵan shakúldiretuǵın shıǵarmalardıń qatarınakiredi”.
KONFLIKT	latın sózinen alınǵan bolıp soqlıǵısw degen mánisti bildiredi. Konflikt kórkem shıǵarmalardaǵı personajlardıń qarama-qarsılıǵın yamasap personajlartoparlari arasındaǵı qarama-qarsılıqtı yamasap personaj benensırtqı ortalıq arasındaǵı qarama-qarsılıqtı ańlatadı.
PROBLEMA (MÁSELE)	bul jańashakóterilgen áhmiyetli turmıslıq, jámiyetlik, tábiyat, sond ay-aqjeke adam táǵdirine baylanıslımáseleler. Problema - bul hár birdáwir ádebiyatınıń tariyxıy, socialıq jaǵdaylardankelip shıǵıp kóteretuǵın áhmiyetli máselesi.

TEMA	bulkórkemshígármánínsáwlelendiretuğınmaterialı, syujetlik
-------------	---

	materialları.
IDEYA	<p>usı shıǵarma arqalı avtordıń ózi súwretlep atırǵan waqıyalarǵa, adamlarǵa bolǵan kózqarasları, onıń bergen bahaları. Mısalı, “Maman biy ápsanası” romanında jazıwshınıń ideyası</p> <p>XVIII ásirdegi qaraqalpaqlardıń turmısın súwretlew arqalı olardıń xalıqsıpátında qalıplı esiw, milliy ózligin saqlaw, dúnya xalıqları arasında teń jasaw, onıń millet sıpatında, rawajlanıw hám milliyǵárezsizlik máseleleri bolıp esaplanadı.</p>
SYUJET	<p>francuzsha “nárse”, “mazmun” degendi ańlatadı. Kórkem shıǵarmalarda obraz jaratıw usın qollanıladı. Syujet- bul kórkem shıǵarmada súwretlenetuǵın waqıyalar dıń, hádiyseler dıń, sonday-aq personajlardıń is-háreketleriniń belgili birtáripti ketúsken dizimiyamasajı ynaǵı. Jazıwshı personajlardıń obrazın jaratıw usın syujetti paydalanadı. Syujettiń rawajlanıw arqalı personajlardıń is-háreketleri kórinedi. Olardıń kelbeti, xarakterishiladı. Syujettegi usı konflikttiń baslanıwı waqıyanıń baslanıwı dep ataladı. Bunnan soń waqıyanıń hártáreplemerawajlanıwı, waqıyanıń rawajlanıwı dep ataladı. Waqıyarawajlanıw shegine jetedi. Bunı syujettiń (waqıyanıń shıńıyamasakulminaciya dep ataydı). Waqıyarawajlanıw shıńına jetken soń, personajlardıń qarama-qarsılıǵı (konflikt) hárqıylı formalarda sheshiledi. Bunnan soń syujetti rawajlandırıwǵa, dawam etiwge zárúrlik bolmay qaladı. Bunı syujettiń sheshimi yamasaf final dep júritedi. Bul klassikalıq syujettiń sheshimi. Syujetiliminde syujettentis qari elementler usaǵantúsini kibar. Olar baslı waqıyalarǵa tikkeley baylanıspawı múmkin. Biraq syujettiń rawajlanıwına, obrazlar jaratıwǵa belgili dárejede tásir jasawı múmkin. Bunday syujetlerdi qaptal syujetler yamasaf járdemshisujetler dep atawǵa boladı.</p>
EPOSTERMINI	<p>áyyemgi grektilinen alınǵan bolıp, sózlik mánisiboyınsha áńgime, ertek degendi bildiredi. Epos-ádebiyattıń úsh túrinıń biri. Óziniń janrlıq qásiyetiboyınshawaqıyanı bayanlap, súwretlep beretuǵın shıǵarmalardıń túri. Epikalıq shıǵarmada eń birinshináwbettesujet bolıwı kerek. Áyyemgi grek filosofı</p> <p>Aristotel eń birinshi mártebe ádebiyattı epos, drama, lirika dep úlken úsh toparǵa bólgen.</p>

KOMPOZICIYA	Kórkem shıǵarma qalay bolsa solay, waqıyalar bastan aqırınadızilipjazılabermeydi,aljazıwshıolardıózinińaytajqideya sına, sáwlelendirgen temasına, kótergen máselesine ılayıqetipjaylastıradı.Aqırayaǵındakompoziciyakórkemshıǵarm anıńqurılısıdeğendiańlatadı.Kompoziciyaenjuwmaǵında kórkem obrazdı jaqsı kórsetiwge, jaratıwǵa, kótergen máselelerdi ótkirlestirip beriwge xızmet etedi.
--------------------	--

	<p>Folklorlıq shıǵarmanıń kompoziciyası kútá ápiwayı túsiniwgeañsat bolıp keledi. Onda waqıyalar xromonologiyalıq (waqıt-xromos) tártibinde jaylastırıladı. Biraq realistlik shıǵarmanıńkompoziciyasıbirazquramalıbolıpkeledi, waqıyalar waqıttártibin, izbe-izligin saqlamaydı. Kóp nárseler oqıwshınıń óziniń ańlawı ushın ishara tetedi. Ayırım syujetlerde bastawaqıyanıń sheshimi beriliwim úmkin, sońınan waqıyanıń rawajlanıwı beriliwim úmkin.</p>
<p>ÁDEBIYTIL</p>	<p>sóylewdiń hám jazıwdıń belgili bir ólshemlerine, qaǵıydalarınaiye bolǵan, ulıwmaxalıqqa, onıń barlıq qatlamlarına o rtaq bolǵan, xalıqtıń (millettiń) jámiyetlik, ruwxıy, mádeniy turmısı na xızmet ete alatuǵın til. Ilim, mádeniyat hám kórkem ádebiyat shıǵarmaları ádebiy tilde jazıladı. Hár bir xalıqtıń tilidialektlerge bóliniwim úmkin. Olarleksikalıq, fonetikalıq jaqtan ózgesheleniwi m úmkin. Dialektler ulıwma xalıqlıq tildiń normalarına úylespeydi, sonlıqtan olar jergilikli áhmiyetke iye boladı. Qatnas quralı bolǵan tilmádeniyatrawajlanǵan sayın birdialektyamasasa qáwimlik til sheńberinenshıǵıp, ulıwma ádebiy sóylew hám jazıw tiline birlesedi.</p>
<p>ÁDEBIY PROCESS</p>	<p>bul milliy ádebiyattıń yamasa dúnya ádebiyatınıń qanday da birdáwirde estetikalıq, ideyalıq, tematikalıq, kórkemlik, janrlıq h.t.b. ózgerislerge ushırıp rawajlanıwı. Ádebiy háreketiń barısında ayırım gónergen ideyalar, kórkem formalar dáwir talabına ılayıq jańalanıp baradı. Bul jańalanıw ádebiy stillerdiń, ádebiy aǵımlardıń, ádebiy baǵdarlardıń jańalanıwına alıp keledi. Házirgi dáwirde ádebiy process kútá quramalı. Ol birǵana milliy ádebiyat shegarasında joqarı dárejederawajlanma ydı. Aldúnya ádebiyatı menentıǵız baylanısta, óz-aratásir leniw jaǵdayında rawajlanadı. Kórkem ádebiyat jazıw-sızıwdıń paydabolıwı menen qalıple sedı, oǵan deyin dúnya xalıqları kórkemawızekishıǵarmalardı óretken.</p>

<p style="text-align: center;">ÁDEBIYSIN</p>	<p>1. áyyemgi grek tilindegi <i>kritika-pikirlew, tallaw</i> degen sózden kelipshıqqan. Onı, kóbinese, xalıqaralıq termin menen ád ebiy kritikadepteyataydı. Ádebiysınádebiyattariyxı, ádebiyat teor iyası sıyaqlık kórkem ádebiyattıń qásiyetlerin, tábiyatın úyrenedi, yaǵnıy shıǵarmalardı tallaydı. <i>Biraq ádebiy sın, tiykarınan, házirgi ádebiy processte payda bolıpatırǵan shıǵarmalarǵa baha beredi, sın pikirleraytıdı.</i> Ád ebiy sın kórkem shıǵarmalardıń tábiyatın, ádebiy talǵamlarınan kelip shıǵıp baha beredi. Ádebiy sın kórkem shıǵarmalardıń jámiyetlik mazmunın, áhmiyetin, kórkemligin shıǵaradı, olardıń jetiskenlikleri</p>
---	---

	<p>menen kemshiliklerin aytıp, kitap oqıwshılardıń olar tuwralı úsinikler beredi, ádebiy shıǵarmalardı úsinip qabıllawu shıńjol- jobalar beredi. Solay etip, ádebiy sıńkitap oqıwshılardıń ádebiy-estetikalıq talǵamın (diydisin) jetilistiredi.</p>
ÁDEBIYAT TARIYXI	<p>ádebiyattanıwdıń úlken bir tarawı bolıp, ol kórkem ádebiyattıń paydabolıwın, qalıplesiwın, rawajlanıw jolların, milliy ádebiyatlardıń bóliniw tariyxın úyrenedi. Ádebiyattarıyxı itibarlı jazıwshılardıń dóretiliwshiligini, sonday-aq jámiyetshilikke keńnen málim bolǵan shıǵarmalardı óz aldına qarastıradı. Sonıńmenen birge ol ádebiy janlardıń, obrazlardıń evolyuciyalıq rawajlanıwın baqlaydı.</p>
ÁDEBIYAT TEORIYASI	<p>kórkem sóz óneriniń ulıwma zańlılıqların, kórkem ádebiyattıń tariyxıy rawajlanıw jolların, kórkem obraz jaratıwda tiykarǵın zamların, ádebiy janlardıń, syujetlerdiń kórkemlik tábiyatın, kórkem shıǵarmanıń mazmunı menen formasınıń sáykesligin úyrenedi.</p>
AVTOR	<p>bul atama <i>latin tilindegi</i> autor sózinen alınıp, tiykarın salıwshı, dúziwshidegendiańlatadı. Avtor – qandayda bir kórkem shıǵarmanıń jekke dóretiliwshisi. Máselen, “S Hahnama”nıń avtorı (dóretiliwshisi) – Ferdawsiy, “Aqmaqpatsha”nıń avtorı – Berdaq.</p>
AVTORNIYETI	<p>qandayda bir kórkem shıǵarmanıń jazıwushın avtor dıń oylastırıp júrgen is jobaları. <i>Avtor niyeti bolajaq shıǵarmanıń ideyasın, temasın, kóteretuǵın máselesin (problemasın), janrın shamamen belgileydi.</i> Al avtor niyetiniń óz sociallıq buyırtpanıń (Q. Zakaz socialnıy), yaǵnıyan awy kiminaw janrdıǵı, ideyadaǵı shıǵarmalarǵa bolǵan turmıs talabınıń tásirimenen paydaboladı. <i>Avtorniyetibirdeniske aspay, birqansha waqıt pisip, shıńlanıp júriwim úmkin.</i></p>

<p>AYTIPBERI WSHI,GÚR RINSHI</p>	<p>Kórkemshıǵarmadatiykarǵıwaqıyalarǵıaytıpberiwshiqaharman. <i>Sońǵı waqıtlardaǵı ádebiyattanıw ilimi hám sindaaytıpberiwshi(“rasskazchik”)hámbayanlapberiwshi(“pov estvovatel”)</i> atamaları jiyi qollanılatusın boldı hám olbúgingi <i>realistik kórkem oy-pikirdiń jaǵdayına baylanıslı kelipshıqtı.</i> Óytkeni, burınǵı kóp milletli sovet ádebiyatı degen ortaquestetikalıqbirliktehaqıyqatındadausındaykaharmanlardıń obrazıenjaydıhámolararqalıádebiyatqabirazsıpatlı</p>
---	---

	<p>ó z g e s h e l i k l e r k e l i p k i r d i . A y t a y ı q , S H . A y t m a t o v t ı n ı ş ı ğ a r m a l a r ı n a l ı p q a r a ğ a n ı m ı z d ı n ı ó z i n d e o l a r d a e ń b i r i n ş i o r ı n d a u s ı n d a y s ó y l e p b e r i w s h i n i ń k e l b e t i , o l a r d ı n m i n e z - q u l q ı h ı m i s - h ı r e k e t l e r i , q o r s h a ğ a n o r t a l ı q q a b e r g e n b a h a l a r ı h ı m k ó z - q a r a s l a r ı t u r a d ı . M i n e , u s ı n d a y q a h a r m a n o b r a z l a r ı a r q a l ı , á s i r e s e , k ó r k e m r e a l i s t l i k p r o z a d a l i r i k a l ı q h ı m p s i x o l o g i y a l ı q s ú w r e t l e w l e r k ú s h e y d i , s h ı ğ a r m a l a r d ı n s y u j e t l i k k o m p o z i c i y a l ı q d ú z i l i s i ó z g e s h e t ú s a l d ı , o l a r t u r m ı s w a q ı y a l a r ı n s ú w r e t l e w d e i s e n i m s i z l i k t e n , q u r ğ a q t á s i r s i z b a y a n l a w l a r d a n q u t ı l a b a s l a d ı .</p>
JAZIWSHI	<p>bul k ó r k e m s ó z d ó r e t i w s h i s i .</p>
KÓRKEMTEKST TIŇ AKADEMIYALIQ BASPASI.	<p>Á d e t t e g i b a s p a l a r d a n q a t a ń a j ı r a l ı p t u r a d ı . <i>Ol avtor d ı n ı b a r l ı q d ó r e t i w s h i l i k m i y r a s ı n q a m t ı y d ı , t e k s t l e r d ı n b a r l ı ğ ı i l i m i y - s i n t e k s e r i w d e n ó t k e r i l e d i , s h ı ğ a r m a l a r d ı n v a r i a n t l a r ı , r e d a k c i y a l a r ı , q o l j a z b a l a r ı s a l ı s t ı r ı l a d ı , b a s q a s h a a y t q a n d a ú l k e n t e k s t o l o g i y a l ı q ı s l e w b e r i l e d i , t i y ı s l i j e r l e r i n d e a n ı q l a m a l a r , t ú s i n i k s ó z l e r , d e r e k l e r , s i l t e m e l e r (s n o s k a l a r) m e n e n t á m i y i n e t i l e d i .</i> Akademiyalıq b a s p a - s h ı ğ a r m a l a r d ı n e ń a ğ l a b a s p a s ı b o l ı p e s a p l a n a d ı . S o n l ı q t a n t e k s t l e r d ı n d ú r ı s l ı ğ ı n t e k s e r g e n d e a k a d e m i y a l ı q b a s p a ğ a j ú g i n e d i .</p>
AKROSTIX-GREKSHEAKRO - SHETTEGI, STIC HIS-QOSIQ.	<p><i>Akrostix t i n ı q a t a r l a r ı n ı n d á s l e p k i h ı r i p l e r i n j o q a r ı d a n t ó m e n q a r a p o q ı ğ a n d a q o s ı q b a ğ ı s h e t i l g e n a d a m n ı n ı a t ı y a m a s a a v t o r d ı n ó z i n i ń a t ı k e l i p s h ı ğ a d ı . Akrostix s h ı ğ ı s p o e z i y a s ı n d a ğ ı m u w a s h s h a q j a n r ı n a u q s a p k e t e d i .</i> Ullı shayır Nawayı qaytısbolǵanda onıń azasına baǵıshlap Sahib Daranıń qosıǵı jazıldı. Bul qosıqtıń hár bir birinshi qatarınan Nawayınıń tuwılǵan jıl 1, alekinshi qatarınan onıń ólgen jılı shıǵadı.</p>
POVEST	<p>K ó l e m i j a ğ ı n a n o r t a s h a b o l ğ a n e p i k a l ı q s h ı ğ a r m a n ı n b i r t ú r i . O l r o m a n n a n k i s h i , g ú r r i ń n e n ú l k e n , p o v e s t t e r o m a n d a ğ ı s ı y a q l ı j á m i y e t l i k t u r m ı s w a q ı y a l a r ı k e ń h ı m s h ı m - s h ı t ı r ı q w a q ı y a l a r a r q a l ı k ó l e m l i e p i k a l ı q b a ğ ı t t a a l ı n b a ğ a n m e n e n ó z i n i ń k ó t e r g e n m á s e l e s i j a ğ ı n a n , q a h a r m a n l a r x a r a k t e r i n s ú w r e t l e w i m e n e n d e o n n a n á h m i y e t t ó m e n e m e s .</p>

GÚRRIŃ	turmıstıqshamjáneqısqatúrdesáwlelendiretuǵınkishjanr.gúrrińd e waqıyalar, syujet bir qaharmannıń átirapına shólkemleskenboladı.
OCHERK	ózinińkólemihámsúwretlewusıllarıjaǵınangúrrińgejaqın

	<p>janr. Ocherkte házirgi turmıstıń waqıyaları hám qaharmanları súwretlenedi. Ocherkanıq materillarǵa, faktlarǵa, maǵlıwmatlarǵa kóbireksúyenedi, jazıwshınıń fantaziyası (kórkem qıyalı) sheklengen boladı. Qaraqalpaq ádebiyatında Ó. Xojaniyazov, S. Saliev, O. Ábdiraxmanov h.t.b. ocherk jazıwdakózgetúskensheber jazıwshılar bolıpesaplanadı.</p>
TRAGEDIYA	<p>bul dramalıq shıǵarmanıń bir túri. Tragizm bul qálegen kórkem shıǵarmada há siretli, qayǵılı sezimlerdiń sáwleleniwi. Tragediya - bul kórkem janr. Tragizm tek dramalıq shıǵarmadaǵana emes, ale pikalıq hám lirikalıq shıǵaramada boladı. Tragizm ádebiyatta tragediyalıq pafos de pataydı.</p>
KOMEDIYALIQ KATEGORIYASI	<p>Grekshe komos-elat, ode- qosıq de gensózlerden kelip shıqqan. Ayırım waqıtları jámiyette, geypara adamlarda kúlkioyatatuǵın yamasa ádettegi normalarǵa durıs kelmeytuǵın isháreketler bolıwı múmkin, yaǵnı jámiyette gitártiplerge, ulıwma insanıyılıq qaǵıydalarǵa sáykes kelmey kúلكi jaǵdayda qalatuǵın qubılıslarǵa hádiyselerge, adamlarǵa, bizde unamsız sezimler, kúلكi sezimleripaydabolıwı múmkin. Bul jaǵday ilimde komediyaalıq kategoriya de pataladı. Kórkem ádebiyatta komediyaalıq kategoriya menen komediya janrın shatastırmaw kerek. Mısalı Berdaqtıń “Altıqız” qosıǵında komediyaalıq jaǵday, pafos bar, biraq ol janrı boyınsha komediya emes. Komediya - bul dramalıq janr.</p>
YUMOR	<p>(latınsha humor - dálkek, kúلكi mánisinde), turmısta geypara qolaysız momentlerdi kúلكi arqalı súwretlew usılı. Kóbinshe ádebiy shıǵarmalarda satira hám yumor bir-biri menen aralasıp júredi. Biraq yumor jeńil kúلكige qurılǵan, ol satirası yaqlı on shanishterlemeydi, biraq ekwideturmıstaǵı qolaysız nárselerdi dúzetiwge qaratıladı. Belinskiydiń aytqanında “Yumor kózden jasaǵızǵan shakúldiretuǵın shıǵarmalardıń qatarınakiredi”.</p>
TEMA	<p>bul kórkem shıǵarmanıń sáwlelendiretuǵın materialı, syujetlik materialları.</p>
PROBLEMA (MÁSELE)	<p>bul jańasha kóterilgen áhmiyetli turmıshıq, jámiyetlik, tábiyat, sonday-aq jeke adam táǵdirine baylanıslı máseleler. Problema - bul hárbirdáwir ádebiyatınıń tariyxıy, sociallıq jaǵdaylardan kelip shıǵıp kóteretuǵın áhmiyetli máselesi.</p>

IDEYA	usıshıǵarmaarqalıavtordıńózisúwretlepatırǵanwaqıyalarǵa,
--------------	--

	<p>adamlarğa bolğan kózqarasları, onıń bergen bahaları. Mısalı, “Maman biy ápsanası” romanında jazıwshınıń ideyası XVIII ásirdegi qaraqalpaqlardıń turmısın súwretlew arqalı olardıńx alıqsıpatında qalıplesiw, milliy ózligin saqlaw, dúnyaxalıqları arasındateń jasaw, onıń milletsıpatında, rawajlanıw hám milliy gárezsizlik máseleleri bolıpesaplanadı.</p>
SYUJET	<p>francuzsha “nárse”, “mazmun” degendi ańlatadı. Kórkem shıǵarmalarda obraz jaratıw ushın qollanıladı. Syujet- bul kórkem shıǵarmada súwretlenetuǵın waqıyalardıń, hádiyselerdiń, sonday-aq personajlardıń is-háreketleriniń belgili birtáript ketúsken dizimiyamasajıynaǵı. Jazıwshı personajlardıń obrazın jaratıw ushın syujetti paydalanadı. Syujettiń rawajlanıw arqalı personajlardıń is-háreketleri kórinedi. Olardıń kelbeti, xarakter i ashıladı. Syujettegi usıqonflikttiń baslanıwı waqıyanıń baslanıwı dep ataladı. Bunnan soń waqıyanıń hártáreplemerawajlanıwı, waqıyanıń rawajlanıwı depataladı. Waqıyarawajlanıw shegine jetedi. Bunı syujettiń (waqıyanıń shıńıyamasakulminaciya depataydı). Waqıyarawajlanıw shıńına jetken soń, personajlardıń qarama-qarsılıǵı (konflikt) hárqıylı formalarda sheshiledi. Bunnan soń syujetti rawajlandırıwǵa, dawam etiwge zárúrlik bolmayqaladı. Bunı syujettiń sheshimi yamasafinal dep júritedi. Bul klassikalıq syujettiń sheshimi. Syujetiliminde syujettentis qari elementler usaqantúsini kbar. Olar baslı waqıyalarǵa tikkeley baylanıspawımúkin. Biraq syujettiń rawajlanıwına, obrazlar jaratıwǵa belgili dárejede tásir jasawımúkin. Bunday syujetlerdi qaptal syujetler yamasaf járdemshisujetler depatawǵaboladı.</p>
KONFLIKT	<p>latın sózinen alınǵan bolıp soqlıǵısıw degen mánisti bildiredi. Konflikt kórkem shıǵarmalardaǵı personajlardıń qarama-qarsılıǵı yamasapersonajlartoparlariarasındaǵı qarama-qarsılıqtı yamasapersonajbenensırtqıortalıqarasındaǵı qarama-qarsılıqtı ańlatadı.</p>
KOMPOZICIYA	<p>Kórkem shıǵarma qalay bolsa solay, waqıyalar bastan aqırınadizilip jazılabermeydi, al jazıwshı olardı óziniń aytajqideyasına, sáwlelendirgen temasına, kótergen máselesine ılayıqetip jaylastıradı. Aqır ayaǵında kompoziciya kórkem shıǵarmanıń qurılısı degendi ańlatadı. Kompoziciya eń</p>

	<p>juwmaǵındakórkemobrazdıjaqsıkórsetiwge,jaratıwǵa,kótergen máselelerdiótkirlestiripberiwge xızmet etedi. Folklorlıq shıǵarmanıń kompoziciyası kútá ápiwayı túsiniwge ánsat bolıp keledi. Onda waqıyalar xromonologiyalıq (waqıt-xromos) tártibinde jaylastırıladı. Biraq realistlik shıǵarmanıń kompoziciyası biraz quramalı bolıp keledi, waqıyalar waqıttártibin, izbe-izligin saqlamaydı. Kóp nárseler oqıwshınıń óziniń ańlawı ushın ishara tetedi. Ayırım syujetlerde bastawa qıyanıń sheshimi beriliwim úmkin, sońınan waqıyanıń rawajlanıwı beriliwim úmkin.</p>
ÁDEBIYTIL	<p>sóylewdiń hám jazıwdıń belgili bir ólshemlerine, qaǵıydalarınaiye bolǵan, ulıwmaxalıqqa, onıń barlıq qatlamlarına o rtaq bolǵan, xalıqtıń (millettiń) jámiyetlik, ruwxıy, mádeniy turmısı na xızmet ete alatuǵın til. Ilim, mádeniyat hám kórkem ádebiyat shıǵarmaları ádebiy tilde jazıladı. Hár bir xalıqtıń tilidialektlerge bóliniwim úmkin. Olar leksikalıq, fonetikalıq jaqtan ózgesheleniwim úmkin. Dialektler ulıwma xalıqlıq tildiń normalarına úylespeydi, sonlıqtan olar jergilikli áhmiyetke iyeboladı. Qatnas quralı bolǵan tilmádeniyat rawajlanǵan sayın birdialektyama sa qáwimlik til sheńberinen shıǵıp, ulıwma ádebiy sóylew hám jazıw tiline birlesedi.</p>
KÓRKEM ÁDEBIYAT TILI	<p>ulıwma ádebiy tildiń birtúri. Ol tek xabarlaw quralı bolıp qalmastan adamǵar ruwxıy yazıq, estetikalıq za wıq baǵıshlaydı.</p>
ÁDEBIY PROCESS	<p>bul milliy ádebiyattıń yamasa dúnya ádebiyatınıń qanday da birdáwirde estetikalıq, ideyalıq, tematikalıq, kórkemlik, janrlıq h.t.b. ózgerislerge ushırıp rawajlanıwı. Ádebiy háreketiń barısında ayırım gónergen ideyalar, kórkem formalar dáwir talabına ılayıq jańalanıp baradı. Bul jańalanıw ádebiy stillerdiń, ádebiyaǵımlardıń, ádebiy baǵdarlardıń jańalanıwına alıp keledi. Házirgi dáwirde ádebiy process kútá quramalı. Ol birǵana milliy ádebiyatshegarasında joqarı dáreje de rawajlanma ydı. Aldúnya ádebiyatı menen tıǵız baylanısta, óz-aratásir leniw jaǵdayında rawajlanadı. Kórkem ádebiyat jazıw- sızıwdıń payda bolıwı menen qalıplese di, oǵan deyin dúnya xalıqlar kórkemawızekishıǵarmalardı óretken.</p>

Ádebiyatlardizimi

I. ÓzbekistanRespublikasıPrezidentinińmiynetleri

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O’zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. 1-jild. – T.: “O’zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O’zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug’ xalqning ishi ham ulug’, hayoti yorug’ va kelajagi farovon bo’ladi. 3-jild.– T.: “O’zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O’zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O’zbekiston, 2018.
7. O’zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to’g’risida»gi Qonunining yangi tahriri. T.: Adolat, 1998.
8. O’zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi O’RQ-637-sonli Qonuni.
9. O’zbekiston Respublikasining “Korruptsiyaga qarshi kurashish to’g’risida”gi Qonuni.
10. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyunъ “Oliy ta’lim muasasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-4732-sonli Farmoni.
11. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevralъ “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi 4947-sonli Farmoni.
12. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprelъ "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-2909-sonli Qarori.
13. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyulъ “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3151-sonli Qarori.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5544-sonli Farmoni.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may "O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5729-son Farmoni.
16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyun "2019-2023 yillarda Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo'lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4358-sonli Qarori.
17. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PF-5789-sonli Farmoni.
18. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.
19. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabr "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-sonli Qarori
20. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 sentyabrdagi "Diniy-ma'rifiy soha faoliyatini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 4436-sonli Qarori

I. Arnawhadebiyatlar

1. АхметовС.Қарақалпақәдебийсыны.Нөкис:«Билим»1993
2. Ja'rimbetovQ.A'debiyattani'wdansabaqlar.Nókis:«Qaraqalpaqstan»,2012
3. Жәримбетов Қ., Нуржанов П., Турдыбаев Қ. Ғәрезсизлик дәўири қарақалпақәдебияты. Ташкент. «Чўлпон атындағы баспа-полиграфия дәретиўшилиқүйи»-2019.
4. QuronovD.Adabiyotnazariyasiasoslari.Toshkent.«Havoiiuniversiteti»-2018.
5. NazarovB.,RasulovA.,Qahramonov Q.,AxmedovaSH.O'zbek adabiy

tanqidchiligi tarixi. «Cho'lon nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi» Toshkent-2012.

6. Расулова А. Танқид, талқин, баҳолаш. Тошкент «Фан»-2006
7. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. (Илмий-назарий тадқиқотлар, адабий-танқидий мақолалар). Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент-2015.
8. Қарақалпақстан Республикасы жазыўшылары (библиографиялық мағлыўмат). Ташкент. «Extremumpress»-2011.
9. Бекбергенова З. Қарақалпақ романларында көркем сөз поэтикаси. Монография. Нөкис: «Илим», 2016.
10. Оразымбетов Қ. Таңдамалы шығармалары. I-II томлар. Нөкис «Билим», 2019.
11. Жәримбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлері хәм раўажланыў тарихы. Нөкис: «Билим», 2004
12. Нуржанов П. Хәзирги қарақалпақ романы (сюжет хәм конфликт поэтикасы). Нөкис «Билим»-2009.

II. Internetsaytlar

13. Бошилмий-методик марказ: www.bimm.uz
14. www.Ziyonet.uz
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий сайти: www.gov.uz
33. www.qqliterature.uz.
34. www.karakalpak.vestnik.uz.
35. www.aknuk.uz.
36. www.ilmhamjamiyet.uz.
37. www.charqyuldizi.uz.
38. www.jahonadabiyoti.uz.